CÍVIS PORTA

2
2018

CÍVISPORTA

Szerkesztette:

Dr. Horváth Péter – Balogh László

Debrecen, 2018.

IMPRESSZUM

Helytörténelmi online folyóirat

Kiadó: Balogh Tamás Zoltán – Debrecen

Felelős szerkesztők: Balogh László és Dr. Horváth Péter PhD

Szerkesztőségi elérhetőségek

Web: http://www.civisporta.hu

E-mail: civisporta@gmail.com

A CIVISPORTA online folyóirat szerkesztősége fenntart minden, a weblap és a folyóirat bármely részének, bármilyen módszerrel, technikával történő másolásával és terjesztésével kapcsolatos jogot.

Borító: A debreceni Batthyány utca 1902 körül
Forrás: http://bedo.hu/kepek/adat/kepeslap/68/0387.jpg

ISSN 2560-015X

TARTALOM

I. EGYETEMTÖRTÉNET

Béres Zsuzsa: A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem avatása – 1918. október 23. ……..……..……..... 7

II. DEBRECENBEN TÖRTÉNT

Balogh Tamás Zoltán: Horthy Miklós és Debrecen: A kormányzó és a nagybányai Horthy család debreceni kapcsolatai …….... 51

III. HAJDÚ-BIHAR MEGYE KÖZÉPKORI SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETE

Balogh László: Hajdú-Bihar megye középkori templomainak keletelési dilemmái ……..…….....…. 113

IV. FEJEZETEK DEBRECEN ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBŐL

Dr Horváth Péter: Cíviskarakter Debrecen építészetében …….....…. 183

V. REPUTÁCIÓ

Dr. Ecsedi István: A debreczeni népi építkezés ….....…. 233

I. EGYETEMTÖRTÉNET

Béres Zsuzsa

BÉRES ZSUZSA

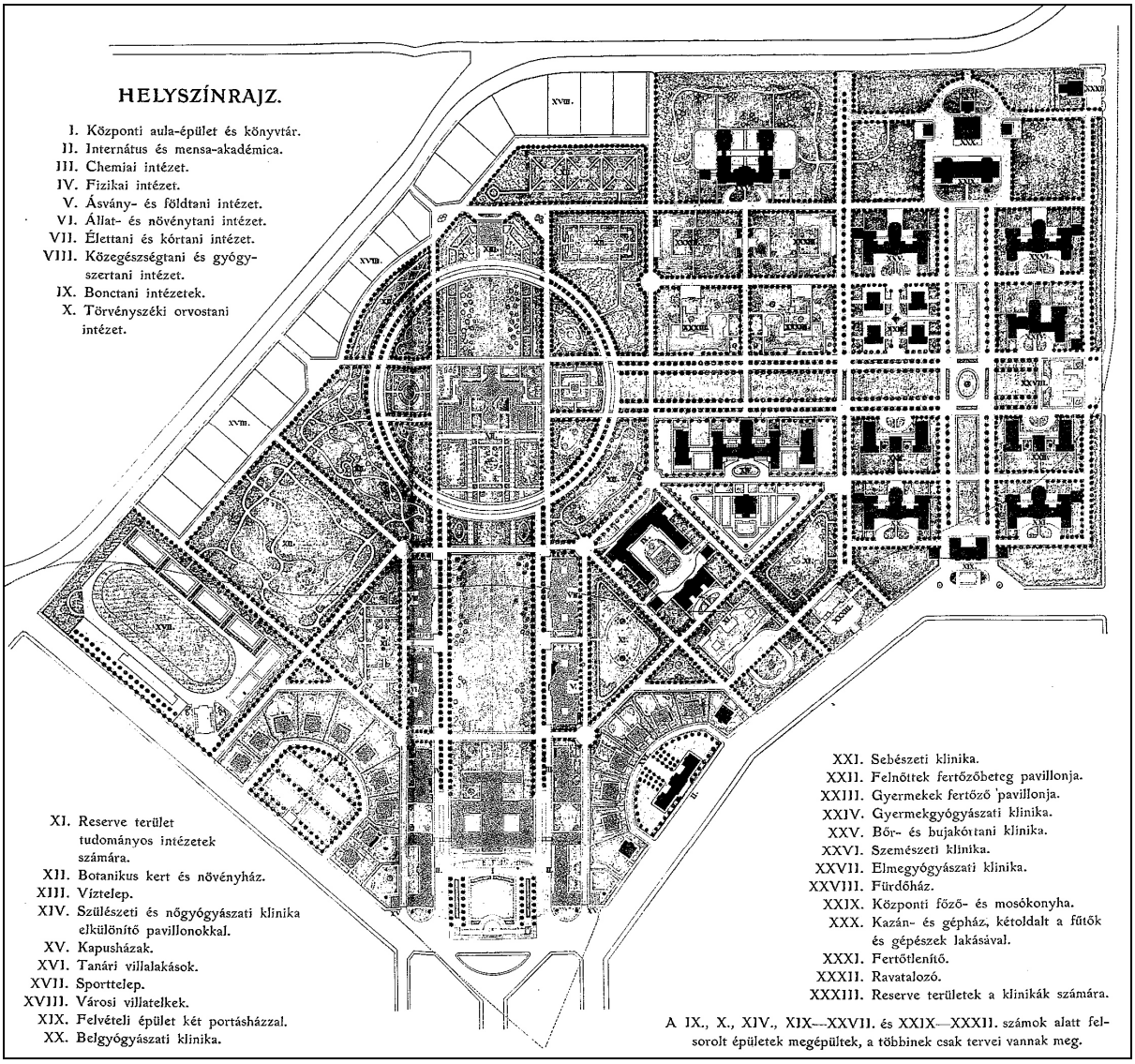
A DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM AVATÁSA – 1918. OKTÓBER 23.

Városi és egyetemi előkelőségek jelenlétében, egész napos debreceni látogatása során maga az uralkodó, IV. Károly és felesége Zita királyné avatta fel a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemet 1918. október 23-án a klinikatelep teljesen elkészült és berendezett felvételi épületében. Őfelsége egyetemavatása egyben Magyarországon vállalt utolsó közszereplése volt, ugyanis 1918. november 11-én Ausztriában, majd 1918. november 13-án eckartsaui nyilatkozatával Magyarországon is lemondott uralkodói jogairól.

1. Előkészületek

Az új egyetem avatását hosszú évek kitartó munkája előzte meg. A magyar törvényhozás az 1912. évi XXXVI. számú döntésével hozta létre öt karral – Református Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, valamint Mennyiség- és természettudományi Kar –, a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemet, amely azonban csak két évvel később, 1914-ben kezdte meg működését, mindösszesen három karral. Az új felsőfokú intézmény hallgatóit kezdetben a Református Kollégium falai között fogadta, amely viszon hamarosan szűkösnek bizonyult. Ekkor Debrecen városa a Nagyerdőn hatalmas, 80 hold területet ajándékozott az egyetemnek, emellett az építkezésekre 5 millió, a klinikai kórházak létrehozásához pedig további 3 millió koronát és 25 hold területet adományozott.

Sokakban felmerülhet a kérdés: miért éppen a klinikatelep beruházásával indult az egyetem építése? Amikor 1911. december 11-én Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter a parlament elé terjesztette a törvényjavaslatot a debreceni és a pozsonyi egyetem ala-

1. kép A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem helyszínrajza [1]

pítására, leszögezte, hogy *„Az új egyetemek csak fokozatos fejlesztés alapján állíthatók fel…”* [2] azonban Debrecenben a miniszter az elkövetkező 10 évben nem tervezte orvosi kar felállítását. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága viszont úgy vélte, hogy amennyiben Debrecen megfelelő helyszínt – kórházat – tud biztosítani a képzéshez, vissza lehet térni a kérdésre.

[1] JESZENSZKY SÁNDOR 1924: 14-15.
[2] OROSZ ISTVÁN – IFJ. BARTA JÁNOS 2012: 48.

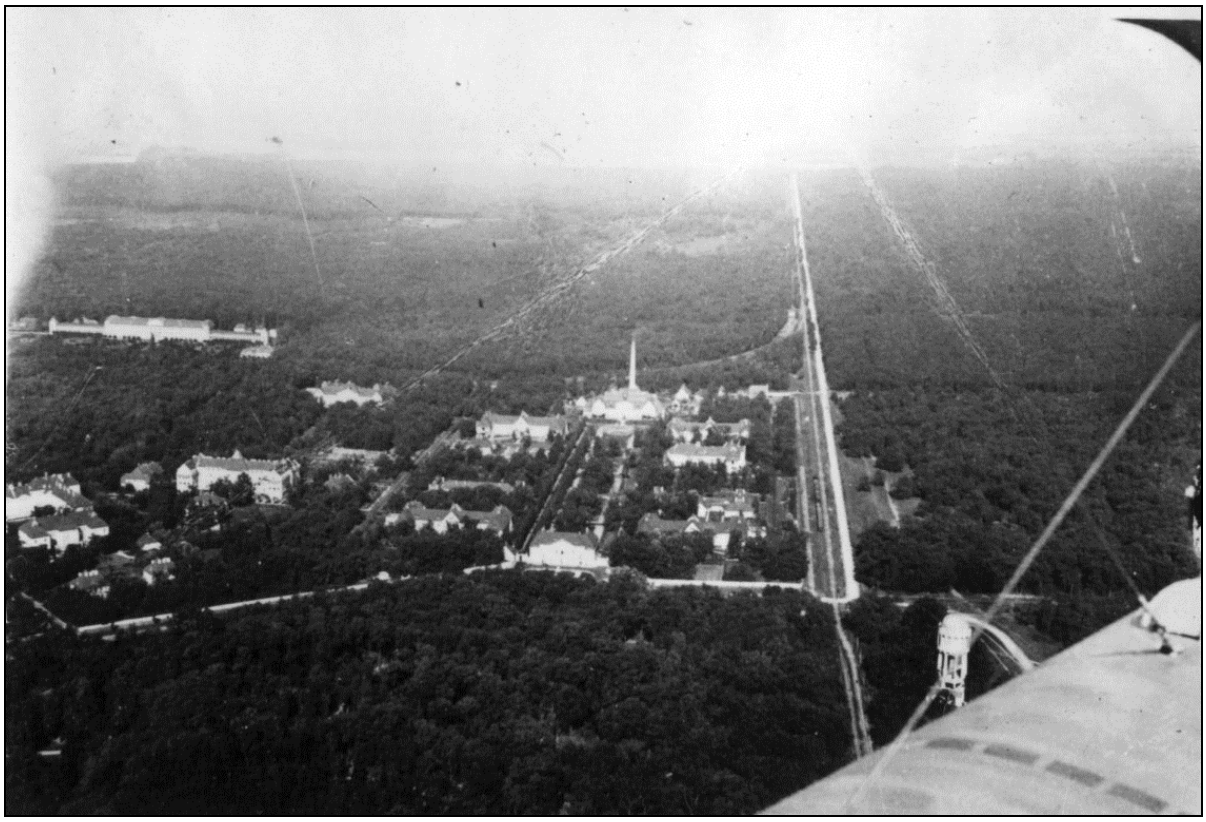
A város még a törvény elfogadása előtt szavatolta a kórház építéséhez szükséges terület biztosítását, így már nem volt akadálya, hogy az egyetemi épületek tervezésére megbízást kapjon Korb Flóris, aki korábban a budapesti és a kolozsvári egyetemi klinikák megálmodásában is részt vett.

A kultuszminiszter 1913. május 27-én Építő Bizottságot jelölt ki a kivitelezések irányítására, amelynek élére Kenézy Gyulát, a bábaképezde akkori igazgatóját, a később 1918-ban induló Orvostudományi Kar leendő első dékánját állította.[3] Az addig a Kollégiumban működő református Akadémia az egyetem létesítésekor megszűnt és a helyébe lépő tudományegyetem három fakultása – a református teológiai, a jogi- és bölcsészettudományi kar –, 1914-ben a világháború első őszén megnyitotta kapuit.

A negyediknek, az orvosi karnak azonban nem volt elődje Debrecenben, ezért ennek létesítése volt a nehezebb feladat, ugyanis az orvosképzésnek előbb meg kellett építeni az otthonát. A tervek 1913-ban el is készültek és 1914-ben a béke utolsó tavaszán az orvosi kar építkezése kezdetét vehette.[4] A terv – amelyet Korb Flóris műépítész készített, s egyben a kivitelezés vezetője is volt –, öt részre oszlott: I. az orvoskari telep, II. a központi épület, könyvtár és természettudományi intézetek, III. a botanikus kert az üvegházzal, IV. a tanári villa-lakások, V. az ifjúsági sporttelep.

Az orvosi kar építkezésekről készült korabeli dokumentációja szerint az egyetemi park erdei körútra eső frontján áll majd az úgynevezett felvételi épület, amely a gazdasági hivatal, a betegfelvételi irodák és a gyógyszertár elhelyezésére szolgál. Mögötte északra egy nyolcszáz méter hosszú, fáktól szegélyezett pázsit végén a központi konyha és a mosókonyha kap helyet. E mögött a gépház, a gazdasági udvar és a fertőtlenítő épület helyezkedik el. A felvételi épület és a központi konyhaház közötti nagy tisztás két oldalán sorakoznak a belgyógyászati, sebészeti klinikák, a hozzájuk tartozó fertőzőbeteg-pavilonokkal, a központi röntgen-intézet, a gyermekklinika – négy pavilonnal –, az egyes klinikák melletti szolgalakóházak, a bőr- és bujakórtani-, valamint a szemészeti klinika, amelynek épületében helyezik majd el az orr- és gége, fül- és fogászati rendelőt is. A konyhaháztól keletre kap helyet a központi ravatalozó, míg nyugati irányban egy csendes erdei részen az elmegyógyászati klinika, a betegek számára elkerített külön kerttel, amelynek kapujával szemben, délre egy fél kilométeres

[3] OROSZ ISTVÁN – IFJ. BARTA JÁNOS 2012: 48-55.
[4] JESZENSZKY SÁNDOR 1924: 3.

2. kép A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem és környéke madártávlatból [5]

erdei út végén a nőgyógyászati klinika épül, amit három tömb, két elkülönítő pavilon és a professzor (Kenézy Gyula) lakóháza övez. Délnyugatra, közel a telepet határoló erdei körúthoz helyezkedik majd el a törvényszéki orvostani intézet. Ezt a nagy kiterjedésű telepet virágágyakba rejtett, aknákkal kitűnően világított széles alagútrendszer köti össze. Az alagutak falán fut a csőhálózat, amely a fűtést és a meleg vizet juttatja el a gépházból az egyes épületekbe. Az alagutakban szállítják a központi konyháról az élelmet, a mosókonyháról a fehérneműt, és itt viszik szükség esetén a betegeket is egyik klinikáról a másikba.

„Az építész megoldandó feladatai között volt az is, hogy ne bontsa meg a természet harmóniáját és a szokványos kórház-kaszárnyák helyett a környezetbe illő, barátságos épületeket emeljen. Ezért - kivéve a bonctani és a nőgyógyászati klinikát - az épületek nem magasabbak egy emeletnél és arányaiban jól összeillenek a környező százados tölgyekkel… A klinikák átlagos, tervezett betegágyszáma százhúsz. A klinikák két szárnyán van a férfi és női osz-

[5] A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár archívumának fotótárából. Leltári szám: DEENK. 338.

tály külön-külön lépcsőházzal. Mindenütt csak két nagy kórterem van, a többi kisebb, hogy a betegek betegségük, gyógykezelésük… szerint csoportosíthatók legyenek. A középrészen vannak a különszobák, orvosok lakása, a könyvtár, laboratóriumok és a hátranyúló középszárnyban az ifjúság részére teljesen külön bejárattal a tanterem. A hátranyúló oldalszárnyak földszintjén van a külön bejáratú ambulancia helyisége és az operáló klinikákon a műtőterem. Innét vezet mindkét osztályról fedett folyosó a tanterembe a bemutatandó betegek számára. Az orvosi kar építkezése, bár a sok nehézség miatt lassan, de szünet nélkül folyt a háború alatt, úgy, hogy mikor 1918. október havában IV. Károly király Debrecenbe jött az egyetemet megnyitni, tető alatt álltak már a klinikák nyers téglafalai." [6]

Amint megkezdődött az egyetem avatóünnepségének szervezése és kiderült, hogy az eseményen jelen lesz a király és a királyné máris szárnyra kelt a hír, hogy ez nem is igaz. Ezek után a Debreczeni újságban maga a város polgármestere jelentette meg közleményét, miszerint a király Debrecenbe érkezik. *„Egyes fővárosi lapok nyomán az a hír terjedt el, hogy a felség debreceni látogatása elmarad. Minden ilyen híreszteléssel szemben illetékes helyen kijelentették Márk Endre polgármester előtt, hogy a király debreceni látogatására vonatkozó diszpozíciókban semmiféle változás nem állott be és a király debreceni látogatása nem marad el. E megnyugtató és örvendetes kijelentésre annál is inkább szükség volt, mert Debrecen közönsége nagy szeretettel és lelkesedéssel készült a király fogadására és fájdalommal és sajnálkozással hallotta és olvasta azokat a híreszteléseket, amelyek a látogatás elmaradásáról szólottak. A fogadtatásra különben az előkészületek lelkesedéssel folynak megszakítás nélkül."* [7]

A kitűzött időpontig – október 23-ig – szinte naponta jelent meg híradás a helyi lapban. *„Rövid idő múlva magas vendégei lesznek Debrecennek. A legmagyarabb város közönségéhez ellátogat a királyi család, mintegy elismeréséül annak, hogy ez a törzsgyökeres magyar vidék a viharos idők során olyan nagy áldozatokat hozott a haza oltáránál. Eljön a béke királya felséges asszonyával, kisfiával, Ottóval, a trónörökössel, hogy egészen közel legyenek az ő szeretett magyar népükhöz."* [8] Az újság részletesen ismertette a tervezett programot, amelynek kiemelt momentuma volt a debreceni tudományegyetem felavatása, és a sub auspiciis régis doktorrá avatás, amelynek különlegességét az adta, hogy a király-gyűrűt, mint magas

[6] JESZENSZKY SÁNDOR 1924: 4-5.
[7] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 11: 3.
[8] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 15: 3-4.

DEBRECZENI UJSÁG 3

A királyi család Debrecenben.

Károly király, Zita királyné és Ottó trónörökös látogatása.

A magyar királyi tudományegyetem felavatása.

Debrecen ünnepe.

Rövid idő mulva magas vendégei lesznek Debrecennek. A legmagyarabb város közönségéhez ellátogat a *királyi család*, mintegy elismeréséül annak, hogy ez a törzsgyökeres magyar vidék a viharos idők során olyan nagy áldozatokat hozott a haza oltáránál.

Eljön a béke királya felséges asszonyával, kis fiával Ottóval, a trónörökössel, hogy egészen közel legyenek az ő szeretett magyar népükhöz. És ez a város, ennek hazafias lakói magyar vendégszeretettel, alattvalói hódolattal várják és üdvözlik körükben a királyi családot. Megmozdult Debrecen, megmozdult az egész Haj-

Utána a király, királyné és Ottó trónörökös a város ötös diszfogatára szállanak fel és megkezdődik a bevonulás.

Legelől Rostás István főkapitány, utána hatalmas lovasbandérium, amelyben a debreczeni bandéristákon kivül Böszörmény polgárainak bandéristái hatvanan foglalnak helyet. A diszbandérium után az ötös fogaton a királyi család tagjai, utánuk a kormány tagjai udvari fogatokon haladnak. Tiz parádés udvari fogat érkezik erre az alkalomra Debrecenbe. A kormány tagjainak csoportja után gróf Széchenyi Miklós nagyáradi róm. kath. püspök következik, aki a menetben saját diszfogatán fog ülni. Az udvari méltóságok és diszmagyaros küldöttségek hosszu kocsisora zárja be a fényes

3. kép A Debreczeni Ujság 1918. október 15-én megjelent cikke a királylátogatásról [9]

rangú elismerést maga az uralkodó adta át. [10] Természetesen rendben zajlottak a városban az előkészületek, kiürítették a városházán a polgármester szobáit, hogy megfelelően berendezhessék azt a királyi pár és kíséretük fogadására. Ugyancsak megkezdődtek a színházban az ünnepi díszelőadás próbái, amely ahogy azt akkoriban megfogalmazták: *„... különben gyönyörködtető és művészi értékű lesz.”* [11] A programban szavalat, élőkép és koncert szerepelt.

[9] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 15: 3.
[10] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 15: 3-4.
[11] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 17: 3.

Kisebb bonyodalmat okozott, hogy a kitüntetéses doktoravatás érintettje, Nagy Zoltán beteg lett, *„…de erős a remény, hogy az ünnepség idejére tul (sic!) lesz a betegségen és friss egészségben jelenhetik meg…”* [12]

A királylátogatás előtti napokban, 1918. október 19-én hivatalosan is megalakult az egyetem orvosi kara, *„amelynek élén dr. Kenézy Gyula udv. tan. áll, mint dékán. Dr. Kenézy Gyulának nagy és elvitathatatlan érdeme van abban, hogy a debreceni egyetem megkapta az orvosi fakultást is, amellyel különös súlyra emelkedett. Az orvosi fakultás három első tanára mindjárt azzal vonja magára a figyelmet, hogy meghívás útján foglalják el tanszéküket. Ez kivételes megbecsülést és elismerést jelent s a három új tanár mögött igazán ritka múlt áll. Dr. Verzár Frigyes aránylag igen fiatal, de már is nagy tekintélyű ember, akinek szava van az orvosi tudományos körökben. Magántanára a budapesti tudományegyetemnek. A háború előtt tért vissza Angliából, ahol alapos tanulmányokat végzett. Debrecenben évek óta a katonai bakterológiai intézetet vezeti, s mint ilyen is kapacitás hírében áll. Városszerte ismerik, és mindenütt melegen méltányolják a rokonszenves fiatal tudóst. Az egyetemen az általános kórtani tanszéket fogja betölteni.*

Orsós Ferenc budapesti egyetemi magántanárt a kórbonctan tanszékére nevezték ki. Ő most jött haza négy évig tartó orosz fogságból. Érdekes, hogy az oroszok tudományos képességeit annyira értékelni tudták, hogy mint hadfoglyot is egy nagy tudományos intézet vezetésével bízták meg. Vészi Gyula az élettant tanítja majd a debreceni egyetemen, ahova a bonni egyetemről jött… E három tanerő feladata, hogy dr. Kenézy Gyulával megszervezzék az egyetem orvosi fakultását. Remélhetőleg az építkezés munkálatai most már mihamarabb befejezést nyernek, s megnyithatják az orvosi fakultást is, amely igen nagy érdeke Debrecennek.” [13]

Közben nem csitult a kételkedés, ismét felröppent a hír: a király mégsem jön Debrecenbe. Ezért ismét cáfolat jelent meg, kiegészítve azzal az információval, miszerint *„…éppen az udvartól jött az értesítés, hogy a király szilárdan ragaszkodik ahhoz az elhatározásához, hogy Debrecen közönségét meglátogassa. Ha a mostani idők során sehová se mehetne el, Debrecenbe eljön s magával hozza egész családját, hogy a legmagyarabb város falai között vonuljon fel a kultúra csarnokának, a debreceni magy. kir. tudományegyetem felavatására. Az*

[12] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 17: 3.
[13] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 19. 2.

20 fillér.

DEBRECEN, 1918. XXII. ÉVF. 250. SZÁM. SZERDA, OKTÓBER 23.

DEBRECZENI UJSÁG

Előfizetési ár helyben és vidéken: Egy hóra 5 korona. Negyedévre 15 korona. Félévre 30 korona. Egész évre 60 korona. Megjelenik hétfő kivételével minden nap.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: THAN GYULA

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Debrecen, Kossuth-utca 3. sz., I-ső emelet. (Debreczeni Első Takarékpénztár-épület.) Egyes szám ára 20 fillér.

A királyi pár Debrecenben.

Felséges Királyunk,
Felséges Királynénk!

A magyar lélek ősi hűségével, a magyar szív áldozatos, forró szeretetével köszönt és üdvözöl Debrecen városa.

A Nagy Alföld és a magyarság e természetes központja, amelyben a legtisztábban és a legélesebben jelentkezik a magyar nemzet egész géniusza, minden örö-

De különösen közel érzi magát ma a trónhoz Debrecen városa, amely mindig *a magyar szabadság és függetlenség* zászlóvivője volt. Ezeknek szelleme itt él a legjobban lüktető erővel. Felséges Király és Felséges Királyné! Ti felismertétek ezt a szellemet s királyi utatok, amely Debrecenbe s az egykor félreismert és ellentállásra kényszerült magyarságnak szabadság- és függetlenség utáni vágyát hirdető

magyar állam. *Századokon át mi védtük saját vérünkkel a művelt emberiség közkincseit. A haladás eszméinek mi nyujtottunk oltalmat* a keleti autokráciákkal szemben. A demokrácia elvei itt vér nélkül arattak diadalt s haladtak előre törvényes fejlődésben, zavartalanul. Emberi jogait mindenkinek megvédte az állam; a polgári jogegyenlőség és az alkotmányos szabadság itt szakadatlan fejlődés láncolatát mutatja. Az egész emberiség érdeke is tehát, hogy

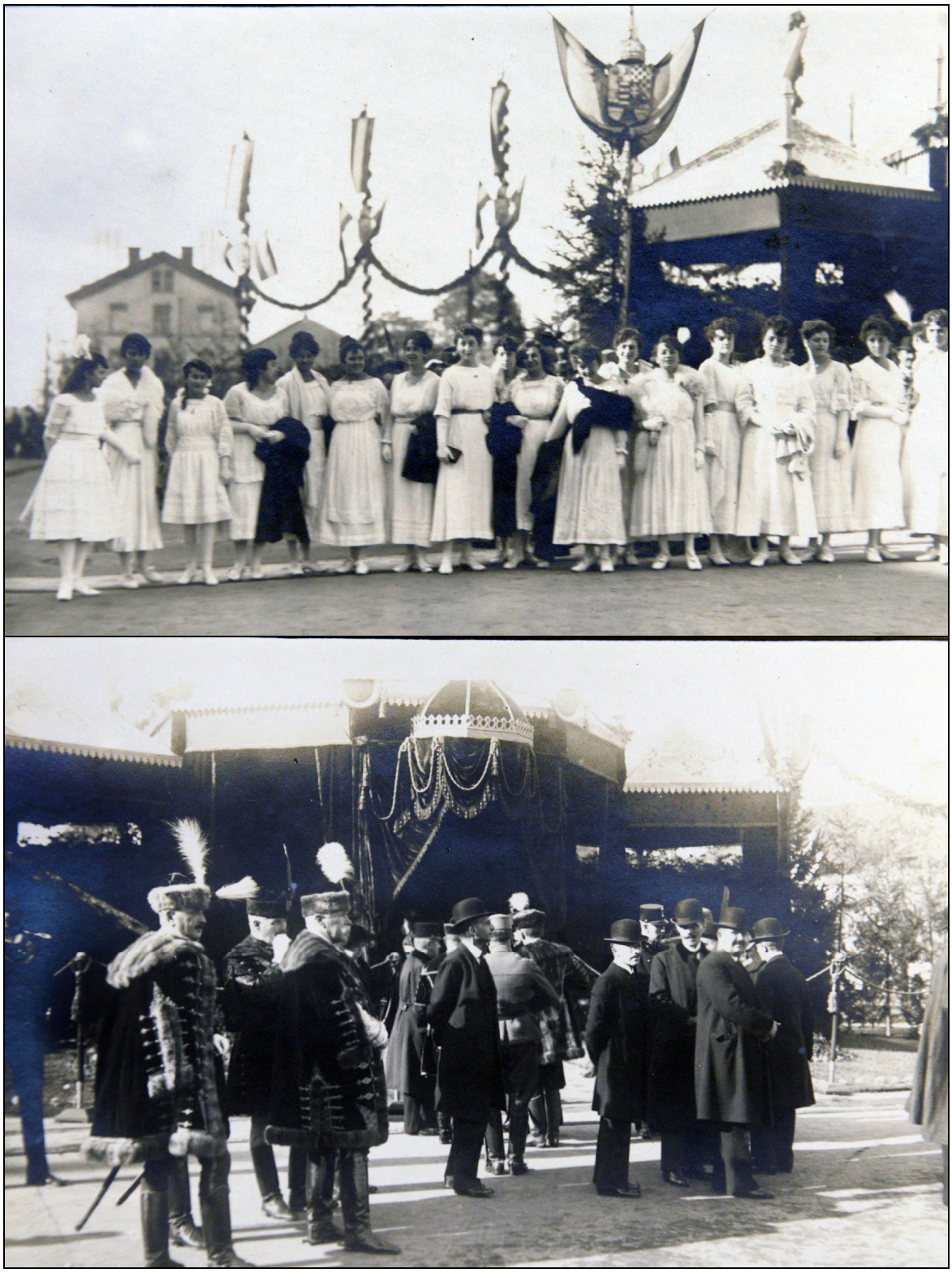
4. kép A Debreczeni Ujság 1918. október 23-án kelt vezércikke [14]

udvari főintendáns tegnap (1918. október 18.) *Debrecenbe érkezett, hogy a fogadtatást és a király debreceni tartózkodását megelőző intézkedéseket az illetékes körökkel megbeszélje."* [15]

2. Királyi látogatás Debrecenben

A nagy napra, október 23-ra minden készen állt a királyi pár fogadására. Már a kora reggeli órákban hatalmas tömeg gyűlt össze az állomás környékén, ahol – ahogyan a városban valamennyi látogatás színhelyén – a katonaság és a rendőrség együttesen őrizte a rendet. Már 9 órakor a megérkeztek a városi és megyei előkelőségek, a fehér ruhás lányok, dalárdák, zenekarok, míg Márk Endre, Debrecen polgármestere a feldíszített peronon várakozott. Fél 10-kor futott be az első szerelvény, a különvonaton – többek között – Zichy János vallás- és közokta-

[14] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 23: 1.
[15] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 19. 2.

5-6. kép Már 9 órakor a megérkeztek a városi és megyei előkelőségek, a fehér ruhás lányok… [16]

[16] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2. Megjegyzés: A felvételeket Bódi Sándor a Debreceni Egyetem sajtóirodájának fotográfusa reprodukálta.

tásügyi miniszter, Zichy Aladár, a király személye körüli miniszter, Szterényi József kereskedelmi miniszter, Windischgrätz herceg, közélelmezési miniszter, valamint több országgyűlési képviselő utazott. Az udvari vonat 10 órakor érkezett. [17]

A királyi párt az állomáson az egyetemi tanács, közigazgatási hatóságok és különböző testületek képviselői fogadták. Az akkoriban Debrecenben állomásozó 75. cseh gyalogezred zenekara az előzetesen megbeszéltek szerint a Himnuszt játszotta volna, ennek ellenére – a jelen lévő temesvári hadtestparancsnok egyenes utasítására – mégis a „Gotterhalte"-t adták elő. A kellemetlen intermezzóról a debreceni közönség azonban alig vett tudomást. [18] IV. Károly még a peronon meghallgatta Okolicsányi tábornok jelentését, fogadta Weszpémy Zoltán főispán üdvözletét, majd ellépett a díszszázad előtt. A szemle után következett a helyi notabilitások bemutatása. A pályaudvar épületéből kilépve az uralkodót a tér jobb oldalán díszsátor várta, amelyet fehér ruhás lányok csoportja, a lovasbandérium és a dalárdák koszorúja övezett.

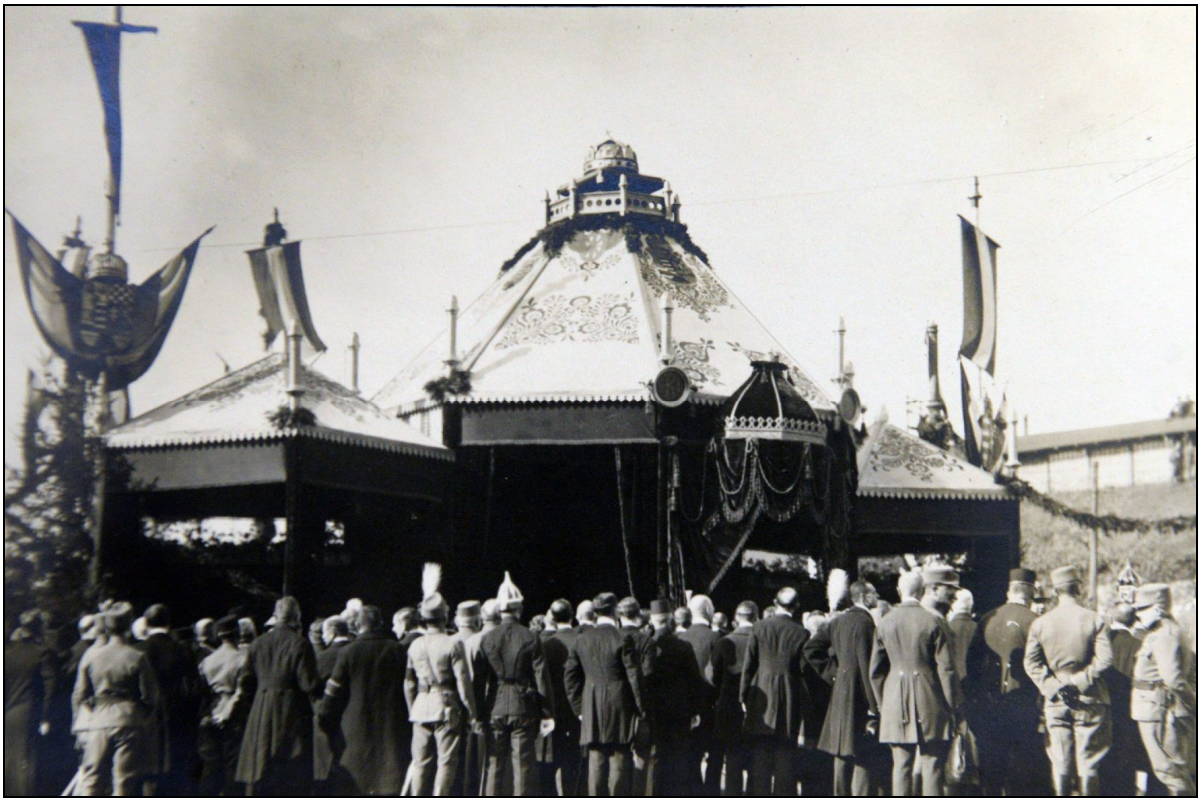
7. kép A pályaudvar épületéből kilépve az uralkodót a tér jobb oldalán díszsátor fogadta… [19]

[17] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 24. 2.

[18] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

[19] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

Itt már valóban a Himnusz hangzott el, majd következett a polgármester köszöntője, amelyre válaszolva az uralkodó elmondta*: „…régi vágyam teljesül, midőn körükbe érkezvén Debrecen város és Hajdu vármegye közönségével közvetlenül érintkezhetem… a királynéval együtt lelkem mélyéből köszönöm, hogy itt megjelentek és alkalmat adtak nekem, hogy mint koronás királyuk beszélhessek magyar népemhez.”*[20]

8. kép ***„…lelkem mélyéből köszönöm, hogy itt megjelentek és alkalmat adtak nekem, hogy mint koronás királyuk beszélhessek magyar népemhez.”*** [21]

Kiss Géza, az egyetem rektora is köszöntötte az uralkodót: *„Nagy feladat, súlyos felelősség nehezül ma a vállaira azoknak, kiknek hivatása a tudomány művelése és előbbrevitele. Rögös utakon, alig leküzdhető akadályokon át kell sokszor haladnunk célunk felé. Épp ezért jelent számunkra végtelenül becses, kimondhatatlanul hatékony erőforrást Felséges urunk*

[20] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 24. 2.

[21] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

megtisztelő kegyes részvétele munkánk iránt. Kérjük Felségedet, árassza egyetemünkre ezentúl is legkegyelmesebb jóindulatának bőséges áldását…" [22] A király külön válaszra méltatta az egyetem rektorát: *„A Debreceni Tudományegyetem tanári karának hódolatát élénk örömmel fogadjuk. Midőn ezen új főiskolának a magyar kultúra terén kifejtendő nagyfontosságú működésére Isten áldását kérjük, egyúttal jóindulatunkról biztosítjuk és kérjük, hogy a tanuló ifjúságnak meleg királyi üdvözletünket tolmácsolják."* [23] A köszöntéseket követően az uralkodói pár a város ötös fogatán a városházához hajtatott.

9. kép A köszöntéseket követően az uralkodói pár Debrecen ötösfogatán a városházához hajtatott … [24]

[22] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 32-33.
[23] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 32-33.
[24] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

10-11. kép Az uralkodói pár a város ötös fogatán a jelenlegi Piac utca 36. számú ingatlan környékén. Mindeközben a királyi hintót a lovasbandérium díszsorfala várta a feldíszített városháza épülete előtt [25]

[25] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A városháza épületében többek között az egyházak, a törvényhatóság, az állami tisztviselők és az egyetem küldöttségével találkoztak. Zita királyné külön fogadta a debreceni nőegyletek delegációját, akik közül Weszprémy Lonci egy városi hajdút ábrázoló babát nyújtott át ajándékul a kis Ottó számára. [26] Ezt követően kapta az értesítést Széchenyi Miklós római katolikus püspök, hogy őfelségeik még ebéd előtt, az előzetesen kiadott programtól eltérően szeretnének látogatást tenni a Szent Anna utcai templomban is. [27] Délben a Kaszinó termeiben volt az ebéd, a királyi pár asztalánál 25 vendég foglalhatott helyet, közben Magyari Imre zenekara muzsikált. A program a Nagytemplomban tett látogatással folytatódott, az indulást a Rákóczi harang kondulása jelezte. A korabeli legenda szerint a király megbotlott a templom küszöbén, amiről többen úgy vélték, talán megilletődött, amikor abba az épületbe lépett be, amelyben egykor 1849. április 14-én kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. [28]

12. kép Várakozó előkelőségek a Nagytemplom előtt [29]

[26] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.
[27] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 25. 2.
[28] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.
[29] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

13. kép IV. Károly király és Zita királyné bevonulása a Nagytemplomba [30]

A szentélyben Baltazár Dezső püspök mondott áldást *„…e templom csarnokában ahová a magasztos engesztelődés fátyola száll. A magasságos isten jótetszése vegyen közre benneteket a kegyelem bizonyosságának fényes felhőjével, hogy legyen értelmes szívetek a bölcsességre, egyenes utatok az igazságra, készségetek a szeretetre…”* [31]

Majd a királyi pár az ünneplő és éljenző debreceniek sorfala mellett a Nagyerdőre, a már elkészült klinikai épületekhez hajtatott, ahol az egyetemi tanács élén Ziczy János vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint Dégenfeld József egyházkerületi főgondnok fogadta őket.

[30] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.
[31] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 25. 2.

14-15. kép Várakozó hintók a Nagytemplom előtt. Érkezés a Klinika főépületéhez [32]

[32] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

MEGHÍVÓ

A DEBRECZENI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM
Ő CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGEIK
LEGMAGASABB JELENLÉTÉBEN
1918 OKTÓBER HÓ 23.-ÁN DÉLUTÁN 3 ÓRAKOR
A NAGYERDŐN LEVŐ EGYETEMI FŐLVÉTELI ÉPÜLET
DÍSZTERMÉBEN TARTANDÓ

AVATÓ ÜNNEPÉLYÉRE

VALAMINT DR. NAGY ZOLTÁNNAK EVVEL KAPCSOLATOS
DOKTORI SUB AUSPICIIS REGIS PROMOTIÓJÁRA.

A DEBRECZENI M. KIR. TUDOMÁNY-
EGYETEM RECTORA ÉS TANÁCSA.

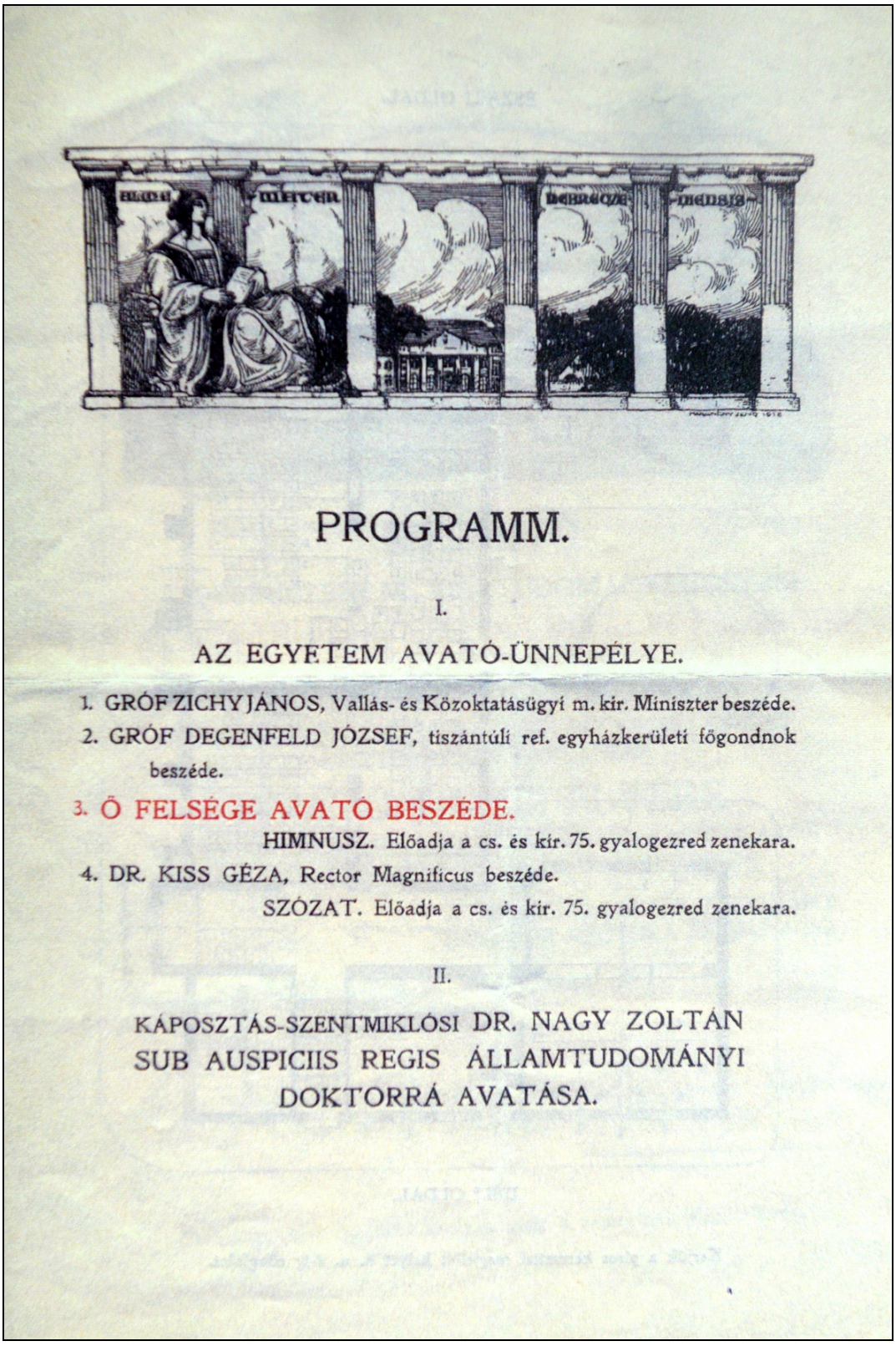
MEGJELENÉS: Urak magyar díszben, szalonkabátban
vagy egyenruhában.
Hölgyek sétakosztümben kalappal.

Nagyságos Dr. Vezekár Frigyes egy. ny. r. tanár úr

Belépő-jegyül e meghívó szolgál, mely a bejáratnál felmutatandó.

16. kép Meghívó a Magyar Királyi Tudományegyetem avatóünnepségére [33]

[33] Magánarchívum

PROGRAMM.

I.

AZ EGYETEM AVATÓ-ÜNNEPÉLYE.

1. GRÓF ZICHY JÁNOS, Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter beszéde.
2. GRÓF DEGENFELD JÓZSEF, tiszántúli ref. egyházkerületi főgondnok beszéde.
3. Ő FELSÉGE AVATÓ BESZÉDE.

HIMNUSZ. Előadja a cs. és kir. 75. gyalogezred zenekara.

4. DR. KISS GÉZA, Rector Magnificus beszéde.

SZÓZAT. Előadja a cs. és kir. 75. gyalogezred zenekara.

II.

KÁPOSZTÁS-SZENTMIKLÓSI DR. NAGY ZOLTÁN SUB AUSPICIIS REGIS ÁLLAMTUDOMÁNYI DOKTORRÁ AVATÁSA.

17. kép Az egyetem avatóünnepségének programja [34]

[34] Magánarchívum

Az építkezés megtekintése után a felvételi épület dísztermében elsőként Ziczy János köszöntötte az uralkodó párt. Beszédében kiemelte: *„…valamely ország úgy gazdasági, mint művelődési tekintetben csak akkor remélhet igazán nemzeti felvirágozást, ha a gazdasági élet és a közművelődési munkásság nem csak a fővárosban összpontosul, hanem erős vidéki centrumok is alakulnak, amelyek az őket környező területekre is termékenyítőleg hatnak ki… a magyar törvényhozás bölcsessége Debrecen város és a tiszántúli református egyházközség áldozatkészségével… létesítette a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemet, melynek felavatási ünnepélyére gyűltünk itt egybe… amely elkészültével teljes erejével közreműködhetik… a magyar tudományosság felvirágoztatásában és a nemzet művelődésének fejlesztésében."*[35]

Ezt követően Dégenfeld József mondott beszédet, amelyben köszönetet mondott mindazért, hogy a tiszántúli egyházkerület régi vágya teljesülhetett azáltal, hogy főiskoláját egyetemmé fejleszthette. *„…úgy az egyházkerület nagy többsége, valamint Debrecen városa mely főiskolánknak mindenkor kegyes patrónusa volt, s a debreceni református egyház is, lelkesen támogatta a mozgalmat, belátva, hogy ily kulturális intézmény, mint az egyetem, mily rendkívüli, minden irányú előnyt képez városunkra, egyszersmind a hazai reformátusságra nézve is, melynek Debrecen a központja."*[36]

A király a következőképpen válaszolt: *„Debrecen a magyar kultúrának régi központja s a református egyház is évszázadok óta nagy érdemeket szerzett ennek a kultúrának fejlesztése körül: a híres debreceni kollégiumnak tudományegyetemmé való kibővítése kiváló helyet biztosít az ősmagyar városnak a tudomány különböző ágainak ápolásában és terjesztésében, mint eddig, úgy ezen túl is. Szívből kívánjuk, hogy az Isten segítségével immár a közeljövőben várható békés idők lehetővé tegyék az egyetemi építkezések mielőbbi befejezését, hogy a debreceni kollégium évszázados hagyományain felépült új intézet nagy feladatainak teljes erejével megfelelhessen s nemcsak a magyar nemzeti kultúrának terjesztője, hanem Debrecen város további felvirágozásának is kiváló tényezője legyen."* [37]

A köszöntéseket és az egyetem ünnepélyes felavatását követően ugyancsak a dísztermében avatták „sub auspiciis régis" doktorrá Nagy Zoltánt, a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem király-gyűrűs államtudományi doktorjelöltjét. *„Én Nagy Zoltán esküszöm az*

[35] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 36-37.
[36] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 38.
[37] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 39-40.

élő Istenre és fogadom, hogy a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem rektora és tanácsa iránt mindenkor tisztelettel viseltetem, hogy kötelességemnek ismerem állásom tekintélyét megóvni s e tudományegyetem jogait és kiváltságait megvédeni, hogy az államtudományi doktori címet más tudományegyetemről nem kérem, e végre fogadom, hogy tehetségemhez képest mindig arra törekszem, hogy szaktudományomat embertársaim javára és hazánk dicsőségére előbbre vigyem." [38] – hangzott az eskü szövege.

„Én dr. Teghze Gyula a Jog- és államtudományi Kar dékánja… tisztemhez kötött hatalmamnál fogva Önt, Nagy Zoltán úr, tudománya elismeréséül az államtudományok doktorává avatom és fölruházom mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, melyek a Felség kegyéből és a törvény erejénél fogva a doktorokat megilletik. Önnek most már kötelessége lészen tudományos törekvéseivel kiérdemelt állásának tekintélyét megóvni, nemkülönben szaktudományának és e királyi tudományegyetemnek, melynek doktorai sorába Önt ezennel beiktatjuk, gyarapodását, virágzását, s ezzel hazánk javát hathatósan előmozdítani." [39]

Ezt követően vehette át az avatott doktor az uralkodó ajándékát, a briliánsokkal kirakott, uralkodói monogrammal ellátott gyűrűt. Gratulációját követően IV. Károly még a frissen avatott doktor egészségi állapota iránt is érdeklődött, mivel sokáig kérdéses volt, hogy az ünnepség idejére egyáltalán felépül-e súlyos betegségéből. (Nagy Zoltán egyébként később járásbíróként, majd mint a nagyváradi törvényszék tanácselnöke folytatta jogi pályafutását.) [40]

Ezek után az egyetemről a Kollégium épületébe hajtatott az uralkodói pár, ahol Lencz Géza kollégiumi igazgató tolmácsolta az ifjúság hódolatát, bemutatva az összesereglett közép- és felsőbb iskolák növendékeit. Majd megtekintették a könyvtárat, ahol be is jegyezték nevüket az emlékkönyvbe. [41]

3. Epilógus

Délután 4 órakor díszelőadás kezdődött a színházban, ahol a királyi pár a városi páholyban foglalt helyet. Kőrösi Kálmán, az egyetem avatására írt versét Baltazár Kató szavalta el, majd Toroczkai Oszvald festőművész rendezésében élőkép következett, a folytatásban hegedűkon-

[38] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 47.
[39] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 48.
[40] A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem kiadatlan kéziratos évkönyve. 1918: 35-48.
[41] DEBRECZENI UJSÁG 1918. október 25. 2.

cert, és Than Gyula színműve szórakoztatta a közönséget. Zárásként a Baltazár Dezső püspök által szerzett és P. Nagy Zoltán által megzenésített úgynevezett *„Király-himnuszt”* adták elő. Mindeközben az előadás alatt Szterényi József kereskedelemügyi minisztertől érkeztek az első hírek a horvátországi forradalmi megmozdulásokról, ezért az uralkodó úgy döntött, rövidít debreceni programján, így az állomásra hajtatva elhagyta Debrecent. [42]

Az ünnepségeket követően megkezdődött, és a háborús körülmények ellenére is viszonylag rendben folyt a tanítás. IV. Károly Ausztriában 1918. november 11-én – mintegy húsz nappal az egyetemi avatóünnepségek után –, majd 1918. november 13-án eckartsaui nyilatkozatával Magyarországon is lemondani kényszerült uralkodói jogairól. A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem 1918-19-es kiadatlan, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának kézirattárában őrzött mintegy 174. oldalas egyetlen példányos kéziratos évkönyvében található kimutatás szerint viszont már 1919 nyarán 171 orvostanhallgatót és 28 gyógyszerészhallgatót tartottak nyilván, akik számára tanfolyamot indíthatott az egyetem, így kezdetét vehette immáron Debrecenben is az egészségügyi képzés.

[42] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

Melléklet

18-19. kép Takács Vincze fényképalbuma és köszöntőszövege [43]

[43] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

20-21. kép A királyi család érkezésére várva a Nagyállomás előtt I-II. [44]

[44] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

22-23. kép A királyi család érkezésére várva a Nagyállomás előtt III-IV. [45]

[45] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

24-25. kép A királyi család érkezésére várva a Nagyállomás előtt V., valamint Debrecen ötös fogata a pályaudvar épülete mellett [46]

[46] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

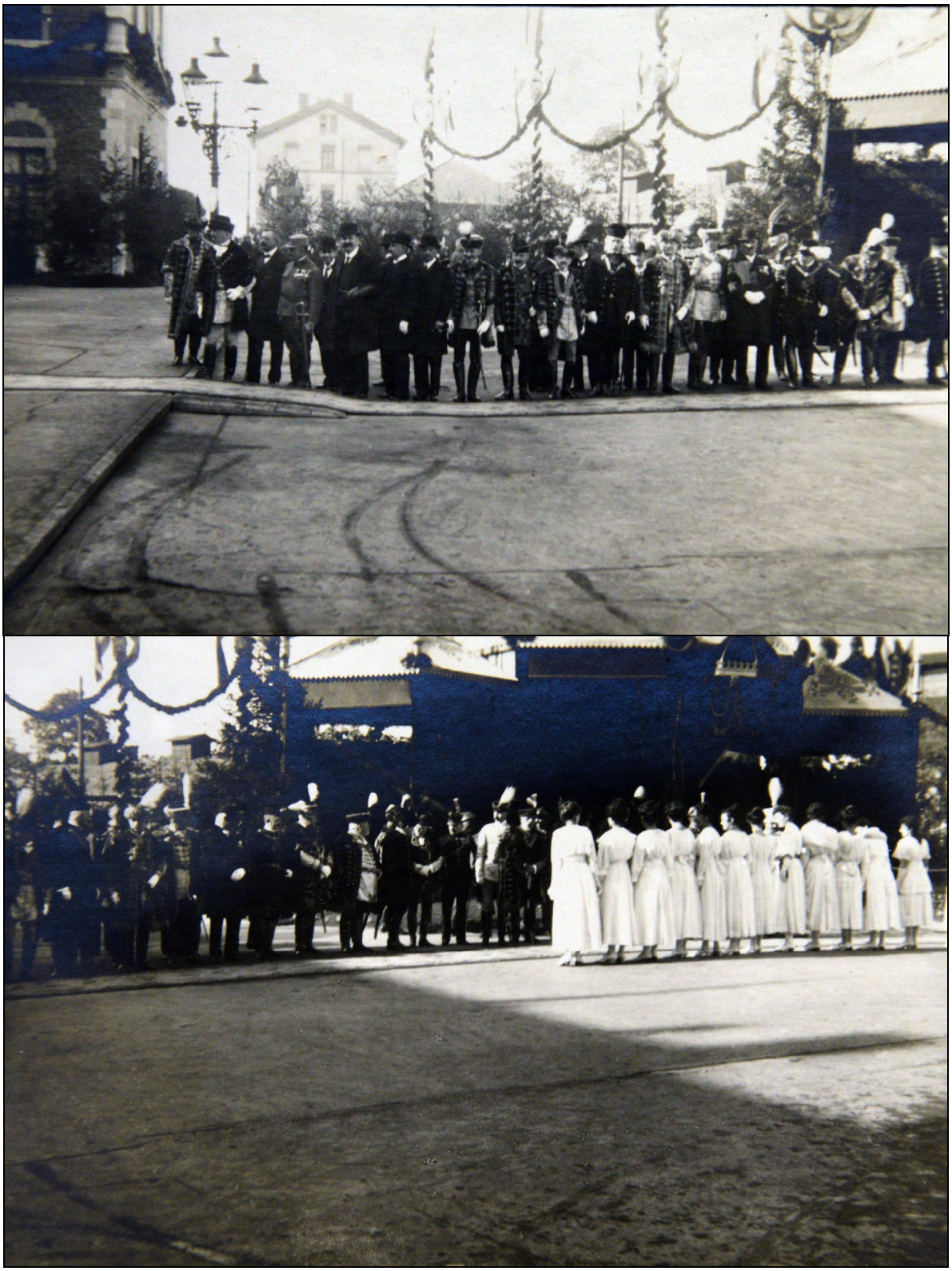
26-27. kép A lovasbandérium díszsorfala a pályaudvar előtt I-II. [47]

[47] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

28-29. kép A lovasbandérium díszsorfala a pályaudvar előtt III-IV. [48]

[48] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

30-31. kép Előkelőségek fogadósorfala a Nagyállomás és a királyi díszsátor között I-II. [49]

[49] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

32-33. kép Az uralkodó kísérete, valamint a királyi család fogadására várva a Nagytemplom előtt I. [50]

[50] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

34-35. kép A királyi család fogadására várva a Nagytemplom előtt II-III. [51]

[51] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

36-38. kép Egyetemi, egyházi és világi előkelőségek a Klinika főépülete előtt I-III. [52]

[52] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

39. kép A királyi családot fogadó csokor a Klinika főépületében [53]

[53] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

40-41. kép Notabilitások érkezése a Klinika avatóünnepségére I-II. [54]

[54] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

42-43. kép Notabilitások érkezése a Klinika avatóünnepségére II-IV. [55]

[55] TAKÁCS VINCZE 1918. Királylátogatás Debrecenben. – Fotóalbum. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

Forrásjegyzék

DEBRECENI EGYETEM

1918 *A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem 1918-19-es kiadatlan évkönyve.* Kézirat. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattára. Leltári szám: Ms. 7/2.

TAKÁCS VINCZE (fotográfus)

1918 *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

Irodalomjegyzék

DEBRECZENI UJSÁG

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 11. XXII. évfolyam. 240. szám. 3.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 15. XXII. évfolyam. 243. szám. 3-4.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 17. XXII. évfolyam. 245. szám. 3.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 19. XXII. évfolyam. 247. szám. 2.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 23. XXII. évfolyam. 250. szám. 1.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 24. XXII. évfolyam. 251. szám. 2.

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 25. XXII. évfolyam. 252. szám. 2.

JESZENSZKY SÁNDOR (Szerk.): – BALOGH RUDOLF (fotográfus)

1924 *A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvosi Kara.* Franklin-társulat nyomdája. Budapest. 1-56.

OROSZ ISTVÁN (Főszerk.): – IFJ. BARTA JÁNOS (Szerk.):

2012 *A Debreceni Egyetem története 1912–2012.* Debreceni Egyetemi Kiadó. Debreceni Univ. Press. 1-576.

Képjegyzék

A DEBRECZENI UJSÁG 1918. OKTÓBER 15-ÉN MEGJELENT CIKKE A KIRÁLYLÁTOGATÁSRÓL

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 15. XXII. évfolyam. 243. szám. 3.

A DEBRECZENI UJSÁG 1918. OKTÓBER 23-ÁN KELT VEZÉRCIKKE

1918 *Debreczeni Ujság.* 1918. október 23. XXII. évfolyam. 250. szám. 1.

A DEBRECZENI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS KÖRNYÉKE MADÁRTÁVLATBÓL

(é. n.) *A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár archívumának fotótárából*. Leltári szám: DEENK. 338.

A DEBRECZENI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM HELYSZÍNRAJZA

1924 *A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvosi Kara.* Franklin-társulat nyomdája. Budapest. 1-56.

A KIRÁLYI CSALÁD ÉRKEZÉSÉRE VÁRVA A NAGYÁLLOMÁS ELŐTT I-V.

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A KIRÁLYI CSALÁD FOGADÁSÁRA VÁRVA A NAGYTEMPLOM ELŐTT I-III.

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb*

látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész." Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A KIRÁLYI CSALÁDOT FOGADÓ CSOKOR A KLINIKA FŐÉPÜLETÉBEN

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A KIRÁLYI HINTÓT A LOVASBANDÉRIUM DÍSZSORFALA VÁRTA A FELDÍSZÍTETT VÁROSHÁZA ÉPÜLETE ELŐTT

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A KÖSZÖNTÉSEKET KÖVETŐEN AZ URALKODÓI PÁR DEBRECEN ÖTÖSFOGATÁN A VÁROSHÁZÁHOZ HAJTATOTT …

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A LOVASBANDÉRIUM DÍSZSORFALA A PÁLYAUDVAR ELŐTT I-IV.

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

A PÁLYAUDVAR ÉPÜLETÉBŐL KILÉPVE AZ URALKODÓT A TÉR JOBB OLDALÁN DÍSZSÁTOR FOGADTA…

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

AZ EGYETEM AVATÓÜNNEPSÉGÉNEK PROGRAMJA

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

AZ URALKODÓ KÍSÉRETE

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

AZ URALKODÓI PÁR A VÁROS ÖTÖS FOGATÁN A JELENLEGI PIAC UTCA 36. SZÁMÚ INGATLAN KÖRNYÉKÉN

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

DEBRECEN ÖTÖS FOGATA A PÁLYAUDVAR ÉPÜLETE MELLETT

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

EGYETEMI, EGYHÁZI ÉS VILÁGI ELŐKELŐSÉGEK A KLINIKA FŐÉPÜLETE ELŐTT I-III.

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

ELŐKELŐSÉGEK FOGADÓSORFALA A NAGYÁLLOMÁS ÉS A KIRÁLYI DÍSZSÁTOR KÖZÖTT I-II.

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

ÉRKEZÉS A KLINIKA FŐÉPÜLETÉHEZ

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

„…LELKEM MÉLYÉBŐL KÖSZÖNÖM, HOGY ITT MEGJELENTEK ÉS ALKALMAT ADTAK NEKEM, HOGY MINT KORONÁS KIRÁLYUK BESZÉLHESSEK MAGYAR NÉPEMHEZ."

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb*

látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész." Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

MÁR 9 ÓRAKOR A MEGÉRKEZTEK A VÁROSI ÉS MEGYEI ELŐKELŐSÉGEK, A FEHÉR RUHÁS LÁNYOK…

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

MEGHÍVÓ A MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM AVATÓÜNNEPSÉGÉRE

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

TAKÁCS VINCZE FÉNYKÉPALBUMA

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

TAKÁCS VINCZE KÖSZÖNTŐSZÖVEGE

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

VÁRAKOZÓ ELŐKELŐSÉGEK A NAGYTEMPLOM ELŐTT

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

VÁRAKOZÓ HINTÓK A NAGYTEMPLOM ELŐTT

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

IV. KÁROLY KIRÁLY ÉS ZITA KIRÁLYNÉ BEVONULÁSA A NAGYTEMPLOMBA

1918 Takács Vincze. *Királylátogatás Debrecenben 1918. október 23-án.* Fotóalbum. *„Ő felségeik IV. Károly király és Zita királyné legmagasabb látogatásuk alkalmából. Hódoló tisztelettel Takács Vincze fényképész."* Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Díszműtára. Leltári szám: DEENK DH. 230: 2.

II. DEBRECENBEN TÖRTÉNT

Balogh Tamás Zoltán

BALOGH TAMÁS ZOLTÁN

HORTHY MIKLÓS ÉS DEBRECEN: A KORMÁNYZÓ ÉS A NAGYBÁNYAI HORTHY CSALÁD DEBRECENI KAPCSOLATAI

Debrecen történetét sok látószögből megírták már, ám nem minden részletre kiterjedően. Különösképpen hiányosak a híres emberek debreceni látogatásairól szóló közlések. Talán nem mindenki és nem egyformán kapott figyelmet. Széchenyi István és Kossuth Lajos debreceni látogatásairól és kapcsolatairól több részletes írást, elemzést is találunk, sőt az összes magyar író és költő debreceni tartózkodásait is részletesen feldolgozták már. Horthy Miklós látogatásai azonban nem kerültek ilyen mértékben górcső alá habár el kell ismerni, hogy Pál Csaba is alaposan feldolgozta a témát. [1] Napjainkra viszont kutatásaim révén újabb tények is napvilágot láttak, amelyek főként a kormányzó Debrecenhez fűződő kapcsolatára, diákéveire valamint a cívisvárosba történő látogatásaira vonatkoztathatók. Végezetül pedig kitérek majd, Horthy Miklós családtörténetére is, mivel kutatásom során sok Debrecenhez fűződő információ is előkerült, közülük pedig számos a Horthy család Debrecenbe tett látogatásairól szól. Mindezen történeteken keresztül pedig eljutunk a kormányzó egy olyan személyes debreceni helyszínére, amely a feledés homályába veszett az idők során…

1. Horthy Miklós és Debrecen

Vitéz nagybányai Horthy Miklós 1868. június 18.-án látta meg a napvilágot Kenderesen a Halasy-Horthy-kastélyban nagybányai Horthy István és dévaványai Halassy Paula ötödik gyermekeként akit 1868. július 10-én kereszteltek meg református hitben. [2] Kenderesi éveit, ahogy ő fogalmazott „*vidámság és pajkosság*” [3] jellemezte. Mindig is kalandszerető gyerek volt.

[1] PÁL CSABA 2009., 2010. Megjegyzés: Lásd bővebben a tanulmány irodalomjegyzékében
[2] Kenderesi Református Egyházközség Keresztelési Anyakönyve 1868: 153.
[3] HORTHY MIKLÓS 1990: 12.

Tanulmányainak első két évét Kenderesen 1874-1876 között magántanulóként végezte.[4] Apja, aki „*teljesen birtokai kezelésének élt, szigorúan, még gyermekei részéről sem tűrt el semmiféle fegyelmetlenséget (...) gyakorta félelmet ébresztett*”[5] gyermekeiben. Ezért nyolc évesen el kellett szakadnia családjától és otthonától. Ekkor került Debrecenbe, ahol apja a Református Kollégiumba íratta.

1. 1. Horthy Miklós debreceni diákévei

Horthy Miklós emlékiratában debreceni diákéveit kétszer említi meg. Édesapja ahogy fogalmazott „*…nem sok megértést tanúsított csínytetteim iránt, pedig élénk képzeletem és kalandvágyam el elcsábított. Így történt aztán, hogy elnéző édesanyám vonakodása ellenére már nyolc éves koromban elszakadtam a meleg családi körtől. Debrecenbe kerültem két bátyámmal közös szállásra. Ők francia nevelő felügyelete alatt ott végezték tanulmányaikat. Azóta élek kint a világban és korán megtanultam önállóan cselekedni és tetteimért felelősséget viselni. (...) Debrecenben végeztem az elemi iskola harmadik és negyedik osztályát. Gimnáziumi éveimet Sopronban töltöttem, olyan intézetben, ahol németül oktattak. Szüleim úgy akarták, hogy a német nyelven tökéletesítsem magam.”*[6] Részletesebben viszont nem írta le sem debreceni sem soproni diákéveit, ennek pedig valószínűsíthetően az lehetett az egyik oka, hogy neheztelt édesapjára, amiért elküldte őt a szülői háztól.[7] Szerencsére azonban mégis maradtak ránk Horthy Miklós debreceni diákéveiről írásos emlékek.

Hivatalos forrásként legelőször a Debreceni Református Kollégium gyakorló iskolájának osztályzati könyve, értesítője és anyakönyve szolgálhat, amelyek viszont a kollégiumban, sajnálatos módon már nem lelhetők fel. Megsemmisültek vagy elkallódtak az idők során, esetleg egy ottani tanár őrizte meg? Még az is lehetséges, hogy a háborúban rekviráta a román vagy az orosz hadsereg...

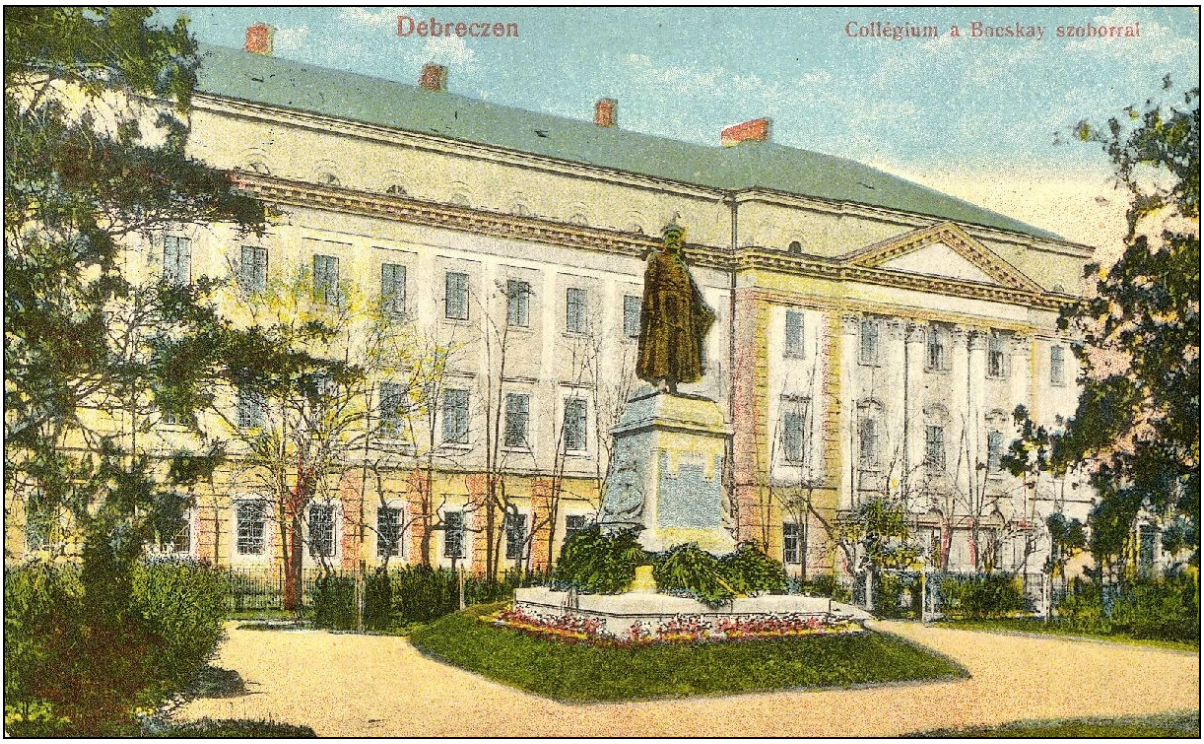
[4] CALAMUS DR. 1939: 56. Megjegyzés: Dr. Calamus írói álnéven több munkát is publikált boldogfalvai Boldisár Kálmán (Debrecen, 1869. november 15. – ?) történész. A neve néha előfordul Boldizsár alakban is. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldis%C3%A1r_K%C3%A1lm%C3%A1n Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 9.
[5] HORTHY MIKLÓS 1990: 12.
[6] HORTHY MIKLÓS 1990: 12-13.
[7] BENCSIK GÁBOR 2007: 55.

1. kép Horthy Miklós 9 éves korában [8]

Az biztos, hogy az eredeti értesítők ebből a korszakból jelenleg nem lelhetők fel, ezekhez az adatokhoz viszont még hozzá tudtak férni azok, akik Horthy Miklós gyermekkorát már a II. világháborút megelőzően is kutatták! Közülük megemlítendő Pilch Jenő Horthy Miklós című 1929 megjelent könyve illetve az 1930-ban szintén általa publikált Horthy Miklós – A tízéves kormányzói évfordulóra című kiadványa. A korábbra keltezhető műben az

[8] B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER 2007: 11.

2. kép A Református Kollégium a Bocskai szoborral egy 1918-ra keltezhető képeslapon [9]

alábbiak olvashatók: *„Járt a falusi iskolába is, majd Debrecenbe került az elemibe, ahol tanárai nagyon szerették. István bátyjával együtt Géresiéknél lakott, ahol bizony vele is megesett, hogy amikor szíve a kenderesi rónák felé vágyott, a lecke tanulása abbamaradt. Ilyenkor István bátyja kezébe nyomta a könyvet, föltette a szekrény tetejére és nem engedte le mindaddig, míg csak meg nem tanulta a leckét."* [10]

Ebben a kötetben azonban nem szerepelt sem az évszám sem az, hogy hány éves korától tanult a kollégiumban. Egy másik kiadványban, – a Herczeg Ferenc és társai által írt Nagybányai Horthy Miklós című 1939-ben megjelent könyvben –, Harsányi Zsolt A debreceni diák [11]címmel írt egy 6 oldalas fejezetet. A képjegyzékben pedig fellelhetőek a „*Horthy Miklós bizonyítványa a reformátusok debreceni főiskolájában levő gyakorlóiskola anyakön-*

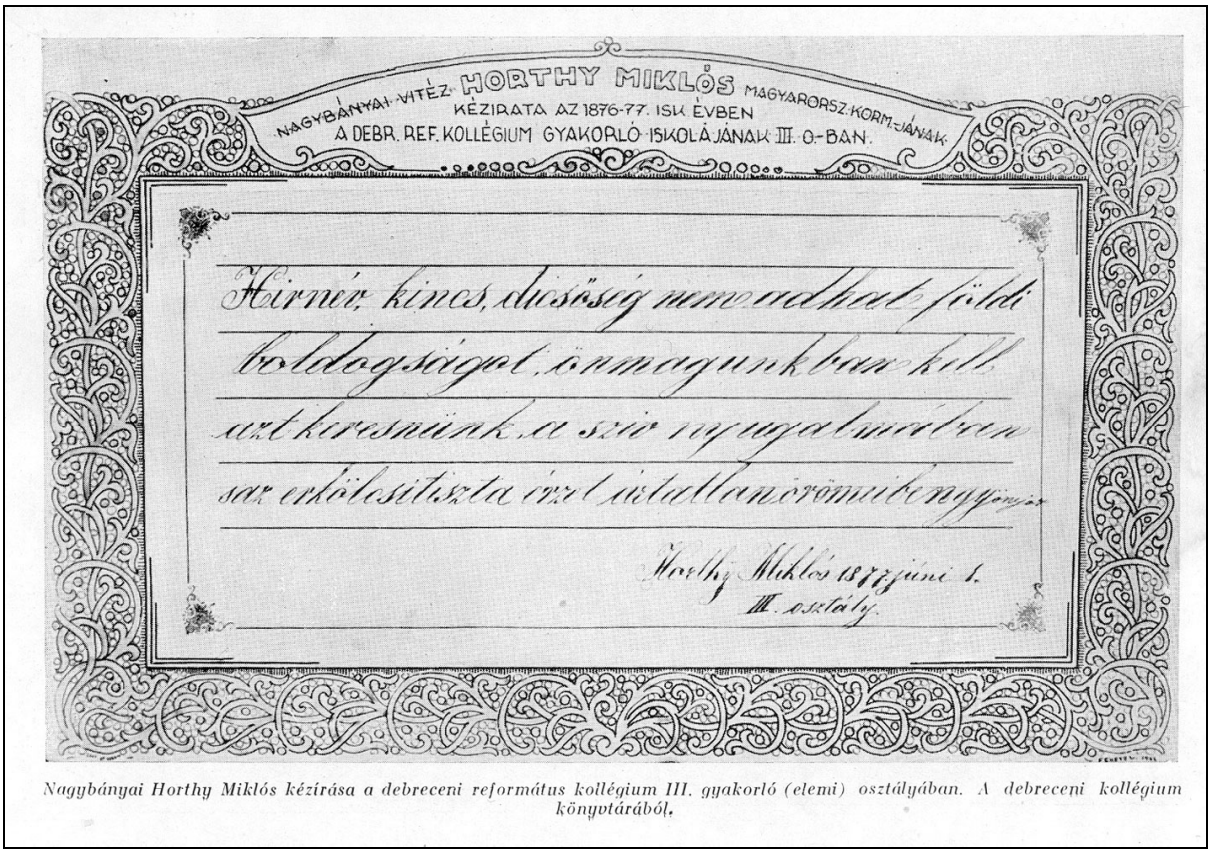
[9] http://hbml.archivportal.hu/data/images/kepek/Kep-140.jpg A letöltés ideje: 2017 .VI. 29.

[10] PILCH JENŐ 1929: 9.

[11] Megjegyzés: A szerző a könyvtárakban és az antikváriumokban is kereste a szóban forgó régi kiadványokat, azok azonban nem voltak fellelhetők. Catherine Horel 2017-ben megjelent művében viszont meg lehet találni az említett forrásokat. A nagybányai Horthy Miklós című kiadványra vonatkozóan lásd még: https://www.antikvarium.hu/konyv/herczeg-ferenc-csatho-kalman-nagybanyai-horthy-miklos-286053 továbbá https://www.antikvarium.hu/konyv/harsanyi-zsolt-csatho-kalman-horthy-miklos-408550 Az oldalak utolsó megtekintése 2018. VI. 28.

vében (1876-77) VIII.”, és a *„Nagybányai Horthy Miklós kézírása a debreceni Református Kollégium III. gyakorló (elemi) osztályában IX.”* című képek, amelyekről később Catherine Horel részletesen lejegyezhette a kormányzó akkori érdemjegyeit. A leghitelesebbnek tekinthető források azonban mégsem az előző két könyvben találhatók, hanem a már hivatkozott *Debreceni Képes Kalendáriom egyik 1939-ben* megjelent, Calamus dr., alias Boldisár Kálmán, Horthy Miklós kormányzó, mint kollégiumi kisdiák című cikkében lelhető fel.

Az utókornak így tehát megmaradt Horthy Miklós gyermekkori kézirata, amit 1877. június 1-én írt: *„Hírnév, kincs, dicsőség nem adhat földi boldogságot, önmagunkban kell azt keresnünk, a szív nyugalmában s az erkölcs tiszta érzet ártatlan örömeiben.*” [12]

Nagybányai Horthy Miklós kézírása a debreceni református kollégium III. gyakorló (elemi) osztályában. A debreceni kollégium könyvtárából.

3. kép Horthy Miklós gyermekori kézírása [13]

[12] https://hu.wikiquote.org/wiki/F%C3%A1jl:Horthy_Mikl%C3%B3s_gyermekkori_k%C3%A9zirata.jpg Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

[13] https://upload.wikimedia.org/wikiquote/hu/0/04/Horthy_Mikl%C3%B3s_gyermekkori_k%C3%A9zirata.jpg A letöltés ideje: 2018.VII. 10.

Calamus dr. bemutatta továbbá cikkében Horthy Miklós 1877. és 1878. évi bizonyítványát, amelyről a következőket írta: „*(...) vallás, írás, nyelvtan, fogalmazás, földrajz, történet, természetrajz, ének, rajz, testgyakorlat mind jeles,csak olvasás és számtan elégséges. Azonban a IV. osztályban (1878 június) már a vallástól és a testgyakorlatig mind kitűnő, csak a számtan jeles.*” [14]

A kis Miklós 2 bátyjával, Istvánnal és Zoltánnal kosztosdiákként lakott valahol a városban, öccsei pedig később szintén a Kollégiumba jártak. [15] Az előző két könyv állítása szerint a Horthy-fiúk Géresiéknél laktak, vagyis Géresi Kálmánnál és feleségénél, Géresi Kálmánné Osterlamm Olgánál. Calamus dr. írása szerint viszont a lőcsei származású német nyelvtanárnál, Osterlamm Ernőnél éltek a Péterfia utca 977-es házban – amely a mai Péterfia utca 4. számú ingatlannal azonos. Írását bizonyítja egy 1869-es népösszeírás is, amely szerint a Péterfia utca 977-es számú házban valóban az akkor 46 éves Osterlamm Ernő, és 36 éves felesége Osterlamm Ernőné Koller Johanna lakott, 11 éves lányukkal Osterlamm Olgával, továbbá ezen a telken élt még ekkoriban Katona Mihály hittanhallgató, Lovassy Kálmán gimnáziumi tanuló, Nagy Juliánna főzőnő, Süvöltős Sára szolgáló és Csalog Zsuzsánna cseléd is. Osterlamm Olga 1876. körül tehát még csak 17-18 éves, Géresi Kálmán pedig 34-35 éves körül lehetett, és feltehetően valamikor 1875-ben vagy 1876-ban házasodhattak össze. [16] Pontosítva tehát Horthy Miklós István és Zoltán testvéreivel együtt Osterlamm Ernőnél laktak, ahol a Géresi házaspár istápolta őket mintegy 2 éven keresztül. Istvánnak viszont volt még egy másik francia nevelője, akit Horthy Miklós emlékirataiban is megemlített. A szóban forgó nevelő pedig bizonyosan a kollégium francia tanára, a svájci származású Bonneveau volt. [17]

Horthy Miklóst a tanítóképző elemi (másnéven gyakorlati) iskola első vezető tanítója, Kállay István mutatta be a kollégium diákjainak. Hamar ismerkedett és néhány fiúval barátsá-

[14] CALAMUS DR. 1939: 57.

[15] Megjegyzés: A Debreceni Főgimnázium értesítőjében Zoltán bátyjának a nevét máshogyan jegyezték le. „Horti Zoltán Kenderes (Szolnok)” Lásd még: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=73&layout=s&query=horthy Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 16.

[16] Géresi Kálmán gyászjelentése https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyaszjelentesekDebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=281&layout=s&query=G%C3%A9resi Géresi Kálmánné Osterlamm Olga gyászjelentése https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyaszjelentesekDebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=287&layout=s&query=G%C3%A9resi Lásd még: Osterlamm Ernő gyászjelentése https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyaszjelentesekDebreceniRefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=236&layout=s&query=osterlamm Osterlamm Ernőné Koller Johanna gyászjelentése https://library.hungaricana.hu/hu/view/GyaszjelentesekDebreceniRefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=237&layout=s&query=osterlamm Az oldalak utolsó megtekintése 2018. VII. 9.

[17] HOREL., CATHERINE 2017: 28.

got is kötött. [18] Szorgalmas diáknak azonban nem igazán volt mondható, így sokszor István bátyjával kellett átvennie a leckét. Jobban érdekelte ekkoriban a kerékpározás, szinte mindig a Nagyerdőn karikázott velocipédjén. [19] A III. és IV. osztály elvégzése után apja azonban még távolabbra küldte fiát a szülői háztól, így tanulmányait ezek után már a soproni Lahne-tanintézetében folytatta, ahol aztán elvégezte gimnáziumi tanulmányait, és mindezek mellett németül is megtanult.

A történészek – akik eddig Horthy Miklós életéről írtak – kutatásaim alapján eddig általában tévesen adták meg, a Kollégiumba történő beíratásának évszámát továbbá azt, hogy apja hány éves korábban íratta át a soproni taintézetbe. [20] A tévedés oka legtöbbször feltehetően arra vezethető vissza, hogy a Debreceni Református Kollégium tanévének kezdetét sokszor elnézik a történészek. Igaz, régebben a tanév március 26-tól szeptember 17-ig és november 1-től egészen márciusig tartott, így a szünidők sem voltak olyan hosszúak, mint napjainkban. [21] A Debreceni Főgimnázium 1876-os értesítőjében [22] és Calamus dr. írása alapján [23] viszont ekkoriban már a napjainkban szokásos szeptembertől júniusig tartó tanrend volt érvényben. Ugyancsak téves a legújabb könyvben megjelent – Catherine Horel: Horthy – , információ a kormányzó debreceni diákéveiről. Szerinte ugyanis az első idegen nyelve a francia volt, viszont a tantárgylistájában nem tüntettek fel semmilyen idegen nyelvet. Tény azonban, hogy Horthy Miklós kollégiumi életéről itt Debrecenben kevés információ maradt fenn, sajnos nem csak a források tűntek el, – ezzel sok megválaszolatlan kérdést hagyva hátra – , hanem napjainkra már maga az emlékezet is megkopott.

Az 1870-es években Osterlamm Ernő birtokában lévő ingatlan korábban a XVIII. század második felében, a ránk maradt egyik részletes várostérkép alapján a Péterfia uttza III. tizedében fekvő 173. számú telekkel egyeztethető össze. [24] Később 1876-1878. körül viszont már Péterfia utca 977. számon jelzik a szóban forgó telket, majd 1898-1939. között Péterfia

[18] CALAMUS DR. 1939: 56-57.
[19] CALAMUS DR. 1939: 56.
[20] Megjegyzés: Gosztonyi Péter A kormányzó, Horthy Miklós című 1990-ben kiadott könyvében még az szerepel, hogy nyolcéves korában adta be apja a kollégiumba, de második, bővített és javított kiadásában – A kormányzó, Horthy Miklós és az emigráció, 1992. –, már az szerepel, hogy kilencéves korától járt a kollégiumba. A kutatás során feltárt adatok alapján pedig Gosztonyi Péter második könyvében éppen a helyesen megadott életévet írta át a hibásra.
[21] BARCZA JÓZSEF (Szerk.) 1988: 128-129.
[22] https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04983_1876/?pg=43&layout=s Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 18.
[23] CALAMUS DR. 1939: 56.
[24] MOL. HBML. DvT. 34. várostérkép

4-6. kép A Péterfia utca 8. számú ház – a kép bal felső oldalán –, majd az 1975-ös bontás előtt – a kép jobb felső oldalán –, ahol még éppen látható az épület falazata. Később a jelenleg is álló Szövetkezeti székházat emelték a helyére [25]

[25] Az archív képek Balogh László gyűjteményéből származnak. Lásd még továbbá https://www.google.hu/maps/@47.5346252,21.6259481,3a,70.2y,224.22h,102.47t/data=!3m5!1e1!3m3!1stdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ!2e0!6s%2F%2Fgeo1.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DtdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D316.5%26pitch%3D-3%26thumbfov%3D100?hl=hu A letöltés ideje: 2018: VII. 10.

utca 8. számra változott a számozás. Az ingatlan – már amennyit befoglaltak később belőle az átalakítások és utcaszélesítések után – napjainkban nagyjából a Péterfia utca 4. számú ingatlan északi végével azonosítható. [26] A szóban forgó épület 1910-től a Debreceni Református Főiskola tulajdonába került, később azonban megváltak tőle. A házat ahol Horthy Miklós is lakott, 1975-ben pedig lerombolták, a Péterfia utca kiszélesítése miatt. Helyén napjainkban a Kálvin téri villamosmegálló áll, a porta többi részén pedig a Szövetkezeti székházat építették fel, amely jelenleg irodaházként működik.

A Debreceni Református Kollégium Baráti Köre 1938-ban emléktáblát állított Horthy Miklós kormányzónak, *„mint egykori kollégiumi diáknak, aki egyben a Diákszövetség fővédnöke is volt. Ugyanakkor a Diákszövetség tevékenységének nem volt meghatározó eleme a Horthy-kultusz ápolása. Az emléktábla állítását szívügyének érezte, de egyszeri cselekedet volt a részéről.”* [27]

7. kép Horthy Miklós emléktáblája a debreceni Református Kollégiumban [28]

[26] http://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C43%2C44&bbox=2407304.0365365692%2C6029700.937911971%2C2407507.968139377%2C6029780.6593438145 Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 10.
[27] https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Reform%C3%A1tus_Koll%C3%A9gium_Bar%C3%A1ti_K%C3%B6re Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[28] Balogh Tamás Zoltán saját fényképe

A táblát 1950-ben az akkori politikai vezetőinek utasítására eltávolították. [29] Később azonban 2012. május 19-én Horthy Miklós emléktábláját nagy ünnepség közepette eredeti helyére visszaállították, ami napjainkban is megtekinthető a Kollégium belső terében. [30]

1. 2. Horthy Miklós debreceni látogatásai

Horthy Miklós emlékirataiban a kollégium után csak kétszer említi meg Debrecent. Először, amikor felesége és gyermekei elmenekültek kenderesi birtokukról a frontvonal közeledése miatt, másodszor pedig amikor 1944-ben a II. Ukrán front Debrecen közelébe ért. A kollégium elhagyása és a kormányzóválasztás között nincs információ arról, hogy Horthy Miklós járt volna Debrecenben, de az újságok és táviratok közléseiben fellelhetők mindazon híradások, amikor kormányzóként Debrecenbe látogatott.

Horthy Miklós legelső hivatalos látogatása a városba 1920. április 14-én történt meg. Éppen azon a napon vonult be Horthy Miklós, amikor Kossuth Lajos 1849-ben a Nagytemplomban detronizálta a Habsburg-Lotaringiai-házat [31] és Kossuth Lajost kormányzóvá választották. Az esemény előtt 1919. április 24-től [32] a román hadsereg tartotta megszállás alatt a várost amelyet a Nemzeti Hadsereg 1920. március 12-én [33] foglalt vissza. Pár nappal később, 1919. március 19-én Horthy Miklós szegedi látogatáskor megemlítette a debreceni eseményeket is: *„(...) Istennek hála, az ős magyar Debrecen falai között hallgatják derék magyar katonáink Rákóczi harangjának erős, örvendő zúgását.*” [34]

A Debreceni Független Újság 1920. április 2-án pénteken elsőként írta meg, hogy a kormányzó április közepén a cívisvárosba érkezik. Később a Debreceni Független Újság 1920. április 7-i számában közölték az érkezés pontos keltezését is, vagyis azt, hogy április

[29] http://www.dehir.hu/debrecen/felavattak-horthy-miklos-emlektablajat-a-reformatus-kollegiumban/2012/05/19/ továbbá lásd még http://www.vagy.hu/tartalom/cikk/2242_egy_elmaradt_parbeszed_helyett Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[30] http://www.dehir.hu/debrecen/felavattak-horthy-miklos-emlektablajat-a-reformatuskollegiumban/2012/05/19/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[31] LEHÁR ANTAL Egy katonatiszt naplója http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-11/ch02.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[32] https://hu.wikipedia.org/wiki/1919-es_magyar%E2%80%93rom%C3%A1n_h%C3%A1bor%C3%BA Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[33] LEHÁR ANTAL Egy katonatiszt naplója http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-11/ch02.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[34] PÁL CSABA (A) 2010: 10.

14-én érkezik a kormányzó. Majd az április 8-i számban már az előkészületekről írtak, az április 10-i számban a részletes programokat is ismertették. Horthy Miklós első hivatalos debreceni látogatására országjáró körútja alkalmával került sor.

Április 13-án szülővárosába Kenderesre, majd Kisújszállásra és Karcagra látogatott. [35] Ezután következett a cívisváros. A kormányzó vonata 1920. április 14-én reggel 9-kor futott be a debreceni pályaudvarra, ahol „*harangzúgás, ágyudörgés, lelkes éljen és a Himnusz hangjai fogadtak*". [36] Az állomáson Szomjas György főispán és kerületi kormánybiztos valamint a szombathelyi hadosztály parancsnoka Lehár Antal ezredes a helyőrség díszszázadával együtt várta a kormányzót. [37] A várost pálma- és zászlódíszekkel dekorálták, éljenző közösség fogadta a kormányzót akit egy szónok a Református Kollégium nevében is köszöntött, majd a város ötös fogatán vitték a belvárosba.

A többi vendégek hajdú díszfogatokkal utazott. Ezután a Református Nagytemplomban folytatódott az ünnepség, ahol Baltazár Dezső református püspök rövid imát tartott és megáldotta a gyülekezetet. „*(...) a templom előtti téren Márk Endre polgármester átadta a kormányzónak a debreceni háziezred zászlaját, majd a helyőrség elvonult a kormányzó előtt. A szemle után a kormányzó a városházára ment, ahol küldöttségeket fogadott.*" [38]

A Református Kollégium küldötte átadta a kormányzónak Komáromi Csipkés György 1685-ben Debrecenben készült bibliáját, amelybe a következőket írták: „*A debreceni református kollégium ajándéka egykori növendékének, nagybányai Horthy Miklós kormányzónak. Aranyunk es ezüstünk nincsen, hanem azt adjuk, amiben élet van Jézus által. Debrecen, 1920. április 14. Dégenfeld, egyházkerületi főgondnok, Balthazár püspök.*" [39]

A küldöttségek fogadása után délben az Aranybika szállóban lakomáztak, majd délután a kormányzó a Református Kollégiumban tett látogatást, ahol diákokkal valamint egykori osztálytársaival találkozott [40] majd este díszelőadást tartottak a Csokonai színházban.[41] Azután a kormányzó az éj folyamán Nyíregyházára utazott tovább. [42]

[35] 8 ÓRAI ÚJSÁG Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. VI. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 1.
[36] BUDAPESTI HÍRLAP Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. 40. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 3.
[37] FRISS ÚJSÁG A kormányzó Debrecenben. 25. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 3.
[38] FRISS ÚJSÁG A kormányzó Debrecenben. 25. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 3.
[39] FRISS ÚJSÁG A kormányzó Debrecenben. 25. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 3.
[40] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[41] BUDAPESTI HÍRLAP Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. 40. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 3.
[42] 8 ÓRAI ÚJSÁG Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. VI. évfolyam 91. szám. 1920. április 15: 1.

8. kép Horthy Miklós díszszemléje Debrecenben 1920. április 14-én [43]

Horthy Miklós második hivatalos látogatása 1924. november 6-án történt. A kormányzó a gyermekklinika avatási ünnepségén vett részt. [44] *„A Turán különvonat reggel fél kilenc órakor futott be a feldíszített pályaudvarra, ahol előkelő közönség várakozott az államfő érkezésére. Az üdvözlésekre a kormányzó a következőkben válaszolt: – Örömemre szolgál – válaszolta a kormányzó, –, hogy ismét idejöhettem városukba, amelyhez engem gyermekkori szép emlékek fűznek. Azóta persze naggyá nőtt Debrecen városa, sokat fejlődött. Örülök, hogy ma egy oly intézmény felavatására jöhettem ide, melynek működésétől sokat várok. Köszönöm a meleg üdvözlést. – Lelkes éljenzés fogadta a kormányzó szavait.* [45]

A főispán mellett Magoss György polgármester is ott volt a pályaudvaron. A kormányzó a város ötös fogatával a vármegyeházára ment, ahol villásreggeli fogadta. Innen később a Klinikai telephez mentek. A főépületnél Dr. Hadházy Zsigmond főispán ekkor bemu-

[43] B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER 2007: 54.
[44] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[45] EGRI NÉPÚJSÁG A kormányzó a debreceni gyermekgyógyászati klinika átadásán. 1924/2. 258. szám 1924. november 8: 2.

tatta az államfőnek az egyetemi kistanácsot, Dr. Papp Károly rektort aki üdvözölte a kormányfőt, majd a dékánokat. [46] *„A kormányzó ezután a gyermekgyógyászati pavillon előtt elfoglalta helyét az emelvényen és meghallgatta gróf Klebelsberg Kunó üdvözlő beszédét, amelyre a következőképen válaszolt: – Az áldozatkészség ritka példája ez a szép intézmény. melynek felavatására ma összegyűltünk. A jövő reménysége a magyar gyermeknek egészsége, oly nemzeti kincs, mely megérdemli a legnagyobb áldozatokat is. Szívből kívánom. hogy ez az intézmény minél nagyobb és tökéletesebb szolgálatokat tegyen annak a nemes ügynek, amelyet Debrecen városa annyira magáévá tett. amelyhek fontosságát annyira átérezte. A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem gyermekgyógyászati klinikáját örömmel adom át rendeltetésének.*" [47]

Elischer Gyula orvoskari dékán és Szontagh Félix köszöntője után a kormányzó negyed 12-kor a Református Kollégiumba látogatott, ahol gróf Dégenfeld József, a tiszántúli egyházkerület főgondnoka és Seres Béla üdvözölte. A kormányzó ekkor a diákoknak a következőket mondta: *„Kedves meglepetés volt számomra, hogy benneteket együtt látlak abban az intézetben ahova azelőtt – nem is akarom mondani hány évvel – én is jártam. Tanuljatok odaadással, legyetek tanáraitokhoz ragaszkodók és vegyétek szent írásnak szavaikat. Az élet mindinkább nehezebb lesz. Mind több embert kell eltartania ennek a kis földnek és csak az megy előre az boldogul, csak az tudja családja jólétben tartani, aki tud valamit. Mindegyikőtök örömmel és passzióval űzze a sportot, mert a test az első. Egészséges létek csak egészséges testben lakozhatik. Tanuljatok és hallgassatok azok szavaira, akik vezetnek benneteket és remélem, hogy majd tizenöt-húsz év múlva, ha még élünk és felnőtök, bennetek oly generációt kap ez a nemzet, amelyre mindenkor bátran bízhatunk az ország jövőjét."* [48]

Ezek után a városházára ment ahol a küldöttségeket fogadja, majd délben a város háromszáz terítékel ellátott ebédjén vesz részt. Később a kormányzó megszemlélte a város törzsménesét és törzsgulyáját, majd meglátogatta a huszárezred laktanyáját, Dömötör József huszárőrnagy kalauzolásával. A kormányzó ekkor azt a szobát is megtekintette, amit Tisza István grófnak az ezred volt parancsnokának emlékére nem oly régen avattak fel. *„A kor-*

[46] EGRI NÉPÚJSÁG A kormányzó a debreceni gyermekgyógyászati klinika átadásán. 1924/2. 258. szám 1924. november 8: 2., valamint PESTI HÍRLAP A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot: a debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása. 46. évfolyam 236. szám 1924. november 7: 5.

[47] PESTI HÍRLAP A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot: a debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása. 46. évfolyam 236. szám 1924. november 7: 5.

[48] PESTI HÍRLAP A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot: a debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása. 46. évfolyam 236. szám 1924. november 7: 5.

mányzó megszemlélte a Tisza-relikviákat és hosszan elnézte a gróf Tisza Istvánt ezredesi egyenruhájában ábrázoló művészi festményt. Megtekintette a kormányzó a kaszárnya udvarán álló hősi emlékművet is, amelyen az ezred hősi halottainak névsorában szinten ott világit a nagy név: Gróf Tisza István." [49] Ezután Horthy Miklós a pályaudvarra hajtatott és útja Nyíregyházára vezetett tovább. [50] Mindeközben Haefner János, Fenyő Károly, Seiden Róbert kommunista szimpatizánsú merénylők már tervezgették a kormányzó megölését. Helyszínként Debrecen is felmerült, aztán mégis inkább Nyíregyházára esett a választás, ahol a rendőrség leleplezte a merényletet. [51]

Horthy Miklós harmadik hivatalos látogatása 1926. október 17-én volt. Ez a nap igencsak különleges lehetett Debrecen életében, hiszen ekkor avatták fel Tisza István szobrát és letették az orvoskari klinika telep alapkövét. Előzőleg kérdéses volt a nap dátuma, hogy mikorra érkezik meg a kormányzó Debrecenbe. Október 4-én Kecskeméten 5-én pedig Szegeden tett látogatást, így sokszor október 6-ra, vagy 7-re írták a debreceni lapok az államfő látogatásának időpontját, végülis azonban október 17-re esett a választás. [52]

Az ünnepség október 16-án este Debrecenben lampionos felvonulással kezdődött, Horthy és különvonata, a Turán ekkor már Ebes térségében pihent. Majd csak másnap reggel nyolc óra öt perckor gördült be a mozdony a debreceni pályaudvarra, ahol a katonazenekar már a Himnuszt játszotta. [53] *„A kormányzó – aki táborizöld tengernagyi egyenruhát és fekete lakkcsizmát viselt, (...) éljenzés mellett szállt ki a szerelvény ötödik szalonkocsijából, elhaladt a díszszázad sorfala előtt, s fogadta vitéz László Miklós tábornok vegyesdandár-parancsnok, Dobó István ezredes, vezérkari főnök, majd a csendőrség, a rendőrség, a vitézi szék, valamint a vámőrkerületi parancsnokság vezetőinek jelentését. Hadházy Zsigmond főispán Hajdú vármegye és Debrecen város közönsége nevében üdvözölte a kormányzót, s ő (...) a következőképpen válaszolt: Köszönöm főispán úr a szíves üdvözlést és Debrecen város ragaszkodásának meleg tolmácsolását. Mindkét alkalom, mely ma ide hozott, szoros kapcsolatban áll a hallhatatlan [sic!] emlékű gróf Tisza István nevével. A kegyelet ünnepe gróf Tisza István első*

[49] 8 ÓRAI ÚJSÁG A kormányzó a debreceni Tisza-szobában. 10.évfolyam 238. szám 1924. november 9: 7.
[50] PESTI HÍRLAP A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot: a debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása. 46. évfolyam 236. szám 1924. november 7: 5.
[51] 8 ÓRAI ÚJSÁG 10. évfolyam 240. szám 1924. november 12: 3.
[52] PÁL CSABA 2009: 83-84. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[53] PÁL CSABA 2009: 88., 97. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

ércszobrának leleplezése és ez az örömünnep az ő nagy nevét viselő egyetemnek úgy az intézet, mint a város további erőteljes fejlődésének újabb állomását jelenti. Még egyszer köszönöm a meleg fogadtatást. Magoss György polgármester üdvözlő beszéde után az egyetem rektora bemutatta az egyetemi tanács tagjait, majd a kormányzó Baltazár Dezső püspökkel és Lindenberger János püspöki helynökkel váltott néhány szót." [54]

A teljes városi tanácsés a katonai és rendőri vezetőség mellett a pályaudvaron fogadta még a kormányzót dr. Illyefalvi Vitéz Géza, az egyetem rektora, dr. Márffy Ede jogi kari, dr. Szabó Dezső bölcsészkari, dr. Sass Béla teológiai és dr. Huzella Tivadar orvoskari dékán, valamint Ady Lajos tankerületi főigazgató (Ady Endre öccse). [55] Azután a sorfalaknál egy lány, név szerint Hegedűs Kató, beszéde után egy fehér rózsacsokorral ajándékozta meg a kormányzót aki ezek után a városi ötös fogattal a köntösgáti gyakorlótérre ment, ahol megtekintette a háromnegyed kilenckor kezdődő katonai díszszemlét ami egészen fél tízig tartott. [56] Később a kormányzó a Kisállomásra ment, ahol a Turán vonat szerelvényén zöld tábori dresszéből sötétkék tengernagyi díszruhájába öltözött, majd kilenc óra ötven és tíz óra között a Klinika telepére távozott.

„*Horthyt a klinikák kórbonctani intézetének kapujában dr. Illyefalvy Vitéz Géza, az egyetem rektora és az egyetemi tanács tagjai fogadták (...) A rektor többek között bemutatta a kormányzónak Sebestyén Lajost, a klinikatelep egyik vezető kivitelezőjét, valamint Orsós Ferenc professzort, aki végigvezette a kórbonctani intézet múzeumán. Ezután a kormányzó a szülészeti és nőgyógyászati, majd a bőrgyógyászati és szemészeti klinikákat, valamint az egyetemi telep vízműveit és gépházát tekintette meg (...) a klinikák bejáratánál látható felvételi épület nagytermében gyülekeztek a meghívottak az egyetemi díszközgyűlés keretében tartandó zárókő-letételi ünnepségre. Pontosan fél tizenkettőkor lépett be a kormányzó a terembe: a közönség felállva, éljenezve fogadta. A Nemzeti Hiszekegy elmondása után Illyefalvy Vitéz Géza rektor üdvözölte az államfőt, és felkérte gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisztert ünnepi*

[54] PÁL CSABA 2009: 89. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[55] PÁL CSABA 2009: 88. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[56] PÁL CSABA 2009: 89. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

9. kép Horthy Miklós érkezése Debrecen ötösfogatán 1926. október 17-én [57]

beszédének megtartására. A miniszter röviden összefoglalta a klinikák építésének történetét." [58]

Dr. Huzella Tivadar is köszöntötte a kormányzót, majd pedig felkérte az orvoskari telep felavatására. Horthy Miklós az avatási ünnepségen a következőket mondta: *„A legnagyobb megelégedéssel látom, hogy a debreceni Tudományegyetem kitartását és nemes törekvését teljes siker koronázta. A klinikák készen állnak. Különös örömmel tölt el ez, mert Debrecen városának es ennek a vidéknek áldása lesz ez az új intézet. Kívánom, hogy az egyetem orvosi kara ezután zavartalanul folytassa áldásos működését szenvedő embertársaink javára és a magyar orvosi tudomány fejlesztésére. Annak a nagy férfiúnak neve, akinek ércbeontott szobra a klinika előtt áll, serkentsen fel mindenkit arra, hogy munkája legjavát adja. Midőn*

[57] http://hdl.handle.net/2437/82184 A letöltés ideje: 2017.07.19.
[58] PÁL CSABA 2009: 90. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

elismeréssel gondolok mindazokra, akiknek áldozatkészsége es nemes buzgósága hozzájárult e nagyszerű telep létesítéséhez, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy a mű tervezőjenek, elismerésem jeléül átnyújtsam a II. osztályú magyar érdemkeresztet. A debreceni Tisza István tudományegyetem orvoskari telepet ezennel felavatom és készséggel adom meg az engedélyt, hogy annak záróköve elhelyeztessék." [59]

Ezek után Dr. Rutka Ferenc az egyetemi tanács jegyzője felolvasta a zárókövön lévő feliratot, a záróokmányt pedig kézjegyével látta el Horthy Miklós kormányzó mellett, Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kunó, továbbá Tóth Lajos államtitkár, Sváb Gyula és Nagy Árpád helyettes államtitkár, Kenézy Gyula, Korb Flóris, Jeszenszky Sándor az építőbizottság jegyzője, valamint Baltazár Dezső, Dégenfeld József, a Tiszántúli Református egyházkerület főgondnoka, Magoss György, Hadházy Zsigmond, Illyefalvy Vitéz Géza, Huzella Tivadar, Sass Béla hittudományi, Márffy Ede jog- és államtudományi, valamint Szabó Dezső bölcsészettudományi kari dékán.[60] A bronzhengerbe tett okmányt Korb Flóris és Sebestyén Lajos helyezte a nagyterem falába mélyített üregbe, amit aztán egy márványkockával zártak le. [61] Ezek után a kormányzó és a kultuszminiszter kalapácsütést mért a zárókőre majd "Tóth Lajos államtitkár, Illyefalvy Vitéz Géza rektor, Baltazár Dezső püspök, Kenézy Gyula professzor, Hadházy Zsigmond főispán, Magoss György polgármester és Korb Flóris építész következett. Mindegyikük egy-egy jelmondattal tette ünnepélyesebbé a pillanatot. [62] Horthy Miklós a kalapácsütés során a következő jelmondatot mondta: „*Klinikák! Legyen küzdelmetek az emberi szenvedések ellen eredményes, hogy az egyetem általatok is méltóvá legyen Tisza István gróf nagy nevéhez."* [63]

Miután köszönőbeszédével a rektor pontban tizenkét órakor bezárta a zárókő letételi ünnepélyt, a kormányzó visszavonult egy rövidke pihenőre a dékáni hivatalba. Ezalatt az épület előtt lévő nemzeti színű drapériával bevont díszsátor körül gyülekezett a közönség illetve a a szoboravatás meghívottjai. Az „*…ünnepség vendégeit Budapestről Debrecenbe szállító vonat tizenegy óra után érkezett meg. (...) Magyarország minden számottevő notabilitása, a kor-*

[59] PÁL CSABA 2009: 91. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[60] PÁL CSABA 2009: 91. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[61] PÁL CSABA 2009: 91-92. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[62] PÁL CSABA 2009: 92. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[63] 8 ÓRAI ÚJSÁG Leleplezték gróf Tisza István szobrát Debrecenben. 1926. október 19: 2.

mány, a nemzetgyűlés, a tudományos és irodalmi társaságok, a magyar városok, vármegyék, az egyházak, a katonaság küldöttei mind köztük voltak. Eljött Tisza István négy volt minisztere, számos egykori munkáspárti képviselő, valamint többek között Herczeg Ferenc író, a Petőfi Társaság elnöke, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművész, Tormay Cécile írónő és Márkus Emília színésznő. Itt volt Domanovszky Sándor rektor, a Pázmány Péter Tudományegyetem, Tóth Károly rektor, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem vezetője, valamint Fenyvessy Béla prorektor, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem képviseletében. A vendégek külön villamosokkal és autókon mentek az ünnepség színhelyére." [64]

Negyed egykor megkezdődött a szoboravatási ünnepség, ahol a Himnusz zenéje alatt a kormányzó megérkezett a díszsátorba. Berzeviczy Albert, az MTA elnökének beszéde után „*Klebelsberg Kunó (...) a szobor elé lépett és feléje fordulva a következőket mondta: Tisza István! E pillanatban a nemzet lobogója eltakar a halandó szemei elől. A legnagyobb megtiszteltetés, mely mint magyart ért engem az, hogy megkérhetem kormányzó urunkat, engedje meg, hogy ezt a szent szobrot leleplezzük és átadjam az egyetem rektorának, hogy őrizze meg hűségesen, hogy minta képe legyen a hazafiságban, tudásban, kötelességteljesítésben a jövendő magyar nemzetnek. A kormányzó intéssel adta meg a jelet a leleplezésre (...)*" és a szoborról lekerült a nemzeti színű zászló. [65]

A rektor felszólalása után a kormányzó ráhelyezte koszorúját a szoborra amelynek szallagján e szavak álltak: *„Magyarország kormányzója a nemzet nagy fiának"* [66] Mindeközben pedig egy rövid szónoklatot is tartott: *„Súlyos idők es megpróbáltatások közepette állott, küzdött és esett el hazájáért gróf Tisza István. A magyar férfiú erényeinek megtestesülése volt, mint ember, államférfi, és mint katona. Akik az ő életet kioltották, azok a nemzet életére törtek. Ez a szobor a hazájáért vértanúságot szenvedő férfi ragyogó példáját állítja élénk a maga némaságában pedig tetemre hívja a magyar nemzet sírásóit. Tisza István! Halhatatlan emlékednek mely kegyelettel hódolok, és szobrodra leteszem a magyar nemzet koszorúját."* [67]

[64] PÁL CSABA 2009: 92. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[65] PÁL CSABA 2009: 93. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[66] PÁL CSABA 2009: 94. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[67] PÁL CSABA 2009: 93. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

10-12. kép A Tisza István szobor leleplezése. Balról az első képen: Gróf Klebelsberg Kunó beszéde Tisza István szobránál. A második képen: Klebelsberg Kuno megkönnyezi a szobor avatását. A harmadik képen: Horthy Miklós beszédet mond a Tisza szobor előtt. Mellette a kormányzó által elhelyezett koszorú látható. [68]

„*Ezt követően újra Klebelsberg Kunó szólt az ifjúsághoz, majd a koszorúzók hosszú sora következett. Az egyetemi rektor délután két órakor bezárta az ünnepséget, mely a Szózat hangjaival ért véget.*" [69] A Szózat alatt a kormányzó autóba szállt, aztán vitéz László Miklós tábornoknál, Hadházy Zsigmond főispánnál és Baltazár Dezső püspöknél tett látogatást. [70] Ezek után az Aranybika szállóban díszebédet tartottak, ahol Magyari Imre cigányprímás húzta Horthy Miklós kedvenc dalait. Majd a kormányzó ismételten kocsiba ült és Hajdúhadházon keresztül Újfehértóra utazott. Az ottani ünnepség után a Turán vonattal délután hat órakkor átutazott a debreceni nagyállomáson útban hazafelé. [71]

A Kisfaludy Stróbl Zsigmond által készített Tisza István szobor 1926. október 17-e után 1945-ig a Klinika főépülete előtt állt. A tervezett helye a Debreceni Egyetem főépületének a közelében lett volna, de az még 1926-ban sem épült meg. Később viszont amikorra

[68] http://hdl.handle.net/2437/82768 valamint http://hdl.handle.net/2437/82772 továbbá http://hdl.handle.net/2437/82252 A letöltés ideje: 2017.07.19.
[69] PÁL CSABA 2009: 94. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.
[70] DEBRECZENI FÜGGETLEN ÚJSÁG., valamint PÁL CSABA 2009: 94. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10. Megjegyzés: Baltazár Dezső esetében a látogatás a bodaszőllői-zeleméri Baltazár kúriában volt.
[71] PÁL CSABA 2009: 95-96. Lásd még: http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/mediarium-iii_3-4_08.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

1932-ben az egyetem főépülete is elkészült, a szobrot már nem helyezték át, 1945 áprilisában pedig az intézmény diákjai ledöntötték az emlékművet, amit azonban 2000-ben úra felállítottak, viszont nem az eredeti helyén, hanem a Klinika épületétől néhány méterrel arrébb. [72] Később 2016. október 31-én pedig áthelyezték a Debreceni Egyetem főépülete elé, ahová eredetileg is szánták. [73] A Debreceni Egyetem 2017-ben egy új szoborra nyújtott bepályázott, amely gróf Klebelsberg Kunónak állít emléket. Az egyetem polgárai október környékén a könyvtárban kihelyezett szobormakettek alapján megszavazhatták, hogy melyik legyen a nyertes pályamű. Juha Richárd alkotására esett a választás. Az avatóünnepséget 2018. május 15-én tartották. [74]

13-15. kép Tisza István szobra 1926-1945. között a Klinika főépülete előtt, majd 2000-2016. között a Klinika kerítése mellett, 2016. október 31. óta pedig a Debreceni Egyetem főépületénél látható [75]

A kormányzó következő debreceni látogatása 1927. június 3-ra esett. Az alkalom – az 1926-os eseményhez hasonlóan – szintén különleges volt Debrecen történelmében. A látogatás oka a Tisza István Tudományegyetem – mai Debreceni Egyetem – főépületének alapkőle-

[72] KEREPESZKI RÓBERT 2016. 18-19.
[73] http://www.dehir.hu/debrecen/athelyezik-tisza-istvan-szobrat-a-debreceni-egyetem-foepulete-ele/2016/04/07/ valamint http://www.dehir.hu/debrecen/diszsortuzzel-avattak-fel-melto-helyen-tisza-istvan-szobrat-debrecenben-fotokkal/2016/10/31/ Az oldalak utolsó megtekintése: 2018: VII. 11.
[74] http://www.haon.hu/klebelsberg-kuno-is-szobrot-kap-debrecenben/3680623 Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 11.
[75] http://hdl.handle.net/2437/21596 valamint http://erdely.ma/fotoalbum/eredeti/gr.tisza_istvan_debreceni_szobra_1288380554.jpg A letöltés ideje: 2017.VII.19. továbbá Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. Készítésének ideje 2017.VII.17.

tétele volt. Mint mindig a debreceni újságok ezúttal is beszámoltak az ünnepség részletes programjáról. A Turán vonat 1927. június 3-án reggel 8 óra 5 perckor hármas kűrtjellel, adott hangot érkezésének a pályaudvaron ahol a kormányzót „*dr. Hadházy Zsigmond főispán, dr. Magoss György polgármester és dr. Illyefalvy Vitéz Géza rektor*", valamint Klebelsberg Kunó várta. [76] „*A helyőrségi zenekar a Himnuszt játszotta. A kormányzó sötétkék tengernagyi egyenruhában szállt ki a szalonkocsiból, ellépett a díszszázad előtt, majd fogadta a vegyesdandár parancsnoka, a vitézi székkapitány, a csendőrkerület és a vámőrkerület vezetői, a kerületi rendőrfőkapitány, végül pedig az állomásfőnök jelentését. A polgári hatóságok részéről először a főispán köszöntötte a kormányzót, majd a polgármester. (...) A főispán köszöntő szavaira Horthy a következőképpen válaszolt: Nagyon örülök, hogy ezen a szép tavaszi napon, mely nyári napnak is beillik – és ez annál jobb mert szükség van a melegre, – ismét eljöhettem Debrecenbe. Köszönöm üdvözletüket. A köszöntések után a kormányzó a kijárat felé indult, ahol egy cserkészlány fehér rózsacsokrot nyújtott át neki.*" [77]

A kormányzó ekkor a megszokottakkal ellentétben nem Debrecen ötös fogatával vonult tovább belvárosba, hanem a DHV 26-os pályaszámú „*…piros bársonnyal, plüssfüggönyökkel, külön e célra készített selyemtapétával díszített, felvirágozott villamoskocsiba…*" [78] szállt be. Az út egészen az Aranybika szállóig tartott. A 26-os pályaszámú villamosmotorkocsi egyébként győri MWG típusú volt, amely 1913-tól szolgált Debrecenben. Egészen 1970-ig szállított utasokat. Ekkor segélykocsivá minősítették majd 1971-ben szolgálati jármű lett. Végül 1972. március 31-én selejtezték le a járművet. [79] Érdekességként a kormányzó védelmét a kocsi első peronján két, a hátsó peronon pedig egy testőr és egy vadász biztosította. Előfutóként a díszvillamost megelőzte a kerületi és városi rendőrfőkapitány, valamint a biztonsági szervek vezetőinek villamoskocsija. Az Arany Bika Szállótól – érdekes módon - a városi ötös fogaton folytatja tovább a kormányzó az útját az egyetemi ünnepség felé. A helyszínre fél 9-kor érkezett, ahol az egyetemi tanács fogadta.

„A meghívott előkelőségek egy vörös drapériás baldachin alatt padsorokban foglaltak helyet. Horthy először a főépületnek az alapkő elé elhelyezett tervrajzát tekintette meg, majd elfoglalta helyét a díszsátorban. A fehér színű alapkő egy méter magas vörös téglafalon nyugo-

[76] PÁL CSABA (B) 2010: 26.
[77] PÁL CSABA (B) 2010: 26-27.
[78] PÁL CSABA (B) 2010: 27.
[79] BALOGH LÁSZLÓ – GARA KÁLMÁN – VÉGH DEZSŐ 2011: 248.

16-17. kép Horthy Miklós érkezése Debrecenbe, 1927. június 3-án, az egyetem központi épületének alapkőletétele alkalmából. Megjegyzés: A második képen a kormányzó mögött a 26-os pályaszámú villamos látható [80]

[80] http://hdl.handle.net/2437/81056 valamint http://hdl.handle.net/2437/82023 A letöltés ideje: 2017.VII.19.

dott. Később az alapkő üregében, egy réztokban helyezték el az alapító okmányt, melyet a Debreczen című lap június 3-ai számába csavartak. Az ünnepséget a Nemzeti Hiszekegy elimádkozása nyitotta, majd dr. Illyefalvy Vitéz Géza, az egyetem rektora méltatta a nap jelentőségét, Baltazár Dezső püspök kérte az egyetemre Isten áldását, végül dr. Magoss György adott hangot a város örömének.(...) Klebelsberg Kunó kultuszminiszter beszédében azt hangsúlyozta, hogy a magyarságnak meg kell tartania kultúrfölényét a tőlünk keletre élő és környező államok, népek felett." [81]

Azután a rektor engedélyével megkezdte Horthy Miklós az alapító okirat elhelyezésének ceremóniáját. A kormányzó ekkor a következőket mondta: *„Alig egy esztendővel a klinikai épületek befejezése után most a Tisza István Tudományegyetem központi épületének alapkövét tesszük le. Ennek a palotának a felépítése lehetővé teszi majd, hogy az egyetem összes*

18. kép A központi épület alapkőletételi ünnepsége 1927. VI. 3-án [82]

[81] PÁL CSABA (B) 2010: 27.
[82] http://hdl.handle.net/2437/79859 A letöltés ideje: 2017.VII. 19.

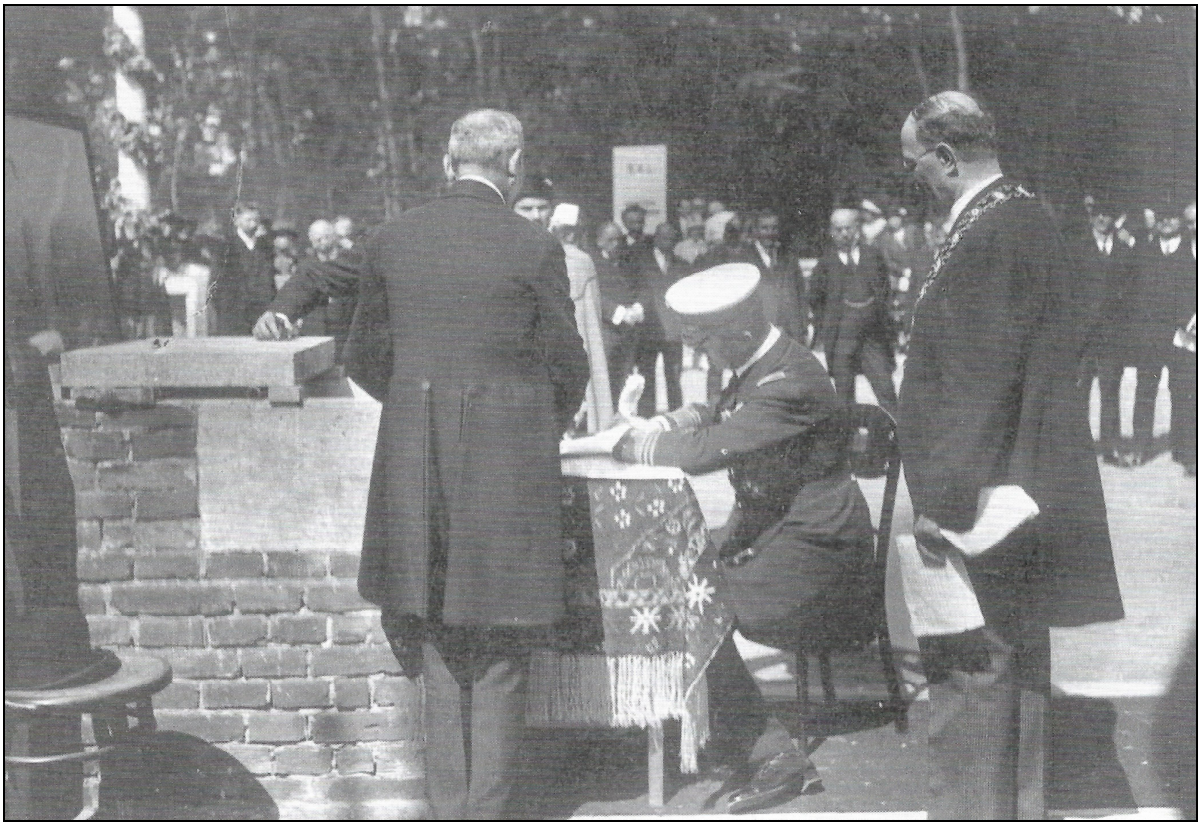
fakultásai méltó hajlékot nyerjenek és megfelelő környezetben fejthessenek ki minél értékesebb munkásságot. Nagy és nehéz feladatok várnak a debreceni egyetemre a nemzet jövője érdekében. Itt a nagy Alföldön, a tiszántúli magyarság ősi centrumában meg kell nyernie a haladás, a kultúra számára a magyar nép lelkében szunnyadó hatalmas őserőt. A tudomány egész mezején küzdenie kell azokért az eszmékért és ideálokért, amelyek szolgálatában évszázadokon át oly sok érdemet szerzett az ő nagy elődje, az ősi kollégium. A haza iránti kötelességek teljesítésében pedig ama csodálatosan nagy férfiú szellemét kell kisugároznia, akinek dicső nevét viseli. Erős a hitem, hogy a Tisza István Tudományegyetem az ősi debreceni kollégium tradícióihoz méltóan fogja, úgy mint eddig, a jövőben is nehéz kultúrhivatását teljesíteni. Ezzel az óhajtással helyezzük el most az egyetem központi épületének alapkövét." [83]

Az okmány szövegét az építési bizottság elnöke, dr. Nagy Árpád vallás- es közoktatásügyi helyettes államtitkár olvasta fel. Az alapkőbe helyezett dokumentum szövege a következő volt: *„E kő a magyar tudomány ama csarnokának terhét hivatott viselni, melyet a magyar állam és Debrecen szabad királyi város áldozatkészsége emel, hogy méltó otthont adjon az 1912. évi XXXVI. t. c. rendelkezéséből alapított Tisza István tudományegyetem 1914. évben megnyílt hittudományi, jog- es államtudományi, valamint bölcsészettudományi karának és befejezze – a háború és forradalmak elmúltával – ennek a nagyarányú tervnek megvalósítását, melyet Korb Floris építőművésszel még jobb időkben, Nagy-Magyarország készíttetett. Legyen ez a kő olyan szilárd alapja a föléje emelendő egyetemi központi épületnek, mint amilyen biztos alapjai ennek e fiatal egyetemnek azok a nemes tradíciók, amelyeket elődje, a háromszázados debreceni Református kollégium hagyott reá.*

Az ősi Kollégium századok folyamán mindig gondosan ápolta a szellemtudományokat, a theológiát, a philosophiát s egy század óta a jogot, e szakokból bőven adott kiváló tudóst, kötelességtudó tanult munkást és hazafit nemzetének és egyházának. Ez áldásos termékenység honoljon továbbra is e falak között s neveljen most már mint egyetem is sok és híres bajnokot a tudománynak és a hazának egyaránt. Isten áldását kérjük e műre, lelkünkben a legjobb szándékokkal, jó reménységgel és a magyar feltámadásba vetett szent hittel helyezzük el ezt az alapkövet itt, Debrecen városában, a Tisza István tudományegyetem telkén az Úrnak 1927-ik esztendejében, június hó 3. napján." [84]

[83] PÁL CSABA (B) 2010: 27-28.
[84] PÁL CSABA (B) 2010: 28.

Az okmányt Horthy Miklós lúdtollal írta alá. A hivatalos iraton még „*gróf Bethlen István miniszterelnök, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, dr. Baltazár Dezső püspök, gróf Dégenfeld József egyházkerületi főgondnok, dr. Hadházy Zsigmond főispán, dr. Magoss György polgármester, dr. Nagy Árpád közoktatásügyi államtitkár, dr. Ilyefalvi Vitéz Géza egyetemi rektor, Sass Béla, a teológiai kar, dr. Marffy Ede, a jogi kar, dr. Szabó Dezső, a bölcsészkar, az orvosi kar dékánja, Korb Flóris műegyetemi tanár, építőművész, valamint dr. Jeszenszky Sándor miniszteri osztálytanácsos, az építőbizottság jegyzője”* [85] láttott el kézjegyével. Az iratot aztán elhelyezték üregében, majd elkezdődtek az ünnepélyes kalapácsütések, amelyeket Horthy Miklós, Klebelsberg Kunó, dr. Ilyefalvi Vitéz Géza, Baltazár Dezső és Dr. Magoss György végeztek el. Horthy Miklós jelmondata a Szózat első szakasza volt: „*Hazádnak rendületlenül!*” [86]

19. kép Horthy Miklós lúdtollal aláírja az egyetem főépületének alapító okiratát [87]

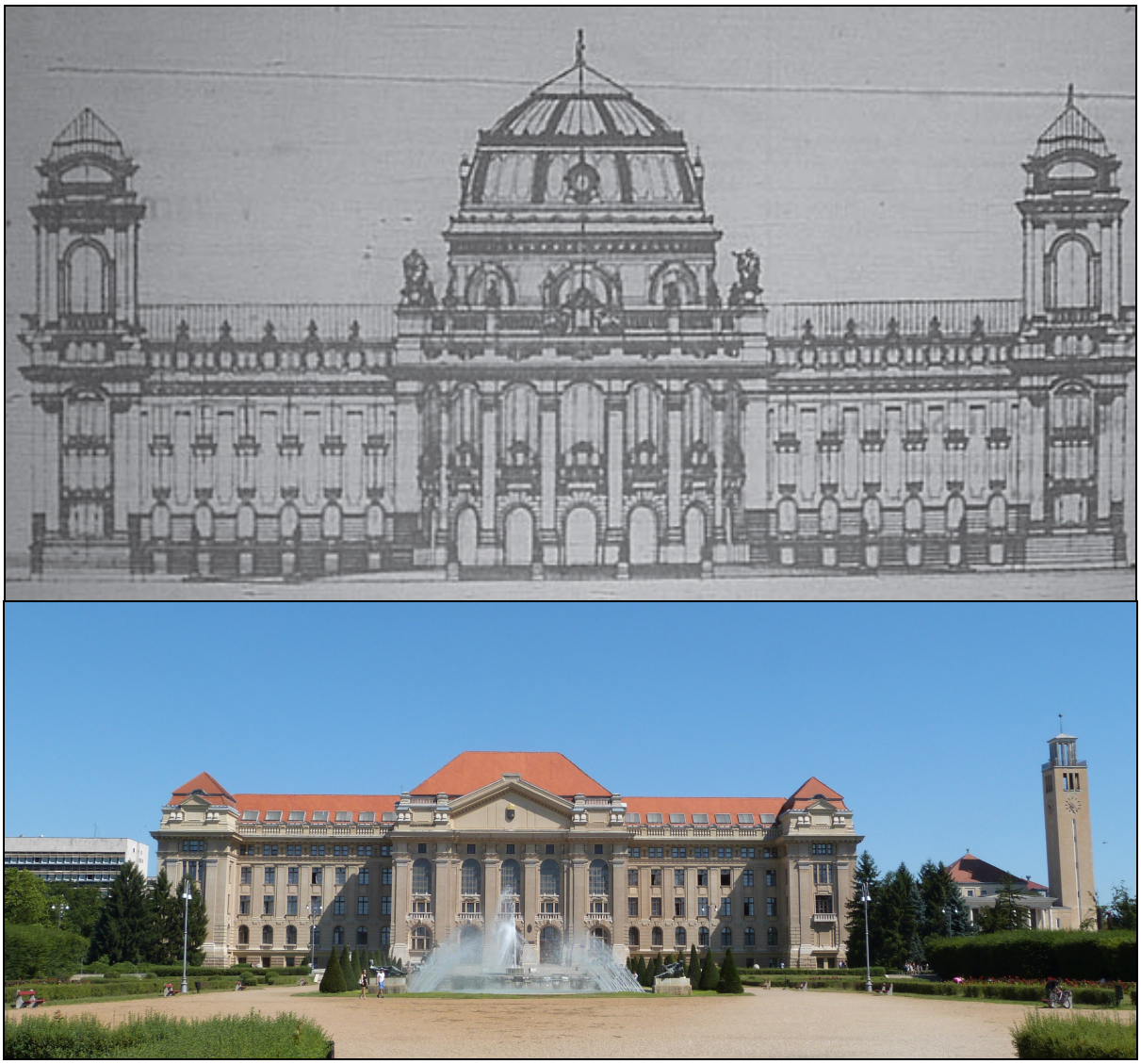
[85] PÁL CSABA (B) 2010: 28.
[86] PÁL CSABA (B) 2010: 28-29.
[87] B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER 2007: 66.

„A kormányzó és az ide is meghívott közönség ezután átvonult a Klinika felvételi épületének aulájába, ahol 10 órakor kezdődött gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter díszdoktorra avatása. Horthy az emelvényen foglalt helyet, s a rektor megnyitó szavai után engedélyt adott a miniszter honoris causa doktorra avatására. Az avatandónak a magyar kultúra és oktatásügy téren szerzett érdemeit dr. Marffy Ede, a jogi kar dékánja méltatta, s (...) Klebelsberget Eötvös József óta Magyarország legnagyobb concepciójú kultúrpolitikásának nevezte. Klebelsberg Kunó ezután a hittudományi kar dékánja, Sass Béla szavait ismételve letette a doktori fogadalmat, s a karok dékánjai államtudományi díszdoktorrá fogadták. A kultuszminiszter dr. Rutka Ferenc egyetemi tanácsjegyzőtől vette át a címről szóló oklevelet. A rektor köszöntőjét követően Klebelsberg Kunó megköszönte a kormányzónak, hogy jelenlétével megtisztelte az ünnepséget.” [88]

Mindezek után a díszközgyűlést a rektor lezárta. Horthy Miklós kezet fogott a kultuszminiszterrel és gratulált díszdoktori címéhez. A kormányzó rövid pihenőre ment a vendégszobába – Magoss Györgyöt a szobában a II. osztályú magyar érdemkereszttel ajándékozta meg munkájáért, amit aztán június 13-án Hadházy Zsigmond főispántól át is vett – majd Horthy Miklós tizenegy órakor kíséretével, kocsival Hajdúböszörménybe utazott, ahol felavatott egy első világháborús emlékművet. Később fél háromkor a zeleméri a Baltazár kúriába látogatott és ott pihente ki az ünnepség fáradalmait. A kormányzó csak este fél tíz tájban Magasházy László szárnysegéd kíséretében érkezett vissza Debrecenbe. Különvonata este tíz órakor hagyta el a pályaudvart. Indult tovább Kenderesre. [89]

„1912-ben gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterségének idejében a XXXVI. törvénycikk elfogadásával két egyetem felállítását mondta ki az országgyűlés, az egyiket Pozsony, a másikat Debrecen székhellyel. A cívisvárosban öt karral (Református Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, valamint Mennyiség- és Természettudományi Kar) megalakult a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, amely azonban csak két évvel később, 1914-ben kezdte meg működését három karral. Az intézmény hallgatóit kezdetben a Református Kollégium falai között fogadta, amely hamar szűkösnek bizonyult. Debrecen városa a Nagyerdőn hatalmas területet (112 kataszter hold földet) ajándékozott az egyetemnek, és előbb 5, majd még 3

[88] PÁL CSABA (B) 2010: 29.
[89] PÁL CSABA (B) 2010: 29.

20-21. kép A Debreceni Egyetem főépületének eredeti homlokzati tervrajza Korb Flóristól, valamint a megvalósult épület napjainkban [90]

millió aranykoronával járult hozzá az építkezéshez. 1918-ban IV. Károly király felavathatta az újonnan alapított Orvostudományi Kar központi épületét. Matematikai és természettudományi tárgyakat az 1923/24-es tanévtől kezdték tanítani a bölcsészkaron belül. Az önálló Természettudományi Kar létrehozására azonban 1949-ig kellett várni. Az intézmény 1921-ben vette fel gróf Tisza István, az 1918. október 31-én mártírhalált halt államférfi, volt miniszter-

[90] PÁL CSABA (B) 2010: 27., valamint Balogh Tamás Zoltán saját fényképe 2017. VII. 17.

elnök, a Református Kollégium egykori diákjának nevét, így az egyetem elnevezése Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemre változott." [91]

Az egyetemi építkezéseket gróf Klebelsberg Kunó is meglátogatta, ami az alapkőletétel után rögvest kezdetét is vette. Horthy Miklós az 1927-ben az orvos kartól, a Református Kolégiumtól, a Debreceni Egyetem bölcsészkarától valamint a Hit- jog- és államtudományi kartól honoris causa doktori oklevelet kapott. [92] Az épületre az 1930-as évek végén helyezték el az épület zárótábláját, amelyen a kormányzó neve is szerepelt. A zárótáblát a háború után viszont eltávolították, 1997-ben ugyan új táblát helyeztek el, ezen azonban már Horthy Miklós neve helyett az alapító Tisza István neve olvasható.

Az épületet 1932. május 15-én avatták fel. A kormányzó ekkor nem volt jelen, így Petri Pál államtitkár képviselte. [93] Az idők során nem mellesleg az egyetem nevét is többször módosították. A kezdetektől Tisza István nevét viselte, majd 1945-től Debreceni Tudományegyetemnek hívták, később 1952-től pedig Kossuth Lajos Tudományegyetemként működött tovább, 2000. január 1 óta viszont Debreceni Egyetemként ismerjük. [94]

22-24. kép A központi épület zárótáblája 1937. II. 23-án, valamint a Debreceni Egyetem emléktáblái napjainkban [95]

[91] https://www.unideb.hu/hu/tortenet Az oldal utolsó megtekintése: 2017: VII. 16.
[92] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[93] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1932. május 16.
[94] https://www.unideb.hu/hu/tortenet valamint https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Egyetem Az oldal utolsó megtekintése: 2017: VII. 16.
[95] http://hdl.handle.net/2437/82092 A letöltés ideje: 2017. VII. 17. valamint Balogh Tamás Zoltán saját fényképfelvételei. 2017. VII. 17.

A kormányzó újból 1928. június 10-én látogatott Debrecenbe feleségével Purgly Magdolnával együtt, ahol részt vettek a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara által rendezett lovas napokon. Ekkor 80 vitézt is felavattak. A debreceni újságok – ahogyan a többi látogatás alkalmával is –, már korábban megírták a kormányzó látogatásának programját illetve annak kitűzött napját. Különvonatuk 1928. június 9-én Kisújszállásról 22 óra 55 perckor indult el a cívisvárosba, [96] amivel június 10-én reggel fél 9-kor érkeztek meg a debreceni pályaudvarra.

„*A kormányzó, miután elhaladt a díszszázad arcéle előtt, a megjelent katonai előkelőségek jelentkezését hallgatta meg, majd a fogadására megjelent polgári előkelőségekhez ment. Dr. Hadházy Zsigmond főispán a törvényhatóság, dr. Magoss György polgármester a város s Pákozdy Sándor alispán a vármegye közönségének hódolatát és üdvözletét tolmácsolta.*" [97] A kormányzó válaszolt, majd felszállt a város ötös fogatára, a felesége azonban egy másik kocsival ment tovább bulcsi vitéz Janky Kocsárd lovassági tábornokkal. Éljenzés fogadta a kormányzópár menetét, amely előtt a város lovas bandériumai meneteltek, „*…leventék és a társadalmi egyesületek tagjai álltak sorfalat, mögöttük helyezkedett el a közönség, amely mindvégig lelkesen ünnepelte az államfőt és feleségét.*" [98]

A menet a Köntösgátra indult, ahol a díszszemlét tartották. Hét vármegye lovas-tura csapata vonult fel ekkor, jobbára pompás népviseletekben." [99] A díszszemlén részt vett Dr. Kállay Miklós szabolcsi főispán – a későbbi miniszterelnök –, aki a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara elnöke is volt. Köszöntötte a kormányzót, aki ezután a díszsátorba vonult. Mögötte a város és környékének előkelősségei, foglaltak helyet közöttük a honvédelmi miniszter, Csáky Károly gróf is.

A vitézi telekbeiktató ünnepségen a vitézi dalárda eljátszotta a Himnuszt. „Vitéz Nagy Pál altábornagy beszéde után a református tábori lelkészek a vitézi telket jelképező rögöket megáldották." [100] Horthy Miklós a következő szavakat intézte ekkor a jelenlévőkhöz: *„Magyar lelkem legbensőbb melegével jöttem erre a lélekemelő hazafias ünnepségre, hogy az előttem álló nyolcvan vitéznek méltó jutalmát személyesen átadjam. A vitézség és a tántoríthatlan*

[96] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 9.
[97] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 1.
[98] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 1.
[99] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 1.
[100] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 1.

25. kép Horthy Miklós kormányzó fogadtatása a Hajdúmegyei Vitézi Szék nyolcvan tagjának birtokba iktatásakor [101]

[101] TOLNAI VILÁGLAPJA 1928: 1. Megjegyzés: A Magyar Filmiroda felvétele

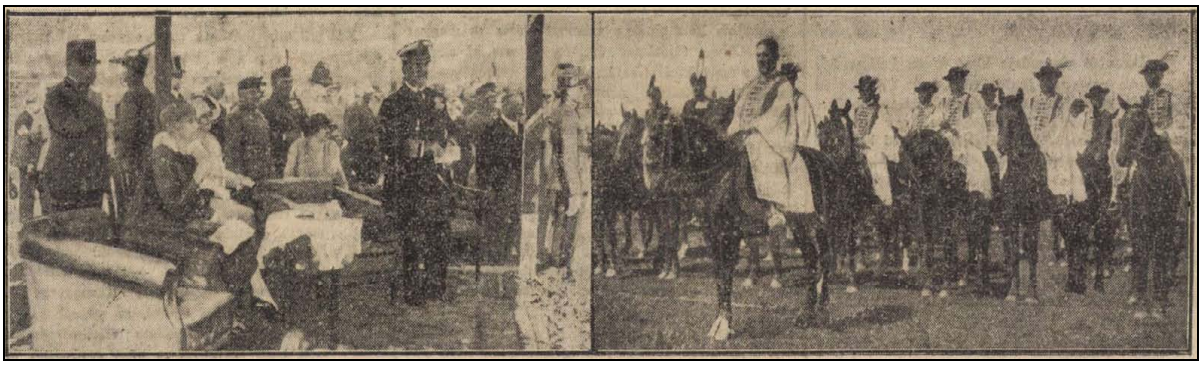
hazaszeretet megjutalmazásának ünnepsége ez s e magasztos pillanatban visszaszállnak gondolataim a múltba, hogy megemlékezzem azokról a hősökről is, akik életüket áldozták a hazáért és akiknek már nem adatott meg az, hogy vitézségük jutalmát élvezhessék. Meggyőződésem, hogy annak az eszmének, amelyeknek a legszebb férfierények a megtestesítői, itt ma olyan maradandó emléket állítunk, amelyből nemcsak az élők menthetnek erőt, hanem tanulhatnak és okulhatnak majd a késő utódok is. Vitéz bajtársaim! Átadom nektek egy-egy darabját annak a megáldott földnek, amelyet ti az elmúlt világháborúban olyan halált megvető vitézséggel védelmeztetek.

Jutalom ez a föld odaadó és hűséges szolgálataitokért, de zálog is, amely arra kötelez, hogy arról az útról, amely benneteket idevezetett, soha le ne térjetek. Szeressétek ezt a földet, amely nektek békés otthont és megélhetést biztosító kenyeret ad, és amelynek talajába családotok fája mélyen fog györeket verni, hogy nemzedékről nemzedékre életképes hajtásokat hozzon. Maradjatok továbbra is hasznos polgárai ennek a hazának és mutassátok meg, hogy amiként elsők voltatok annak védelmében, elsők lesztek a békés munkában is. Adja Isten, hogy úgy legyen!" [102]

Viharos éljenzés fogadta a kormányzót, majd vitéz Toókos Károly alezredes és vitézi főkapitány átadta a telkeket jelképező földcsomókat. Később vitéz Kőszeghy Frigyesné kék selyemzászlót adott át Horthy Miklósnak a hajdúböszörményi járás száz vitézének részére, amelyet a kormányzó megköszönt és átnyújtott számukra. Képviseletükben vitéz Kőszeghy Frigyes mondott köszönetet az új telkekért. A Hiszek eggyel ért véget az ünnepség majd a csapatok, lovasok, vitézek és leventék elvonultak a kormányzó előtt.

Ezek után Horthy Miklós és felesége kocsiba szálltak és a vármegyeházán lévő szállásukra mentek. Délután fél kettőkor ebédet tartottak az Aranybika szállóban, amely Kállay Miklós pohárköszöntőjével kezdődött. A díszebéden finn és észt vendégek is voltak, akik Debrecenbe látogatván részt vettek a telekbeiktatás ünnepségen is. Délután fél háromkor a kormányzó és felesége az ügető versenypályára mentek, ahol dr. Rácz Lajos a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara igazgatója üdvözölte őket, majd a díszsátorból megnézték a lóversenyt. Kisújszálláson át a kenderesi birtokukra negyed hétkor indultak el különvonatukkal. [103]

[102] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 1-2.
[103] MAGYAR TÁVIRATI IRODA, NAPI HÍREK 1928. junius 10: 2.

26-27. kép A debreceni országos lovasnapok díszszemleje. Balról a kormányzó díszsátora. A képen Jánky Kocsárd, Horthy Miklósné, Horthy Miklós kormányzó, valamint Vértessy Sándor a kabinetiroda főnöke látható. Jobbról a lovasünnepéjen résztvevő hortobágyi csikósokat tekinthetjük meg [104]

A kormányzó utolsó hivatalosan bejegyzett látogatása Debrecenben 1929. július 1-én történt, amikor meghallgatta a XXII. Országos Dalosversenyt. „*Az utcák házai véges végig díszben ragyogtak, nemzeti színű lobogók, díszes szőnyegek, virágok tarkították a város képét.(...) A debreceni pályaudvaron már korán felsorakozott a 6-ik vegyesdandár díszszázada.*" [105] Reggel kilenc órakkor futott be Budapestről a vonat, amelynek megérkezésekor felzendült a Magyar Himnusz. A kormányzó és felesége a díszszázad elé lépett. Vitéz Siposs Árpád altábornagy fogadta őket. Ezt követően Szlabey Imre csendőrezredes jelentkezett Horthy Miklós előtt, majd Ghyczy Tibor a debreceni kerületi főkapitány a rendőrfőtanácsossal, Ságy Lajossal együtt üdvözölte őt. Ezután Hadházy Zsigmond főispán, Pákozdy Sándor alispán, majd a polgármester, Vásáry István fogadta a kormányzót. Az üdvözlések után Horthy Miklós a főispánnal együtt felszállt a város ötös fogatára. A kormányzó felesége Siposs Árpád altábornaggyal egy másik kocsiban utazott.

A menet a Csokonai Színházba indult ahol „*…az egyes dalárdák fehérbe öltözött koszorúslányai éljenezték meg a Kormányzót és feleségét. A színház előcsarnokában Horthy Miklós rövid* – beszédet – *tartott, itt mutatták be a Kormányzónak Demjén Dezső pápai kamarást, a dalosverseny Kormányzói díjának pályanyertes zeneszerzőjét, Hojeda Károly kormányfőtanácsos, a budapesti Nemzeti Zenede igazgatóját, Szeghő Sándor országos karnagyét és Bal1a Bertalan, debreceni városi tanácsnokot a XXII. országos dalosverseny fáradhatatlan*

[104] PESTI NAPLÓ 79. évfolyam 131. szám. 1928. június 12: 3.
[105] MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ 1929. július 1: 1.

előkészítőjét."[106] Ezek után bevonult a színház előterébe a kormányzói pár, ahol ismételten felhangzott a Himnusz, majd a Hiszekegy. A színpadon először Sipőcz Jenő budapesti polgármester, a XXII. országos dalosverseny elnöke mondott beszédet, aki megköszönte, hogy a kormányzó jelenlétével kitüntette az eseményt. [107]

Megkezdődött a dalárdáknak a kormányzói díjért folyó versenye, amelyen hat dalegylet vett részt. Később Than Gyula a nagybizottság ügyvezető elnöke is üdvözölte a kormányzót. A főverseny lezajlása után a kormányzói pár és a budapesti előkelőség visszament Budapestre. A verseny után a következő napon a kormányzói díjat a kultuszminiszter képviseletében Gévay-Wolf Nándor államtitkár, Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsos és a MÁV elnök igazgatója, Samarjay Lajos adták át. [108] Az első helyezést az Egri Dalkör nyerte el, amely ezen belül megkapta az Országos Dalos szövetség ezüstérmét is. A második díjat a Budapest Székesfővárosi Elektromos Művek dalköre kapta, a harmadik helyet pedig a Dunakeszi Magyarság Dal és Önképző egyesület szerezte meg. Negyedikként végzett a Szegedi Dalárda ötödikként a Jászberényi dalkör, a hatodik pedig a Sárospataki Főiskolai Kórus lett. [109]

A korabeli sajtó és a Távirati Iroda Horthy Miklós hivatalos debreceni látogatásaiként csak a fent leírt alkalmakat tartja nyílván, azonban ezeken túlmenően többször megfordulhatott még városunkban, hiszen a kormányzó más Hajdú-Bihar megyei falvakban és városokban is járt. így például 1925. november 15-én Derecskén „*…jelenlétében leplezték le az akkori nagyközség első világháborús hősi halottai emlékére állított szobrot. Részt vett a helyi leventeegyesület zászlajának avatásán is – a leventék egy vasból készült, de aranyozással díszített buzogány átadásával köszönték meg neki. Derecskére a kormányzó ekkor Berettyóújfalu érintésével érkezett.*" [110] Később 1926. október 17-én Újfehértóra utazott, amikor is Hajdúhadházon „*…a debreceni út be- és kijáratánál diadalkapu, a házakon lobogódísz, az út mentén tömérdek lelkes ember, a városház előtti téren a polgári és elemi iskolák, leventék és tűzoltóság díszes sorfala fogadta. Útjára virágot szórtak, mélységes szeretet és hódolat szívből jövő éljenével köszöntötték. A Kormányzó Úr meglassított autójából szeretettel viszonozta a köszönté-*

[106] MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ 1929. július 1: 1.
[107] MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ 1929. július 1: 1.
[108] MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ 1929. július 1: 2.
[109] MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ 1929. július 1: 2.
[110] PÁL CSABA (A) 2010: 10.

seket, bizonyára átérezve azt az igazán meleg szeretetet, amellyel a magyar nép a legelső magyar embert körülvette." [111]

Horthy Miklós 1927. október 16-án egész nap Berettyóújfaluban időzött. Felavatta a Hősök szobrát, amelyet a református templom melletti piactér közepén állítottak fel, majd a helyi Leventeház átadásán is részt vett. [112] Ez év június 3-án Hajdúböszörményben szintén felavatott egy első világháborús emlékművet, 1939. július 1-én pedig feleségével és Kállay Miklóssal együtt „*az országos öntözési hivatal akkori elnöke társaságában a duzzasztóműveket, a rizsföldeket, valamint a debreceni városi ménest és gulyát nézte meg a Hortobágyon. Az ezt követő szabadidős program után késő este Debrecenen keresztül indult vissza szülőfalujába, Kenderesre.*" [113] Turbucz Dávid doktori disszertációja szerint 1927. október 23-án Hajdúszoboszlón is megfordult a kormányzó, erről azonban ezidáig még semmilyen mást forrást nem találtam.[114]

Horthy Miklós 1944. október 15-ig még járhatott Debrecenben, de a források csak eddig követték utazásait. Valamikor 1944. október 16-a után a németek – egészen az amerikai csapatok megérkezéséig – házi őrizetben tartották. A kormányzó később emigrációba kényszerült. Lakhelye a Portugáliában található Estoril lett, ahol 1958. február 9-én hunyt el. Kenderesen 1993. szeptember 4-én temették újra, ahol nyughelye napjainkban is látogatható. [115]

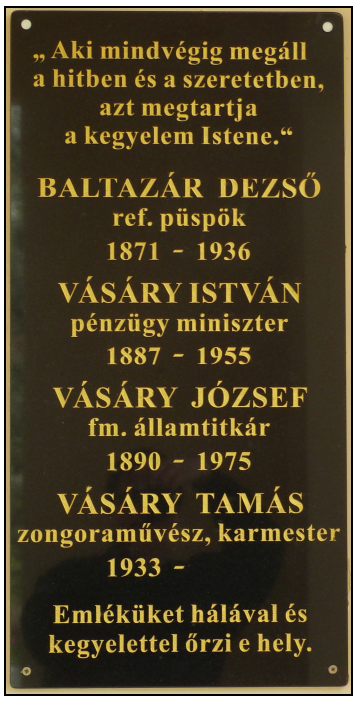
1. 3. Horthy Miklós és a bodaszőllői-zeleméri Baltazár kúria

Kutatásom alkalmával eljutottam a bodaszőllői-zeleméri Baltazár kúriába, amelyet Baltazár Dezső maga építettett fel és tudjuk, hogy az 1910-es években már biztosan állt. [116] Édesapám egyik barátja ajánlotta, hogy utazzunk el oda, mert Horthy Miklós az elbeszélések szerint gyakran megfordult a Baltazár kúriában. Első látogatásom alkalmával egy hatalmas birtokot,

[111] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[112] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[113] PÁL CSABA (A) 2010: 10.
[114] TURBUCZ DÁVID 2014: 314. Lásd még: http://tortenelem.uni-eger.hu/public/uploads/turbucz-horthy-kultusz-vedesre-leadott_55423183e9624.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 16.
[115] https://hu.wikipedia.org/wiki/Horthy_Mikl%C3%B3s_(korm%C3%A1nyz%C3%B3) Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 10.
[116] LEEL-ŐSSY LÓRÁNT 2000: 242.

láttam amit egy erdő vett körül. Az erdő közepén pedig ott állt a ház, ahol hajdan Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke lakott. [117] Barátsággal fogadott minket a Baltazár kúria jelenlegi tulajdonosa, Barabás János, aki bemutatta nekünk a házat, ahol Horthy Miklós időzött.

Elmondása szerint a hivatalosan bejegyzett látogatásokon kívül többször is megfordult Debrecenben, s így Baltazár püspök házában is, mivel az relatíve közel feküdt a kenderesi Horthy-birtokhoz. Itt vadászott, itt pihente ki fáradalmait és az elbeszélések szerint többször itt „nyaralt", sokszor családjával együtt. Viszont nem csak a kormányzó és Baltazár Dezső unokái nyaraltak Zeleméren, ugyanis többször e helyen pihente ki magát az akkori kultuszminiszter Klebelsberg Kunó, az akkori miniszterelnök Bethlen István gróf, továbbá Lord Rothermere Harold Harmsworth angol sajtómágnás, valamint Vásáry István polgármester, az Ideiglenes Nemzeti Kormány pénzügyminisztere, továbbá Vásáry József államtitkár illetve a híres zongorista és karmester, Vásáry Tamás is.

28. kép Baltazár Dezső és a Vásáryak emléktáblája a kúriában [118]

[117] Megjegyzés: Baltazár Dezső (Hajdúböszörmény, 1871. november 15. – Debrecen, 1936. augusztus 25.) A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1911-1936. között. Lásd még: https://hu.wikipedia.org/wiki/Baltaz%C3%A1r_Dezs%C5%91

[118] Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. 2017. IV. 30.

Barabás János elmondása szerint egyébként 1919-ben nem az Aranybika szállóban folytak a szegedi ellenforradalom titkos tárgyalásának előkészületei, hanem éppen a Baltazár kúriában! Talán hihetünk is szavainak, hiszen egy titkos tárgyalás színhelyének a Baltazár kúria sokkal megfelelőbb helyszínnek tűnik mint a rendkívül népszerű és feltűnő Aranybika szálló arról nem is beszélve, hogy a rendkívül felvilágosult szellemű Baltazár Dezső püspök talán maga is fő szervezője lehetett a titkos tárgyalásoknak.

Egyébiránt kézzel fogható bizonyítékai is vannak, hogy a kormányzó megfordult a kúriában, hiszen az 1927. június 3-ra keltezhető hivatalos látogatására emlékezvén egy táblát is elhelyeztek, amit azonban a második világháború után széttörtek, darabjait pedig a házban rejtették el. Később 1985-ben Barabás János az emléktáblát újra elészíttette, a ház falára azonban csak a rendszerváltás után helyezhette el, hiszen azt megelőzően Horthy Miklóst és emlékezetét nemkívánatosnak bélyegezték.

29. kép Horthy Miklós 1927-es látogatásának emléktáblája napjainkban a Baltazár kúria falán [119]

[119] Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. 2017. IV. 30.

30-37. kép A Baltazár kúria képekben: A felső képeken a kőasztal látható, a középső felvételek a Baltazár házról és az erkélyéről készültek, az alsó képeken pedig Horthy Miklós napjainkra már átalakított szobája látható [120]

[120] Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. 2017. IV. 30., 2017. V. 13. Megjegyzés: A ház elején egy felirat olvasható: II. Kor. XII. 9. *„Elég néked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által végeztetik el.”*

A ház Baltazár Dezső 1936-ban bekövetkezett halála után fiaira, majd unokáira szállt. A második világháború után a házat államosítani akarták, vagy a TSZ. részévé tették volna, azonban Baltazár Dezső unokái – csodával határos módon – meg tudták őrizni maguknak az épületet. Az viszont tény, hogy a ház idővel romlásnak indult és javításra is szorult, így később 1982-ben megváltak az ingatlantól és eladták azt Barabás Jánosnak, – a mostani tulajdonosnak –, aki 1982-1985 között fel is újította. Barabás János megmutatta nekünk a házat, az erkélyt, továbbá azt a kőasztalt amely még most is épségben vészelte át az idők viharait, valamint azt is, hogy hol pihent meg Horthy Miklós a kúriában.

Barabás János vendégszeretetének és barátságának köszönhetően több információval gazdagodott kutatásom. Kijár neki a külön köszönet, hiszen engedélyezte az épületről készült képek továbbá az általa közölt információk nyilvánosságra hozatalát!

2. A Horthy-család debreceni kapcsolatai

Horthy Miklós debreceni látogatásai után a család debreceni összeköttetéseire is kitérnék, amelyek alátámasztják, sokkal erősebb kötelék volt a Horthy család és Debrecen között, mint azt elsőre gondolnánk. Érdekességként megemlítem, hogy a Horthy, vagy régebben i betűvel írt Horti név, a Szabolcs és Hajdú vármegyékben fekvő Hort pusztáról eredeztethető, amely Debrecentől nyugatra fekszik, és talán maga a Hortobágy puszta elnevezése is e helyről származtatható. [121]

A Horthy családra vonatkozó legkorábbi XVI. századra keltezhető adataink – Horthy vagy Horti néven –, a debreceni jegyzőkönyvekben lelhetők fel. A család telkeket, címeket és birtokokat kapott, majd Kolozs vármegyében 1657. június 21-én nemességet is nyertek. [122] Később Nagybányán is laktak, majd a XIX. század folyamán kerültek Kenderesre.

Horthy Miklós édesapjáról, Horthy Istvánról tudjuk, hogy 1893. június 2-án Debrecenben megválasztották a heves-nagykunsági egyházmegye gondnokává. [123] Később 1894. április 10-én az ő elnöklete alatt tartották meg Debrecenben a tiszántúli evangélikus és refor-

[121] ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 1-128., valamint http://www.hnp.hu/hu/szervezeti-egyseg/turizmus/oldal/a-hortobagy--puszta-tajegysegge-alakulasa Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII.16.
[122] https://hu.wikipedia.org/wiki/Horthy_Mikl%C3%B3s_(korm%C3%A1nyz%C3%B3) Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII.10.
[123] BUDAPESTI HÍRLAP 1893. június 3: 5.

mátus egyházkerület tavaszi Közgyűlését. Apja azonban nem sokáig viselte a heves-nagykunsági egyházmegye gondnoki címet. [124]

2.1. Horthy Miklós testvérei: Horthy István, Horthy Zoltán, Horthy Szabolcs és Horthy Jenő

Horthy Miklós testvérei közül csak négyen kerültek Debrecenbe, Horthy István, Horthy Zoltán, Horthy Szabolcs és Horthy Jenő. Horthy Miklós bátyja, István először Kenderesen végezte elemi iskoláit, később Pozsonyban tanult, majd gimnáziumi végzettségét Debrecenben szerezte meg. A Debreceni Református Főgimnázium értesítőjében Horthy Istvánt Zoltán testvérével együtt – kinek nevét helytelenül írták le –, az 1877/78-as tanévben a 8. végzős osztály irataiba jegyezték fel. [125] Ekkor tanult itt Horthy Miklós is, így 1876-1878. között – egészen debreceni tanulmányainak végéig – nem volt egyedül a cívisvárosban.

Ekkoriban tudjuk, hogy Debrecenben huszárfőhadnagyként gróf Degenfeld-Schonburg József és báró Harkányi Andor lovaikkal részt vettek a debreceni nyulasi versenypályán rendezett lóversenyen, öccsük Horthy Jenő pedig szemtanúja volt ennek. Nem mellesleg István életében is fontos esemény volt, amikor 1927. május 14-én a Debreceni Lovaregylet 60 éves évfordulója alkalmával rendezett díszközgyűlésen az elhunyt Szapáry József helyére őt, mint lovassági tábornokot választották meg elnöknek, amely címét egészen haláláig viselte, a Debreceni Lovaregylet elnökeként pedig 1928. május 12-13-án lóversenyt is rendezett.[126] Zoltánról viszont csak a Debreceni Református Főgimnázium értesítőjében lehet nyomát találni annak, hogy egy ideig Debrecenben élt.

Horthy Miklós másik öccse Szabolcs tudjuk, hogy 12 évesen a soproni Lächne intézetben tanult 15 évesen azonban Debrecenben folytatta iskoláit, miközben egyik tanáránál lakott. Horthy Szabolcs az 1888/89-es tanévben VI. osztályos tanuló volt, 1891-ben érettségizett Debrecenben. [127] Egyéb látogatásairól többet nem tudunk.

---

[124] https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_HEP_HZ/?pg=213&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII.16.
[125] https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=73&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII.16.
[126] BUDAPESTI HÍRLAP 1927. május 11: 10., ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 24.
[127] https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04995_1888/?pg=58&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 16., valamint ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 32.

Jenő viszont tudjuk – aki először 6 vagy 7 éves korábban tanult a Debreceni Kollégiumban –, követte Szabolcs bátyját Sopronba a Lächne-intézetbe így 8 évesen őt már e helyen találjuk, és majd csak 11 évesen tért vissza bátyjával együtt Debrecenbe, ahol az 1888/89-es tanévben III/B. osztályos tanuló volt. [128]

Jenő azonaban ahogy azt már említettük rajongott a lovakért, s tanulás helyett is inkább a versenyeredményeket böngészte. Gyerekként összebarátkozott báró Wesselényi Bélával is, akivel falkavadászatokon is részt vett –, először 1891-ben 14 évesen a Hortobágyon vadászott vadlibákra –, [129] majd kétszer álnéven, a Debreceni lóversenyen is versenyzett.

Az 1890-es évek végén a berlini jogi tanulmányai és a hamburgi Derby (lóverseny) után a jogi egyetem utolsó félévét Debrecenben végezte, ahol az államvizsgán megbukott, így a 13. jászkun huszárezred önkéntes iskolájában lett diák, ahol viszont megintcsak semmit sem tanult, kizárólag a lovaglás érdekelte. [130]

Részt akart venni a debreceni lóversenyen, de a budapesti 4. hadtest parancsnoka meglátogatta az önkéntes iskolát, ahol tanára taktikából éppen Jenőt hívta ki felelni, aki viszontsemmit sem tudott, így felelősségre vonták és megtiltották, hogy részt vegyen a debreceni lóversenyen. Mivel az önkéntes iskolával nem sikerült elérni célját, pótvizsgaidőpontot kért a debreceni – református – egyetem jogi karán, ahol sikeresen befejezette tanulmányait, és ezzel megszerezte az engedélyt a versenyre is. A debreceni lóversenyen aztán első, második és harmadik helyezéseket ért el. [131] Horthy Jenő debreceni tartózkodásairól ennyit tudunk.

2.2. Horthy Miklós hitvese, fiai, valamint a kormányzóhelyettes felesége Debrecenben

Horthy Miklós feleségének, Purgly Magdolnának egyik első, meghatározó debreceni tartózkodásáról éppen a kormányzó emlékirataiban találunk egy visszaemlékezést *„Feleségem elbeszélte, hogy gyermekeinkkel együtt lovaskocsin végül is Debrecenbe menekült, mikor már nemcsak az ágyúdörgés, hanem a gépfegyverek kattogása is közelről hallatszott. Így legalább*

[128] ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 37. valamint https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04995_1888/?pg=50&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 16.
[129] ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 37.
[130] ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 38.
[131] ZETÉNYI CSUKÁS ISTVÁN 2015: 39.

nem kellett végignéznie azt a kétszeri fosztogatást és pusztítást, melyet birtokunkon a vörösök, majd a románok végeztek." [132] Felesége és gyermekei – István, Miklós és Paulett –, 1919 júniusában kenderesi birtokukról éjszaka egy lovaskocsi takarói alatt megbújva Nádudvaron keresztül Debrecenbe menekültek, amikoris a Tiszántúlon még dúltak a harcok. [133] A gyerekeket a városi katolikus plébánián helyezte biztonságba, Horthy Miklósné pedig Budapestre távozott ahol férjével találkozott. Innen Siófokra mentek a Nemzeti Hadsereg főhadiszállására.[134] A gyerekek hazaérkezése Debrecenből Kenderesre csak 1919. július 31-e után – amikor-is a románok a Tisza folyót nyugati irányba átlépték –, volt lehetséges, [135] majd később az egész család ideiglenesen a budapesti Gellért szállóban lakott. Ezt követően Purgly Magdolna csak 1928. június 10-én és 1929. július 1-én férje hivatalos útjai során tartózkodott a cívisvárosban.

Debrecenben különleges esemény volt, egy bizonyos 1931. március 29-i nap is, mivel ezen a vasárnap az óriási hóvihar közepette egy Graf Zeppelin LZ-127-es felségjelű léghajó dobta le a postazsákot az Epreskert felett, majd megfordult és tovább repült Budapest irányába. Mint később kiderült ekkor a léghajón tartózkodott a kormányzó fia Horthy István, aki Karinthy Frigyessel, Almássy László gróffal és Gömbös Gyulával utazott együtt.[136]

A későbbi kormányzóhelyettes 1936. június 13-16 között is megfordult Debrecen légterében, mivel Albrecht főherceggel együtt átrepültek Siófokon, Pécsen, Mezőhegyesen majd Debrecenen keresztül, hogy aztán június 16-an délben Budapestre érkezzenek. [137] Első hivatalos debreceni látogatására csak később 1939. szeptember 20-án került sor. Ekkor a MAeSz – Magyar Repülő Szövetség – elnökeként Czirmay Zoltán századossal a HMNRA elnökével – Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap, az állami forrásokban részesülő amolyan félkatonai pilótaképző szervezet – együtt látogatott el a cívisvárosba. [138] Kiséretükben volt még vitéz Tarnóy Sándor repülőezredes a Légierők Parancsnokságának részéről, valamint vitéz La-

[132] HORTHY MIKLÓS 1990: 122.
[133] BERN ANDREA 2018: 82., SZILÁGYI ÁGNES JUDIT – SÁRINGER JÁNOS 2002: 203.
[134] BERN ANDREA 2018: 82., VÉCSEY OLIVÉR 2010: 65-66.
[135] https://hu.wikipedia.org/wiki/1919-es_magyar%E2%80%93rom%C3%A1n_h%C3%A1bor%C3%BA Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 10.
[136] http://debrecenikepeslapok.blogspot.hu/2016/01/regi-fotok-toletek-4-resz.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 16.
[137] MAGYARORSZÁG 1936. június 13: 12.
[138] DELEFF ISTVÁN – DOLÁNYI ANIKÓ – HALÁSZ LAJOS – KOTRÁS GÁBOR – VARGA GYÖRGY – VASVÁRY JÓZSEF – VÉGH SÁNDOR 2006: 23., SZŰCS JÓZSEF 2011. Lásd még: http://iho.hu/hir/volt-egyszer-egy-kis-ferihegy Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 17.

38. kép Léghajó az Epreskert felett [139]

borczffy Rezső repülőezredes is, aki a szövetség társelnöke volt. Ekkor a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap vizsgájának alkalmával tartózkodtak Debrecenben. [140]

Később „*…1940. Október 15-én, repülőgépen vitéz Háry László ezredes, vitéz Laborczffy Rezső ezredes dandárparancsnokkal a DRC repülőterére érkezett szemlét tartani. Október 17-én két utasszállító gépen ugyancsak ide érkezett vitéz Horthy István, a HMNRA intézőbizottsága élén, dr. Ember Sándor országgyűlési képviselővel, a HMNRA társelnökével, vitéz Háry László, vitéz Laborczffy Rezső ezredesekkel, vitéz Bánfalvy István vezérkari ezredessel és Ojtozi Ernő őrnaggyal, továbbá Jánosy Istvánnal, a Magyar Szárnyak főszerkesztőjével, hogy szemlét tartson a nyulasi repülőtér létesítményei és növendékei felett. A díszszemlén részt vett az egész repülőtér kiképzőkerete, a motoros és vitorlázóosztály és a DVSC vitorlázórepülőinek a csoportja. Vitéz Horthy István dr. Stepper Károlynak meleg hangon fejezte ki elismerését, ezután a bizottság délelőtt 10 órakor továbbrepült Szegedre.*” [141]

[139] http://debrecenikepeslapok.blogspot.hu/2016/01/regi-fotok-toletek-4-resz.html A letöltés ideje: 2018. VII. 16.
[140] DELEFF ISTVÁN – DOLÁNYI ANIKÓ – HALÁSZ LAJOS – KOTRÁS GÁBOR – VARGA GYÖRGY – VASVÁRY JÓZSEF – VÉGH SÁNDOR 2006: 23.

Horthy István Debrecen, Kolomea, Kijev, Konotop, Sztarij-Oszkol útvonalon 1942. július 1-én az 1. vadászrepülő osztállyal elindult a 2. magyar hadsereghez a keleti frontra, ahová július 2-án érkeztek meg, mit sem sejtve arról, hogy augusztusban halálos repülőgép-szerencsétlenséget szenved. [142]

39. kép Horthy István V-421-es jelű Héja vadászgépének pilótaülésében. Összesen 24 bevetést teljesített 1942. augusztus 15-ig, majd augusztus 19-én felmentették a frontszolgálatból és hazarendelték [143]

Egy kis debreceni helyi történet is fűződik Horthy Istvánhoz, amely a következőképpen zajlott: *„A nyári katonai és sportrepülő események sorozatát egy érdekes városi epizód tarkította, melyről meg kell emlékezni, hiszen erről ma már nagyon kevesen tudnak, talán már*

[141] DELEFF ISTVÁN – DOLÁNYI ANIKÓ – HALÁSZ LAJOS – KOTRÁS GÁBOR – VARGA GYÖRGY – VASVÁRY JÓZSEF – VÉGH SÁNDOR 2006: 26.
[142] http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/08/vitez-nagybanyai-horthy-istvan-emlekezete-fotok-videok.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 16.
[143] http://www.origo.hu/hirmondo/tudomany/vilagur/kereszturi.csillagaszat.hu/asztrobiologia/20170820-horthy-istvan-repulobalesete-tortenelmi-kerdojelekkel.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 17. Lásd még: Hungarian Air War

senki sem. A kormányzóhelyettes katonai repülőszolgálata teljesítése során néhány napig az epreskerti repülőtéren tartózkodott a Héja gépekkel felszerelt vadászkötelékkel. Légi éleslövészeti gyakorlatokat hajtottak végre a Hortobágy felett. Az egyik szemfüles debreceni diák, Nagy Csaba, negyedmagával a nagyerdei Vigadóban – ahol Horthy éppen kíséretével vacsorázott – autogramot kért tőle, amit ő készségesen teljesített. Nappal a repülőtéren tartózkodott, de az esti órákban néha betért a városba. Egyik este az Arany Bika szálló fagylaltozója előtt éppen kedvenc olasz fagylaltomat ettem, midőn – kíséretével együtt – kiszállt gépkocsijából és az étterembe ment. Életemben ekkor láttam másodjára, s nem hittem, hogy augusztusban lezuhan." [144]

40. kép Horthy István 1942. augusztus 20-án mégis elindult 25-ik bevetésére. A képen repülőgépének roncsai láthatók Ilovka falu közelében az orosz fronton [145]

[144] DELEFF ISTVÁN – DOLÁNYI ANIKÓ – HALÁSZ LAJOS – KOTRÁS GÁBOR – VARGA GYÖRGY – VASVÁRY JÓZSEF – VÉGH SÁNDOR 2006: 35.

[145] http://www.origo.hu/hirmondo/tudomany/vilagur/kereszturi.csillagaszat.hu/asztrobiologia/20170820-horthy-istvan-repulobalesete-tortenelmi-kerdojelekkel.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 17. Lásd még: Hungarian Air War

Annyi még bizonyosnak tekinthető, hogy másik fia, ifj. Horthy Miklós 1931. november 25-én járt Debrecenben, az Angol-Magyar Bank igazgatójaként. A tárgyalás után az Aranybika Szálló Bocskai termében rendeztek vacsorát. [146] Később 1932. november 18-án a Magyar Úszó Szövetség vezetősége ifj. Horthy Miklós társelnök és Méray János főtitkár jelenlétében dr. Vásáry István polgármester ünnepélyes keretek között átadta a fedett uszodát és a gyógyfürdőt. [147] Horthy István felesége, Edelsheim-Gyulai Ilona pedig 1941. április 19-én látogatta meg Debrecent ekkor a vasutas Mansz estélyen vett részt.[148]

3. Epilógus

Cikkem végéhez értünk. Eddig Horthy Miklósról és Horthy-családról ennyi debreceni információval tudtam szolgálni. Vannak kérdések, amelyekre még mindig nem kaptam egyértelmű választ, de sok esetben ki lehet következtetni a meglévő adatokból. Végigkísértük Horthy Miklós történetét debreceni diákéveiben és betekintést nyerhettünk látogatásainak programjába illetve a fogadására rendezett ünnepségek részleteibe is, valamint kitértünk Horthy Miklós felmenőinek, apjának, testvérinek valamint családjának Debrecenhez fűződő kapcsolatára. A kutatásom még ma is tart e témában, most csak ennyit tudok megmutatni. Következő alkalommal remélhetőleg bővített kiadásban jelenik meg majd a cikkem.

Szeretném megköszönni édesapámnak, Balogh Lászlónak a segítségét, aki nélkül nem tudtam volna eljutni a kutatási helyszínekhez, édesanyámnak azt, hogy hitt abban, hogy vizsgálataim sikerrel fognak járni. Nagyon köszönöm Barabás Jánosnak, a Baltazár ház tulajdonosának, – aki körbevezetett a kúrián –, hogy áldását adta cikkem megjelenéséhez és sok információval tette gazdagabbá a kutatásomat. Meg szeretném köszönni Pál Csabának, aki szintén kutatta ezt a témát, hogy cikkeivel segítséget adott a téma feldolgozásához. Megköszönöm továbbá a Mikrofilmtár munkatársainak, illetve megintcsak édesapámnak, hogy Horthy Miklós házáról információval tudtak szolgálni. Valamint végezetül, de nem utolsó sorban köszöm munkáját és segítségét a Méliusz Könyvtár munkatársainak is.

[146] GAZDAG ISTVÁN 1995: 343.
[147] GAZDAG ISTVÁN 1995: 357.
[148] GAZDAG ISTVÁN 2005: 331.

Forrásjegyzék

HABSBURG BIRODALOM – KATASZTERI TÉRKÉPEK (XIX. SZÁZAD)

1872 *Debreczen.* http://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C43%2C44&bbox=2407304.0365365692%2C6029700.937911971%2C2407507.968139377%2C6029780.6593438145 Az oldal utolsó megtekintése: 2018.VII. 10.

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA

(é. n.) *DvT. 34-es várostérkép a XVIII. század második feléből.*

Irodalomjegyzék

BALOGH LÁSZLÓ – GARA KÁLMÁN – VÉGH DEZSŐENDA

2011 *Debreceni villamoskalauz. Az első száz év története.* Uropath kiadó. Debrecen. 1-376.

BARCZA JÓZSEF (Szerk.):

1988 *A Debreceni Református Kollégium története.* Kiadó: Magyarországi Református Egyház. Budapest. 1-839.

BENCSIK GÁBOR

2007 *Homo monarchicus: az első huszonöt év.* Rubicon. XVIII. évfolyam. 180. szám. 55.

BERN ANDREA

2018 *„Édes egyetlen Susókám!”: a kormányzóné, Purgly Magdolna útja Sofronyától Estorilig.* Múlt-kor negyedéves történelmi magazin tavaszi száma. 78-87.

BÉKÉSI GYULA

1878 *Értesítés. A Református Debreczeni Főgymnásiumáról. Az 1877-1878. iskolai évről.* Debreczen. Nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1-98. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=0&layout=s valamint https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=73&layout=s továbbá https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=73&layout=s&query=horthy Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 16.

BUDAPESTI HÍRLAP

1893 *Táviratok: Tiszántúli Református Egyházkerület*. XIII. évfolyam. 151.szám. 1893. június 3: 5.

1920 *Horthy Miklós kormányzó Debrecenben.* XL. évfolyam 91. szám. 1920. április 15. 3.

1927 *Hírek*. XLVII. évfolyam. 106. szám.1927. május 11: 10.

CALAMUS DR. (BOLDOGFALVAI BOLDISÁR KÁLMÁN)

1939 *Horthy Miklós, mint kollégiumi kisdiák.* Debreczeni Képes Kalendáriom XXXIX. évfolyam. 54-58.

CSATHÓ KÁLMÁN – GULÁCSY IRÉN – HARSÁNYI ZSOLT – HERCZEG FERENC – LUKINICH IMRE – KÁLLAY MIKLÓS – KORNIS GYULA

1939 *Nagybányai Horthy Miklós*. Kiadó: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. 1-271. https://www.antikvarium.hu/konyv/herczeg-ferenc-csatho-kalman-nagybanyai-horthy-miklos-286053 valamint https://www.antikvarium.hu/konyv/harsanyi-zsolt-csatho-kalman-horthy-miklos-408550 Az oldalak utolsó megtekintése: 2018. VI. 28.

DEBRECENI EGYETEM

2017 https://www.unideb.hu/hu/tortenet Az oldal utolsó megtekintése: 2017. VII. 16.

DEBRECENI FÜGGETLEN ÚJSÁG

1920 *Horthy Miklós április közepén jön Debrecenben: rendkívüli közgyűlés a kormányzó fogadásának előkészítésére.* XVIII. évfolyam 70.szám. 1920. április 2.

1920 *Horthy Miklós április 14-én jön Debrecenben: a kormányzó államfőhöz méltóan fogadja a város*. XVIII. évfolyam. 75.szám. 1920. április 7.

1920 *A kormányzó fogadtatásának előkészületei: a kormányzói kabinetiroda távirata.* XVIII évfolyam. 76.szám. 1920. április 8.

1920 *Horthy Miklós Debrecenben: a kormányzó fogadásának részletes programja.* XVIII. évfolyam. 78. szám. 1920. április 10.

DEBRECENI KÉPESLAPOK

2016 *Régi fotók – Tőletek (4. rész)* http://debrecenikepeslapok.blogspot.hu/2016/01/regi-fotok-toletek-4-resz.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 16.

DEHÍR

2012 *Felavatták Horthy Miklós emléktábláját a Református Kollégiumban.* http://www.dehir.hu/debrecen/felavattak-horthy-miklos-emlektablajat-a_reformatus-kollegiumban/2012/05/19/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

2016 *Áthelyezik Tisza István szobrát a Debreceni Egyetem főépülete elé.* http://www.dehir.hu/debrecen/athelyezik-tisza-istvan-szobrat-a-debreceniegyetem-foepulete-ele/2016/04/07/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 11.

2016 *Díszsortűzzel avatták fel méltó helyén Tisza István szobrát Debrecenben.* http://www.dehir.hu/debrecen/diszsortuzzel-avattak-fel-melto-helyen-tisza-istvan-szobrat-debrecenben-fotokkal/2016/10/31/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 11.

DELEFF ISTVÁN – DOLÁNYI ANIKÓ – HALÁSZ LAJOS – KOTRÁS GÁBOR – VARGA GYÖRGY — VASVÁRY JÓZSEF – VÉGH SÁNDOR

2006 *Délibábok légterében: Debrecen és a Hajdúság repüléstörténete.* Debrecen. 1-140.

EGRI NÉPÚJSÁG

1924 *A kormányzó a debreceni gyermekgyógyászati klinika átadásán.* 258. szám. 1924. november 8: 2.

FRISS ÚJSÁG

1920 *A kormányzó Debrecenben.* 25. évfolyam. 91. szám. 1920. április 15: 3.

GAZDAG ISTVÁN

1995 *Debrecen város történeti kronológiája XII.: 1930-1932.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. 319-359.

2002 *Debrecen történeti kronológia XIX.: 1940.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX. 431-446.

2005 *Debrecen történeti kronológia XX.: 1941.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 2005. XXX. 327-342.

GÉRESI KÁLMÁN GYÁSZJELENTÉSE

1921 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=281&layout=s&query=G%C3%A9resi Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 9.

GÉRESI KÁLMÁNNÉ OSTERLAMM OLGA GYÁSZJELENTÉSE

1934 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=287&layout=s&query=G%C3%A9resi Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 9.

GOSZTONYI PÉTER

1990 *A kormányzó, Horthy Miklós.* Téka könyvkiadó. 1-173.

1992 *A kormányzó, Horthy Miklós és az emigráció.* Százszorszép kiadó. 1-162.

GYŐRI JÁNOS

2012 *Egy elmaradt párbeszéd helyett. A Debreceni Kollégium Baráti Köre elnökének nyilatkozata Horthy Miklós kormányzó emléktáblájának visszaállítása ügyében.* http://www.vagy.hu/tartalom/cikk/2242_egy_elmaradt_parbeszed_helyett Az oldal utolsó megtekintése: 2018.VII. 10.

HOREL, CATHERINE

2017 *Horthy.* Kossuth kiadó. Budapest. 1.-384.

HORTHY ISTVÁN GYÁSZJELENTÉSE

1904 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_HEP_HZ/?pg=213&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018: VII. 16.

HORTHY MIKLÓS

1990 *Emlékirataim.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 1-417.

HORTOBÁGYI NEMZETI PARK

2018 *A Hortobágy-puszta tájegységgé alakulása.* http://www.hnp.hu/hu/szervezeti-egyseg/turizmus/oldal/a-hortobagy--puszta-tajegysegge-alakulasa Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 16.

ILLÉS TIBOR

2012 *Vitéz nagybányai Horthy István emlékezete.* http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/08/vitez-nagybanyai-horthy-istvan-emlekezete-fotok-videok.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII 16.

KENDERESI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG

1868 *Keresztelési Anyakönyv*. 153.

KEREPESZKI RÓBERT

2016 *Tisza István és a Debreceni Egyetem.* Egyetemi élet. 55/5. novemberi szám. 18-19.

LEEL-ŐSSY LÓRÁNT

2000 *Baltazár Dezső, a püspök.* Magánkiadás. Esztergom 1-371.

LEHÁR ANTAL

1993 *Egy katonatiszt naplója. 1919-1921.* História XI. évfolyam. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-11/ch02.html Az oldal utolsó megtekintése: 2017. VII. 10.

MAGYARORSZÁG

1936 *A repülősport érdekes eseményei Magyarországon.* XLIII. évfolyam. 134. szám. 1936. június 13: 12.

MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ

1929 *A XXII. Dalosverseny II. napja*. XI. évfolyam. 146. szám. 8. kiadás. 1929. július 1.

1929 *A XXII. Dalosverseny harmadik napján vasárnap hirdették ki a versenyeredményeket.* XI. évfolyam. 146. szám 8. kiadás, 1929. július 1.

MAGYAR TÁVIRATI IRODA

1928 *Napi Hírek.* 1928. június 9.

1928 *Napi Hírek.* 1928. június 10.

1932 *Napi Hírek.* 1932. május 16.

MÁRK PÁL – JÓO ISTVÁN (Szerk.):

1877 *Értesítvény. A Reformátusok Debreczeni Főiskolájában A Gymnasium és Tanító-Képezdéről az 1876-1877. tanévről.* Debreczen. Nyomtatott a város könyvnyomdájában. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04983_1876/?pg=43&layout=s Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 18.

OSTERLAMM ERNŐ GYÁSZJELENTÉSE

1893 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=236&layout=s&query=osterlamm Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 9.

OSTERLAMM ERNŐNÉ KOLLER JOHANNA GYÁSZJELENTÉSE

1890 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=237&layout=s&query=osterlamm Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 9.

PÁL CSABA

2009 *Jegyzetek „a nagy napról": Horthy Miklós 1926-os látogatása a korabeli sajtó tükrében.* Mediárium. 3. évfolyam. 3-4. szám. 82-97. http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

2010 (A) *A kormányzó látogatásai.* Cívis korzó. 2010. február 24. 10.

2010 (B) *Horthy Miklós az egyetemi főépület alapkőletételén.* Debreceni Disputa. VIII. évfolyam 4. szám. 25-29.

PESTI HÍRLAP

1924 *A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot: a debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása.* 46. évfolyam. 236. szám. 1924. november 7: 5.

PILCH JENŐ

1929 *Horthy Miklós.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest. 1.-208.

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT – SÁRINGER JÁNOS

2002 *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia.* Holnap kiadó. 1-300.

SZŰCS JÓZSEF

2011 *Volt egyszer egy Kis-Ferihegy.* http://iho.hu/hir/volt-egyszer-egy-kis-ferihegy Az oldal utolsó megtekintése 2018. VII. 17.

TURBUCZ DÁVID

2014 *A Horthy kultusz 1919-1944*. Eszterháy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola. Témavezető: Prof. Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA r. tagja. Eger. http://tortenelem.uni-eger.hu/public/uploads/turbucz-horthy-kultusz-vedesreleadott_55423183e9624.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 16.

TÜDŐS JÁNOS

1889 *A Debreczeni Református Főgymnasium Értesítője. Az 1888-1889. iskolai évről.* Debreczen. Nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1-96. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04995_1888/?pg=50&layout=s valamint https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04995_1888/?pg=58&layout=s Az oldal utolsó megtekintése:2018. VII. 16.

ZETÉNYI CSUKÁS FERENC

2015 *A Horthy-család. Vitéz nagybányai Horthy Miklós felmenői, testvérei, felesége és leszármazottai.* HK Hermanos kiadó. 1-128.

VÉCSEY OLIVÉR

2010 *A Horthy-család története.* Vagabund kiadó. 1-208.

WIKIPEDIA

2017 A Debreceni Református Kollégium Baráti Köre. https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Reform%C3%A1tus_Koll%C3%A9gium_Bar%C3%A1ti_K%C3%B6re Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

2018 *Az 1919-es magyar–román háború.* https://hu.wikipedia.org/wiki/1919es_magyar%E2%80%93rom%C3%A1n_h%C3%A1bor%C3%BA Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

2017 *Baltazár Dezső.* https://hu.wikipedia.org/wiki/Baltaz%C3%A1r_Dezs%C5%91 Az oldal utolsó megtekintése: 2017. VIII. 1.

2014 *Boldogfalvai Boldisár Kálmán (Calamus dr.).* https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldis%C3%A1r_K%C3%A1lm%C3%A1n Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 9.

2017 *Debreceni Egyetem.* https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Egyetem Az oldal utolsó megtekintése: 2017. VII. 06.

2018 *Horthy Miklós (kormányzó).* https://hu.wikipedia.org/wiki/Horthy_Mikl%C3%B3s_(korm%C3%A1nyz%C3%B3) Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 10.

8 ÓRAI ÚJSÁG

1920 *Horthy Miklós kormányzó Debrecenben.* 1920. április 15. VI. évfolyam. 91. szám. 1.

1924 *A kormányzó a debreceni Tisza szobában.* 1924. november 9. 10. évfolyam. 238. szám. 7.

Képjegyzék

A BALTAZÁR KÚRIA KÉPEKBEN I-VIII.

2017 A szerző saját felvételei. Készítésük ideje 2017. IV. 30. valamint 2017. V. 13.

A DEBRECENI EGYETEM EMLÉKTÁBLÁI NAPJAINKBAN I.

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2017.VII.17.

A DEBRECENI EGYETEM EMLÉKTÁBLÁI NAPJAINKBAN II.

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2017.VII.17.

A DEBRECENI EGYETEM FŐÉPÜLETÉNEK EREDETI HOMLOKZATI TERVRAJZA KORB FLÓRISTÓL

1910-es évek Lásd még: PÁL CSABA: 2010 (B.) *Horthy Miklós az egyetemi főépület alapkőletételén.* Debreceni Disputa. VIII. évfolyam 4. szám. 25-29.

A DEBRECENI EGYETEM FŐÉPÜLETE NAPJAINKBAN

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2017. VII. 17.

A DEBRECENI ORSZÁGOS LOVASNAPOK DÍSZSZEMLEJE I. A KORMÁNYZÓ DÍSZSÁTORA. A KÉPEN JÁNKY KOCSÁRD, HORTHY MIKLÓSNÉ, HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ, VALAMINT VÉRTESSY SÁNDOR A KABINETIRODA FŐNÖKE LÁTHATÓ

1928 PESTI NAPLÓ 79. évfolyam 131. szám. 1928. június 12: 3.

A DEBRECENI ORSZÁGOS LOVASNAPOK DÍSZSZEMLEJE II. A LOVASÜNNEPÉJEN RÉSZTVEVŐ HORTOBÁGYI CSIKÓSOK

1928 PESTI NAPLÓ 79. évfolyam 131. szám. 1928. június 12: 3.

A KÖZPONTI ÉPÜLET ALAPKŐLETÉTELI ÜNNEPSÉGE 1927. VI. 3-ÁN

1927 http://hdl.handle.net/2437/79859 A letöltés ideje: 2017.VII. 19.

A KÖZPONTI ÉPÜLET ZÁRÓTÁBLÁJA 1937. II. 23-ÁN

1937 http://hdl.handle.net/2437/82092 A letöltés ideje: 2017. VII. 17.

A PÉTERFIA UTCA 8. SZÁMÚ HÁZ

(é. n.) Az archív képek Balogh László gyűjteményéből származnak.

A PÉTERFIA UTCA 8. SZÁMÚ HÁZ AZ 1975-ÖS BONTÁS ELŐTT

1975 Az archív képek Balogh László gyűjteményéből származnak.

A REFORMÁTUS KOLLÉGIUM A BOCSKAI SZOBORRAL EGY 1918-RA KELTEZHETŐ KÉPESLAPON

1918 http://hbml.archivportal.hu/data/images/kepek/Kep-140.jpg A letöltés ideje: 2017 .VI. 29.

A TISZA ISTVÁN SZOBOR LELEPLEZÉSE. GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ BESZÉDE TISZA ISTVÁN SZOBRÁNÁL

1926 http://hdl.handle.net/2437/82768 A letöltés ideje: 2017.07.19.

A TISZA ISTVÁN SZOBOR LELEPLEZÉSE. GRÓF KLEBELSBERG KUNO MEGKÖNNYEZI A SZOBOR AVATÁSÁT

1926 http://hdl.handle.net/2437/82772 A letöltés ideje: 2017.07.19.

A TISZA ISTVÁN SZOBOR LELEPLEZÉSE. HORTHY MIKLÓS BESZÉDET MOND A TISZA SZOBOR ELŐTT. MELLETTE A KORMÁNYZÓ ÁLTAL ELHELYEZETT KO-SZORÚ LÁTHATÓ

1926 http://hdl.handle.net/2437/82252 A letöltés ideje: 2017.07.19.

HORTHY ISTVÁN V-421-ES JELŰ HÉJA VADÁSZGÉPÉNEK PILÓTAÜLÉSÉBEN. ÖSSZESEN 24 BEVETÉST TELJESÍTETT 1942. AUGUSZTUS 15-IG, MAJD AUGUSZTUS 19-ÉN FELMENTETTÉK A FRONTSZOLGÁLATBÓL ÉS HAZARENDELTÉK

1942 http://www.origo.hu/hirmondo/tudomany/vilagur/kereszturi.csillagaszat.hu/asztrobiologia/20170820-horthy-istvan-repulobalesete-tortenelmi-kerdojelekkel.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 17. Lásd még: Hungarian Air War

HORTHY ISTVÁN 1942. AUGUSZTUS 20-ÁN ELINDULT 25-IK BEVETÉSÉRE. A KÉPEN REPÜLŐGÉPÉNEK RONCSAI LÁTHATÓK ILOVKA FALU KÖZELÉBEN AZ OROSZ FRONTON

1942 http://www.origo.hu/hirmondo/tudomany/vilagur/kereszturi.csillagaszat.hu/asztrobiologia/20170820-horthy-istvan-repulobalesete-tortenelmi-kerdojelekkel.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 17. Lásd még: Hungarian Air War

HORTHY MIKLÓS DÍSZSZEMLÉJE DEBRECENBEN 1920. ÁPRILIS 14-ÉN

1920 B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER: Horthy Miklós élete képekben. Puedlo kiadó. Budapest. 2007. 1-168.

HORTHY MIKLÓS EMLÉKTÁBLÁJA A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2016.06.25.

HORTHY MIKLÓS 1927-ES LÁTOGATÁSÁNAK EMLÉKTÁBLÁJA NAPJAINKBAN A BALTAZÁR KÚRIA FALÁN

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2017. IV. 30.

BALTAZÁR DEZSŐ ÉS A VÁSÁRYAK EMLÉKTÁBLÁJA A KÚRIÁBAN

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje: 2017. IV. 30.

HORTHY MIKLÓS ÉRKEZÉSE DEBRECEN ÖTÖSFOGATÁN 1926. OKTÓBER 17-ÉN

1926 http://hdl.handle.net/2437/82184 A letöltés ideje: 2017.07.19.

HORTHY MIKLÓS ÉRKEZÉSE DEBRECENBE, 1927. JÚNIUS 3-ÁN, AZ EGYETEM KÖZPONTI ÉPÜLETÉNEK ALAPKŐLETÉTELE ALKALMÁBÓL I.

1927 http://hdl.handle.net/2437/81056 2017.VII.19.

HORTHY MIKLÓS ÉRKEZÉSE DEBRECENBE, 1927. JÚNIUS 3-ÁN, AZ EGYETEM KÖZPONTI ÉPÜLETÉNEK ALAPKŐLETÉTELE ALKALMÁBÓL II. A KORMÁNYZÓ MÖGÖTT A 26-OS PÁLYASZÁMÚ VILLAMOS LÁTHATÓ

1927 http://hdl.handle.net/2437/82023 2017.VII.19.

HORTHY MIKLÓS GYERMEKORI KÉZÍRÁSA

1876-1877 https://upload.wikimedia.org/wikiquote/hu/0/04/Horthy_Mikl%C3%B3s_gyermekkori_k%C3%A9zirata.jpg A letöltés ideje: 2018.VII. 10.

HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ FOGADTATÁSA A HAJDÚMEGYEI VITÉZI SZÉK NYOLCVAN TAGJÁNAK BIRTOKBA IKTATÁSAKOR

1928 Tolnai világlapja XXX. évfolyam 25. szám 1928. június 20: 1.

HORTHY MIKLÓS LÚDTOLLAL ALÁÍRJA AZ EGYETEM FŐÉPÜLETÉNEK ALAPÍTÓ OKIRATÁT

1927 B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER: Horthy Miklós élete képekben. Puedlo kiadó. Budapest. 2007. 1-168.

HORTHY MIKLÓS 9 ÉVES KORÁBAN

1877 B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER: Horthy Miklós élete képekben. Puedlo kiadó. Budapest. 2007. 1-168.

LÉGHAJÓ AZ EPRESKERT FELETT

1931 http://debrecenikepeslapok.blogspot.hu/2016/01/regi-fotok-toletek-4-resz.html A letöltés ideje: 2018. VII. 16.

SZÖVETKEZETI SZÉKHÁZ – JELENLEG PÉTERFIA UTCA 4. SZÁM

2014 https://www.google.hu/maps/@47.5346252,21.6259481,3a,70.2y,224.22h,102.47t/data=!3m5!1e1!3m3!1stdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ!2e0!6s%2F%2Fgeo1.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DtdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D316.5%26pitch%3D-3%26thumbfov%3D100?hl=hu A letöltés ideje: 2018: VII. 10.

TISZA ISTVÁN SZOBRA 1926-1945. KÖZÖTT A KLINIKA FŐÉPÜLETE ELŐTT

(é. n.) http://hdl.handle.net/2437/21596 A letöltés ideje: 2017.VII. 19.

TISZA ISTVÁN SZOBRA 2000-2016. KÖZÖTT A KLINIKA KERÍTÉSE MELLETT

(é. n.) http://erdely.ma/fotoalbum/eredeti/gr.tisza_istvan_debreceni_szobra_1288380554.jpg A letöltés ideje: 2017.VII. 19.

TISZA ISTVÁN SZOBRA 2016. OKTÓBER 31. ÓTA A DEBRECENI EGYETEM FŐÉPÜLETÉNÉL

2017 A szerző saját felvétele. Készítésének ideje 2017.VII.17.

III. HAJDÚ-BIHAR MEGYE KÖZÉPKORI SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETE

Balogh László

BALOGH LÁSZLÓ

HAJDÚ-BIHAR MEGYE KÖZÉPKORI TEMPLOMAINAK KELETELÉSI DILEMMÁI

Közismert, hogy a középkori templomoknak irányítottsága van. Ha egy templom három fő részét tekintjük: szentély, templomhajó, torony, akkor a szentély keleten, a templomhajó középen, és a torony – gyakorta a bejárat is – általában nyugaton található. Így a régi templomoknak – nagyjából – keleti iránya van. A hívek kelet felé imádkoznak. A pap kelet felé fordulva mutatta be misét 1966-ig. Ezt a keletre irányultságot – orientációt – a hazai legrégibb keresztény templomok már a XI-XIV. századtól kezdve mutatják. Valamely csillagászati módszert alkalmazhattak az irány kitűzésénél, de nem az iránytűt, hiszen az jelenlegi ismereteink szerint csak a XV. század közepén tűnik fel hazánkban. Mégis már a legelső templomainkat nagyjából keletre irányozták. [1]

A templom irányának a sorsa már kezdetben eldőlt! Ezt már az adott templom első kitűzésekor keleti irányba tették, ennek megfelelően ásták ki az alapárkot, és alapozták le az épületet, ebbe az irányba épült meg a templom, és az később is így maradt. A korai keresztény templomaink később szűknek bizonyultak, ezért bővítették szélességében, vagy hosszában, de ezt valamelyik falának megtartásával végezték, így az iránya nem változott. A XVI-XVII. századi török pusztítások ugyan romba dönthették templomainkat, de amikor visszafoglalták az adott területet: a romos falakra újjáépítették azokat. A XVIII. századi barokk templomok nagy részén ma is látszik a középkori eredet, vagy a vakolat alatt lapul. Esetleg 180 fokkal – elfordítva – építették újjá, néha 90 fokos irányban – merőlegesen – bővíthették, de az eredeti irányuk ma is felismerhető. Így azt mondhatjuk: *„kőbe fagyva”* maradtak meg irányaik, ezek a templomok maradandóan őrzik tehát középkori elődeink bizonyos csillagászati szándékát és alapismereteit.

[1] Megjegyzés: Megjegyzés: A szóban forgó kutatási anyagot a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága 2004-ben alkotói ösztöndíjjal értékelte. A cikk a 2001-2005. között elvégzett vizsgálatok eredményeit közli.

Ezek a templomok tehát őrzik középkori irányukat, és bármilyen bővítés, felújítás, restaurálás történt is: az eredeti irányuk nem változott többé. Ha a legelső templomépítők *„hibásan”* tűzték is ki az irányt, azon többé változtatni nem lehetett, egyetlen fokkal sem lehetett elforgatni az épületet, hiszen ez iszonyú nagy munkát és költséget jelentett volna, ráadásul teljesen felesleges cselekedet lett volna. Egy kivétel van a középkori templomaink között, amelynél mégis megtették ezt, és ez a kalocsai székesegyház! Erre Keszthelyi Sándor pécsi amatőr csillagász, templomkutató barátom és kedves felesége, Keszthelyiné Sragner Márta hívta fel a figyelmet, s ezt az eredményt az interneten is publikálták. [2] Tehát a kérdés: pontosan keleti irányba néznek-e a templomok, és ha nem keletre, akkor merre, és mi az eltérés oka? Keszthelyi Sándor elhatározta feleségével együtt, hogy valamennyi hazai, középkori – tehát az iránytű XV. század közepének környékére keltezhető alkalmazását megelőző korban kivitelezett –, keresztény templomnak azonos módszerrel, azonos műszerrel megméri az irányát.

1. A téma kronológiai áttekintése

A kérdésre a külföld figyelmét Alberdink Thijm hívta fel 1858-ban. [3] Utána Krauss, Dehio és Werner elemezte a problémát. Amikor 1902-ben az Astronomische Gesselschaft Göttingenben rendezte közgyűlését, az oda összegyűlt csillagászok előtt Charlier a lundi csillagvizsgáló igazgatója tartott előadást addigi méréseiről. Sőt helyi illusztációként Göttingen régi templomainak irányát is meghatározta és elemezte. Ezt a nemzetközi csillagászati társaság közölte kiadványában. Charlier szerint a középkor templomainak kitűzése a védőszent napján történt az aznapi napkelte irányába. A Julián-naptár szerint beirányított tengelyű templom attól kezdve minden évben egyszer – a védőszent napján – erre a napkeltére mutatott. A naptár apró pontatlansága miatt 128 évente 1 nappal ez eltolódott. Ha megmérjük a templom mai irányát, kiszámíthatjuk hány évvel korábban tűzték ki helyzetét. [4]

[2] KESZTHELYI SÁNDOR 2004. Lásd még: https://www.csillagaszat.hu/csilltort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-kozepkor-csillagaszata/a-kalocsai-szekesegyhaz-rejtelye/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018. X. 1.
[3] THIJM., ALBERDINK 1858.
[4] CHARLIER., CARL VILHELM LUDWIG 1921.

Lakits Ferenc 1903-ban megírta a külföldi véleményeket és a saját gondolatait tartalmazó cikkét, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy ezzel a módszerrel képes lenne az ismert építési évszámmal rendelkező templomoknál a középkori védőszent nevét meghatározni. Éppen így egy ismert védőszentű templom kitűzésének évszámát is megállapítani. Természetesen csak akkor, ha a középkori templomokat úgy tűzték ki, és úgy építették fel, hogy a templom védőszentje napjának napkeltéjére mutasson. [5] Ezt Lakits Ferenc nem bizonyította be, úgy vélte sokkal nehezebb feladat lett volna a templomot precízen a kelet-nyugati irányba felépíteni. Viszont ha az alapkövet a védőszent napján ünnepélyesen helyezték el, könnyen lehetett – például egy zsinór kifeszítésével –, a napkelte felé kitűzni annak irányát.

A kérdést Lakits Ferenc azonban csak feltette, de nem válaszolta meg. Az utána jövő építészettörténészek azt hitték a probléma már megoldódott, és Lakits módszerét csak használniuk kell. A műemlékvédelmi szakemberek hasznosnak ítélték ezt, hiszen a hazai történelem viszontagságai miatt Magyarország középkori templom(rom)jai közül nagyon kevésnek tudjuk az építési évét, jóval többnek ismerjük azonban biztosan a középkori védőszentjét. Valamennyi megmaradt emléknek tisztában vagyunk az irányával, vagy ha nem, akkor ma megmérhetjük. Ebből pedig visszaszámítható az építési év vagy megállapítható maga a védőszent kiléte. Sajnálatos módon azonban a dolog nem ilyen törvényszerű. Ezért némely műemlékes vagy téves következtetésre jutott, vagy csalódni kellett a *„Lakits-módszer”* precíz kormeghatározásában.

A kérdéskör tehát külföldön 1858-ban, hazánkban 1903-ben vetődött fel először. Lakits Ferenc 1903-ban kifejtett gondolata óta viszont csak néhányan tettek kísérletet arra, hogy méréseket végezzenek hazai templomokon. Halaváts Gyula 1912-ben 8 mérést közölt, [6] Erdei Ferenc és Kovács Béla 1964-ben pedig 24 mérést publikált. [7] A kérdést legkomolyabban viszont Guzsik Tamás építészettörténész kutatta: az 1975-1980 között megjelent több cikkében mindazonáltal 231 hazai templom irányát adta közre. [8]

[5] LAKITS FERENC 1903: 220-227.
[6] HALAVÁTS GYULA 1912. 262-263
[7] EREDEI FERENC – KOVÁCS BÉLA 1964. 181-220.
[8] GUZSIK TAMÁS 1997:180-191., 2001: 1-106. Megjegyzés: A téma ismertetését és történetét lásd bővebben még: KESZTHELYI SÁNDOR – SRAGNER MÁRTA 2000.

2. Templomok hossztengely-irányának helyszíni mérései

A méréseket 2002 tavaszán-nyarán végeztük. Míg én csak egy tájolóval és milliméterpapírral végeztem a munkámat, addig Keszthelyi Sándor pontosabb módszert használt: egy deszkalapra 3 darab iránytűt rögzített ipari ragasztóval. Az adott templomnál, annak hosszanti falához illesztve a deszka élét, leolvasta 1 fokos értékre az iránytűk állásait, így 3 leolvasási értéket kapott. A hosszfal 3 részén mért így, összesen 9 leolvasást kapott. Ezek számtani közepét vette alapul, s mivel az iránytű nem pontosan észak felé mutat – jelenleg pár fokot tér el kelet felé – ez még csak a mágneses irányt adja meg. Viszont kiváló programok találhatók az interneten: bármely földrajzi helyre és dátumra rákeresve, ezek az applikációk megadják a mágneses deklinációt, amivel a mérést korrigálhatjuk. Így kaphatjuk meg a valódi – földrajzi, csillagászati – irányt. Ez a templom hossztengelyének iránya ma és a középkor óta, amióta kitűzték és elkezdték az építését. A templomok között azonban több kategóriát is megkülönböztethetünk tájolásuk alapján:

– Keletre irányozottak
– Nyári napfordulóra irányozottak
– Valamely nap napkeltéjére irányzottak

Utóbbi esetében az átlagos irány megfelel a 8,8 fokos deklinációjú Nap napkeltéjének. Ennek két időpont felel meg: április 5. és szeptember 6. Az áprilisi dátum talán a hazai építkezések megkezdésének átlagos keltezése lehet, de mivel nagy a szóródás, előfordulhatnak közöttük az adott védőszent napjának napkeltéjére tájolt szentélyek is.

– Az égi pólusra irányozottak

Ilyenkor – a XI-XV. században 5-8 fokkal ettől eltérő – Sarkcsillagra mutató, vagy valamely más csillagászati mérést kombinálóan jól-rosszul meghatározott égtájirány szerinti keletelést alkalmazhattak.

– Nem csillagászati mérést alkalmazó, csak nagyjából kelet felé fordítottak.

Nagyjából tehát ezek a típusok léteznek, azonban fedhetik egymást, avagy keveredhetnek is egymással felhasználásukat tekintve. Valamennyi kategória ráadásul még pár fokos pontatlansággal is terhelt, ennek okán pedig a kelő Nap nem rögtön, hanem az időjárástól illetve a tereptárgyaktól függően később vehető észre, amely jobbra húzza az irányzást. A kitűzéshez képest így az alapozás és a falazás is kicsit eltérhetett, valamint a hullámos, romos falakon méréseink sem lehetnek abszolút pontosak. Sajnos a hazai emlékanyag 1/3-nál tudjuk csak a középkori védőszent pontos nevét, amely hosszabb távon szintén megnehezíti a későbbi kutatást...

3. Konkrét mérési adatok

Elöljáróban pár – a laikusok számára talán ismeretlen – kifejezésről és számítási módszert ismertetek:

- A csillagászatban is alkalmazott módon jellemezzük a horizonton mért szögeket: PA (ahol észak=0 fok, kelet=90 fok, dél=180 fok, stb.), vagyis pozíciószög (position angle).
- Az alapképlet: $\sin \omega = \sin \delta / \cos \varphi$ (Ez esetben δ: a Nap deklinációja fokban, ω: a kelettől való eltérés a napkeltének szöge fokban, φ: a templom földrajzi szélessége fokban).

A Julián naptár azonban fokozatosan egyre inkább pontatlanabbá vált, így 126 évente eltért 1 nappal a valóságostól, tehát a Föld Nap körüli tényleges keringésétől. Mindezt már a XI-XII. században észrevették, s az akkor 5-6 napos eltérést, ami 1200 körülre már mintegy 7 nap lehetett, amely 1582-re elérte a 10 nap eltérést. Ekkor Gergely pápa a naptár nagy ugrásával mindezt helyreigazította, tehát a napok korrigálását sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Essék pár szó a Magyarországon ismert védőszentekről is. Szent László király az 1092-es szabolcsi zsinaton elrendelte, hogy mely napokat kötelező megünnepelni. Később ezen kanonizált napok és a hozzájuk fűződő szentek sorából állt össze a magyar templomok védőszentjeinek mintegy 80 %-a, amely nagyjából 33 szentet és ünnepnapot ölel fel, közülük azonban az úgynevezett mozgó ünnepek, például a húsvét, vagy a pünkösd eleve kiesik…

4. Debrecen környékén fekvő középkori templomok jegyzékének összeállítása

A mi szemszögünkből nemcsak azokat a templomokat kellett mérési objektumnak tekinteni, amelyek teljesen eredeti középkori állapotukban maradtak meg, hanem éppen olyan érdekesek azok is, amelyek csupán középkori eredetűek, de a későbbi bővítés, felújítás, újjáépítés a középkori falak megtartásával valósult meg, ugyanis ha a szentély egyetlen fala is e korokból hitelesnek tekinthető, akkor az egész templom megőrizte magában az eredeti középkori irányultságát. Éppen igy vizsgálhatók továbbá a templomromok, valamint a régészek által feltárt és alapjaiban restaurált faldarabok is.

Dolgozatomban a vizsgált templomok illetve templomromok esetében nem csak saját, hanem a pécsi Keszthelyi Sándor mérési adatait is felhasználtam illetve a kapott eredményeket össze is vetettem egymással.

Hely	PA	Mérés ideje	É.sz.	K.h.
Debrecen – András temploma	70,7	2002. IV. 24.	47° 33'	21° 37,5'
Józsa Szentt György temploma	67,7	2002. V. 18.	47° 36'	21° 35'
Zelemér	64,7	2002. V.18.	47° 37'	21° 35'
Parlag	54,7	2002. V. 1.	47° 36'	21° 42'
Fancsika	64,9	2002. IV. 27.	47° 29'	21° 43'

1. táblázat Debrecen környéki méréseim eredménye – átlagosan +3,7 fokos mágneses elhajlást hozzáadva

Hely	PA	Mérés ideje	É.sz.	K.h.
Debrecen – András temploma	70,7	2002. IV. 24.	47° 33'	21° 37,5'
Józsa – Szent György temploma	67,7	2002. V. 18.	47° 36'	21° 35'
Zelemér	64,7	2002. V. 18.	47° 37'	21° 35'
Parlag	54,7	2002. V. 1.	47° 36'	21° 42'
Fancsika	64,9	2002. IV. 27.	47° 29'	21° 43'

2. táblázat Keszthelyi Sándor ugyanezen méréseinek eredménye – átlagosan +3,7 fokos mágneses elhajlást hozzáadva

Mivel Keszthelyi Sándor mérései pontosabbak és nagy tapasztalattal rendelkezik a középkori templomok keletelési kérdésének vizsgálatában – 1050 darab hazai templom vizsgálata fűződik nevéhez –, ezért egyeztetésünk alapján az ő adatait használtam fel munkámban, illetve mutatom be jelen tanulmányom során. A meglévő, mérhető debreceni templomromok: Debreceni Református nagytemplom – András templomrom, Debrecen-Józsa – Szentgyörgy templomrom, Debrecen-Dombostanya – Parlagi templomrom, Debrecen-Fancsika – Fancsikai templomrom, Debrecen-Nagycsere – Szentjánosi templomrom. Keletszögszámítással rekonstruálható esetleges templomhely: Debrecen-Szentlászlófalva – Szent László templom.

4. 1. Debrecen, Református nagytemplom – egykori András templom

1. kép Romkert az András templom maradványaival [9]

A cívisváros környéke már a kőkorszaktól kezdve lakott hely volt, a mai belváros pedig legalább három falu összeépülésével jött létre. Debrecen falu neve első ismert említése 1235-re keltezhető. A mai református Nagytemplom helyén feltehetően már a XIII. századot megelőző időkben is állt egy kis román kori egyenes szentélyzáródású épület, amelyet aztán az 1290-es években gótikus stílusban bővítettek és alakítottak át. Felszentelése valamikor 1297-1317. között történt meg. A várost pusztító tűzvész 1564 őszén súlyosan megrongálta az építményt, amely több mint 60 évig romosan állt, és csak később 1626-1628 között épült újjá Bethlen Gábor jóvoltából. [10] A Verestornyot 1640-1642. között emelték, amely az I. Rákóczi György által adományozott harang számára készült. Az így kialakult gótikus stílusjegyeit nagyobbrészt

[9] Megjegyzés: A szerző saját felvétele
[10] Megjegyzés: Az András templomról lásd bővebben: MÓDY GYÖRGY 1984.

magán megörző András templom az 1802-es rettenetes tűzvészben teljesen kiégett, így 1805-1821. között e helyen építették fel a ma is látható református Nagytemplomot. Az András templom alapjait 1980-81-ben tárták fel. Nézzük tehát, hogy a mérések és az azt követő számítások alapján milyen adatokat nyertünk:

András templomrom – Debrecen		
Építés:	XII. sz.	
PA:	66, 5	
φ:	47, 5	
ω:	23, 5	
δ:	15, 63	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 4.
	2.	július 27.

3. táblázat Az András templom keletelési számításai

Az információk azt mutatják, hogy a mérések alapján kiszámított védőszent napja(i) még csak jóindulattal sem egyeztethetőek össze Szent András – november 30. – napjával. Mivel a templom tengelye kelet és északkelet közé esik ($45 < PA < 90$), ezért a védőszent napja tavaszra vagy nyárra datálható. Szent András pedig téli védőszent, így a templom tengelyének kelet és délkelet közé kellene esnie ($90 < PA < 135$). Hogy pontosan merre, azt a következő számítás mutatja. (Lásd 4. ábra).

Mint látjuk, a templom tengelyének PA=126, 64 azaz kelettől 36, 64 fokra kellene állnia délkelet felé. Tehát a mért érték a számított értéktől 36, 43 fokkal áll északabbra. Ez óriási eltérés, bár nem meglepő! Az országos kép is azt mutatja, hogy a templomok 80-90 %-a nem néz a „téli" védőszent, – Márton, András, Miklós, Katalin – napjának megfelelően.

András templomrom – Debrecen		
A védőszent napja:	november 30.	Szent András
Építés:	XIII. sz.	
φ:	47, 5	
ω:	-36, 64	
δ:	-23, 78	
PA:	126, 64	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

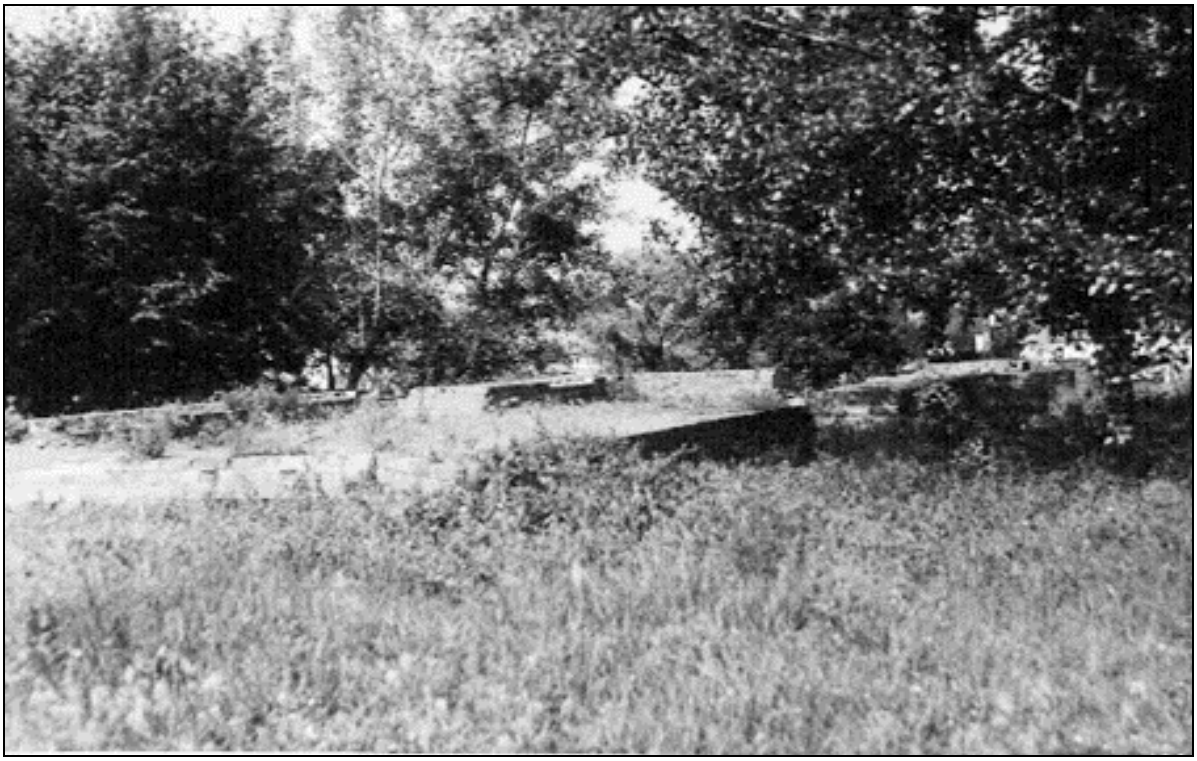
4. táblázat Az András templom keletelési számításai, ha valóban Szent Andrásnak ajánlották volna fel ezt az épületet

Tudjuk viszont, hogy a XIII. századot megelőzően, a gótikus stílusú András templom felépülése előtt először egy kis egyenes szentélyzáródású templom állt e helyen, amelyet majd csak az 1290-es években építettek át. Már említettem, hogy a korai keresztény templomainkat később bővítették szélességében vagy hosszában, de ezt valamelyik falának megtartásával végezték, így direkciója nem változhatott. A korábbi kis templom iránya tehát *„kőbe fagyva”* maradt ránk!

Mi lehetett azonban a korábbi imaház védőszentje? Ezt a mért adatok alapján kiszámított két időpont segítségével állapíthatjuk meg. Július 27-e közelében Szent Anna ünnepe – július 26. – található. tudjuk, hogy Jusztinián császár Konstantinápolyban már a VI. században templomot épített Szent Anna tiszteletére, de XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette általánossá ezt az ünnepet. Mivel a vizsgált templomot a korábban építették, nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lett volna. A júliusi dátum elhagyásával így tehát csak május 4-e maradt, e nap környékén pedig két ünnepet említhetünk meg. Szent László királyunk az 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye alapján május 3-án kötelezően ünnepet kellett tartani Szent Fülöp és Jakab illetve a Szentkereszt megtalálásának emlékére.

A mérések statisztikájának ismeretében kimondhatjuk, hogy míg Szent Fülöp és Jakab tiszteletére egy templomot sem emeltek, addig a Szentkereszt tiszteletére mintegy 151 templomot avattak fel. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a gótikus stílusú XIII. századra keltezhető debreceni András templom előzményeként a korábbi szentélyt is Szentkereszt egyházaként tisztelhették.

4. 2. Debrecen-Józsa – Szent György templomrom

2. kép A Szent György templom romjai [11]

A szentély első okleveles említése 1234-ből maradt ránk. később 1594-ben a törökökkel szövetséges krími tatárok felgyújtották és lerombolták. Román stílusú templomában, amelyet 1981-ben tártak fel, jól kirajzolódik a hajó és a szentély, amelyeknek hossza 16, 65 méter. A hajó szélessége 6, 6 méter, a szentélyé 4, 55 méter. A mérések és az azt követő számítások alapján a következő adatokat kaptuk:

[11] Megjegyzés: A szerző saját felvétele

Szentgyörgy templomrom – Józsa		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	68, 9	
φ:	47, 6	
ω:	21, 1	
δ:	14, 05	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 29.
	2.	augusztus 1.

5. táblázat A Szent György templom keletelési számításai I.

Az augusztusi dátum elhagyásával – ami teljesen valószínűtlen –, csak április 29. jöhet számításba. Ez, mint látjuk, 5 nappal tér el a szent György nap – április 24. – dátumától. Az eltérésnek azonban nemcsak objektív okai lehetnek. A kelő nap nem rögtön, hanem az időjárástól illetve a tereptárgyaktól függően később vehető észre, ez pedig „elhúzza" az irányzást. A kitűzéshez képest az alapozás és a falazás is kicsit eltérhetett, s a hullámos, romos falakon a mérés sem képes abszolút pontosságra. A mért PA szerint a templom(rom) tengelye kelettől 21, 1 fokra áll északkelet felé. De nézzük meg jobban a következő táblázatot:

Szentgyörgy templomrom – Józsa		
A védőszent napja:	április 24.	Szent György
Építés:	XIII. sz.	
φ:	47, 6	
ω:	18, 81	
δ:	12, 55	
PA:	71, 19	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

6. táblázat A Szent György templom keletelési számításai II.

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a templom(rom) tengelyének PA=71, 19 azaz kelettől 18, 81 fokra áll északkelet felé. Tehát az előbbi mért érték a számítottól 2, 3 fokkal áll északabbra. Ez a magyarországi középkori templomok keletelési adataival összehasonlítva pedig elenyésző értékű, tehát kijelenthető, hogy e szentély a *„legpontosabb keletelésű”* templomrom a vizsgáltak közül.

4. 3. Debrecen-Dombostanya – Parlagi templomrom

3. kép A parlagi templomrom [12]

A falu neve a XV-XVI. századi Szabolcs vármegye egyik legvagyonosabb családjától származtatható. Román stílusú temploma az 1200-as években már állt. Első okleveles említése: 1323-ból maradt ránk. A XIV. század elején gótikus stílusban átépítették, valamint harangtorony-

[12] Megjegyzés: A szerző saját felvétele

nyal bővítették, azonban az1348-as vagy az 1410-es földrengés során annyira megrongálódott, hogy egy új kegyúri templomot emeltek, amelynek hajójában középen kriptát is építettek. A falu 1555. után lassan elnéptelenedett. Az 1594-es tatárdúlást még valahogyan kiheverte, viszont 1660-ban, a török hadjárat során teljesen elpusztult. Ezután területeit Debrecen város fokozatosan birtokba vette. A templomot először 1908-ban, majd 1985-ben tárták fel. Nézzük tehát, hogy a mérések és az azt követő számítások alapján milyen adatokat nyertünk:

Parlagi templomrom – Dombostanya		
Építés:	XII. sz.	
PA:	56, 7	
φ:	47, 6	
ω:	33, 3	
δ:	21, 73	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 24.
	2.	július 7.

7. táblázat A parlagi templomrom keletelési számításai

A kapott július 7-i időpont nagyon közel esik a július 13-ra keltezhető Szent Margit napjához, aki népszerű középkori védőszent volt. A május 24-e viszont nem is jöhet számításba, hiszen a szóban forgó időpontban semmiféle „komolyabb tisztelettel övezett védőszentről” nincs tudomásunk. Május 3-a, mint a Szentkereszt megtalálásának napja korainak tekinthető, míg június 24-e, Keresztelő Szent Jánosnak – Szent Iván – napja túl későre esik a kapott július 7-hez képest. Így feltehetően Szent Margit volt a templom védőszentje.

4. 4. Debrecen-Fancsika – Fancsikai templomrom

4. kép A fancsikai templomrom [13]

A középkori Bihar vármegyében legalább négy Fancsika nevű faluról tudunk. A település neve személynév eredetű, amely már a XII. század végére kialakult. Első okleveles említése 1273-ból ismeretes, és a Sártványvecse nemzetségi Bajoniak birtokaként szerepelt ugyanúgy, mint a XIV-XV. századokban. A XV. század utolsó harmadában viszont már a Szepesi család részbirtoka. Az 1550-es években több mint kétszázan lakják, de 1576-ban már pusztabirtokként szerepelt ránk maradt leírásainkban. A török valószínűleg 1574-ben pusztította el, így részei 1576-tól fokozatosan Debrecen tulajdonába kerültek. Fancsika temploma bizonyosan 1170 előtt épült román stílusban. A templomrom helye a diószegi útfélen, az úgynevezett Templomhegyen van, amit 1982-ben tártak fel.

[13] Megjegyzés: A szerző saját felvétele

Fancsikai templomrom		
Építés:	XII. sz.	
PA:	67	
φ:	47, 48	
ω:	23	
δ:	15, 3	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 3.
	2.	július 28.

8. táblázat A fancsikai templomrom keletelési számításai

A július 28-i dátum közelében Szent Anna ünnepe található – július 26. –, Jusztinián császár Konstantinápolyban pedig már a VI. században egy szentélyt építetetett Szent Anna tiszteletére. Mindazonáltal XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette általánossá ezt az ünnepet. Mivel a vizsgált templomot a XIII. században építették nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lenne. A júliusi időpont elhagyásával viszont csak a május 4-i keltezés maradt.

E nap környékén két ünnepet említhetünk meg. Szent László királyunk a már említett 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye alapján május 3-án Szent Fülöp és Jakab illetve a Szentkereszt feltalálására emlékeztek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII. században megvalósult fancsikai templom is a Szentkereszt tiszteletére épült.

4. 5. Debrecen-Nagycsere – Szent János templomrom

Nagycserén, az Erdőspuszták mélyén, a Jankó-hegyen találhatók még a Szent János templom romjai. Különös kis szentély volt ez hajdanán. Rotunda – körtemplom, alaprajza egy lóheréhez hasonlítható. Ezen a vidéken az ilyen templom pedig kuriózumnak számít. A falu első okleveles említése 1219-ből való, 1411-ben pedig már pusztabirtokként említik. A templom tehát a XII-XIII. században épülhetett.

5. kép A nagycserei templomrom [14]

Az imaház valódi védőszentjének kiderítéséhez méréseket kellett végezni. Ezt a fent említett pécsi Keszthelyi Sándor és felesége, illetve a debreceni Zajácz György csillagász végezték el. A mérés nehézségeiről hadd idézzek barátom leveléből: *„ ...Persze a fő baj az volt: nem falak álltak ott, hanem a valamikor régész által kiásott és utána visszatemetett falak helyett jelzésszerűen függőleges karok, fahasábok jelöltek körben, ellipszis alakban. Nagyon nehéz volt mérni, mert csak érezni lehetett a templom irányát. Sem az északi, sem a déli fal nem volt felismerhető, inkább a templom hossztengelyét saccoltuk meg. A nejem odaállt a nyugati bejárathoz (az elég jó fix hely volt) a Zajácz meg a keleti íves végződés közepéhez: én meg a templomhely közepén mozogtam a mérőléccel, ők meg intettek, hogy erre vagy arra. Plusz-mínusz 5 fok lehet itt a tévedés.... de nem lehetett mást csinálni...”* [15]

A felvett mérési adat Debrecen-Nagycsere Jankó-hegyén 86,3 fok. Ennek figyelembe vételével – amennyiben a védőszent tényleg Szent János volt:

[14] Megjegyzés: A szerző saját felvétele
[15] Megjegyzés: Idézet Keszthelyi Sándor Balogh Lászlónak címzett egyik leveléből.

Szent János templom – Nagycsere		
A védőszent napja:	június 24.	Szent János
Építés:	XII-XIII. sz.	
φ:	47, 54	
ω:	40	
δ:	25, 7	
PA:	49, 94	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

9. táblázat A nagycserei templomrom keletelési számításai amennyiben eredendően is Szent János tiszteletére szentelték fel az imaházat

Az eltérés, mint látjuk 36, 36 fok! Ez hatalmas! Számoljuk ki most azt, hogy milyen védőszentek jöhetnek számításba, ha az általunk mért adatot vesszük figyelembe:

Szent János templom – Nagycsere		
Építés:	XII-XIII..sz.	
PA:	86,3	
φ:	47,54	
ω:	3,7	
δ:	2,5	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 22.
	2.	szeptember 8.

10. táblázat A nagycserei templomrom eredeti védőszentjének megállapítása a felvett keletelési számítások alapján

Míg március 22-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét találjuk – március 25. –, addig szeptember 8-án Szűz Mária születésére, Kisboldogasszony napjára emlékezünk. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII-XIII. században épült nagycserei templomot Kisboldogasszony avagy Szűz Mária templomaként tisztelték egykoron és csak később vált Szent János tiszteletére avatott templommá.

Ezek lennének tehát a ma is látható, könnyen mérhető Debrecen környéki templomromok adatai és védőszentjeik számításai.

4. 6. Debrecen-Szentlászlófalva – Szent László templom

A templom helyéről a mai napig semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg 1192-1200 körül épülhetett és 1484 tavaszán tűzvészben pusztult el. Lokalizálását helytörténészek a mai Rákóczi és Csapó utcák által bezárt részen lévő halmazfalu területére teszik. A templomra és a Szent László utcára – ahol a szóban forgó szentély állt –, vonatkozó írásos emlék viszonylag kevés maradt ránk. Az utca hollétének kiderítésére többen is vállalkoztak, de idáig senkinek sem sikerült azt hitelt érdemlően beazonosítania. Írott emlékekből hollétére vonatkoztatva csak kevés adat nyerhető.

Korvin János 1503-ban kelt oklevele szerint *azokat „kik Debrecenben a Szent László utcai templom körüli puszta helyeket megülik és beépítik, minden cenzus és díj fizetése alól mentesíti."* Ebből csupán azt tudjuk meg, hogy a templom és környéke ekkor elhagyatott volt és a templomot egy tágasabb tér – esetleg vásártér – vette körül. Debrecen város magisztrátusi jegyzőkönyvei csak 1549-1572 között említették az utca nevét, ezek szerint azonban az utca ezen elnevezése 1572-ben még biztosan élt. Az 1570-es és 1572-es jegyzőkönyvi adatokból pedig kiderült – négy házeladási feljegyzés is említette –, hogy az utca észak-déli irányú volt.

Tételezzük fel, hogy Szent László templomát pontosan keletelték, tehát tengelyének iránya a június 27-i kelő nap irányába állt. (Lásd: 11. táblázat). Vegyük elő továbbá Debrecen első részletes DvT. 2. (1750) valamint DvT. 34. jelzetű várostérképeit, amelyek a XVIII. század közpéről, valamint második harmadából maradtak ránk. Az 1750-es térkép bal alsó sarkában ott láthatjuk a rajzolója által felvett csillagászati – Septemptrio –, és mágneses – Declinatio Magnetis – északi irányt.

Szentlászló templom – Szentlászlófalva		
A védőszent napja:	június 27.	Szent László
Építés:	XII. sz.	
φ:	47, 5	
ω:	38, 47	
δ:	24, 85	
PA:	51, 53	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

11. táblázat A Szent László templom keletelési számításai

A valódi vagy csillagászati északi irány sohasem változik meg, tehát az egyszer pontosan kimért és térképre szerkesztett irány ugyanaz marad, így hát a mai térkép északi iránya, azonos a 200 vagy 800 évvel ezelőtti északi iránnyal. Így a térkép sarkában lévő földrajzi – csillagászati – észak azonos maradt. [16] Csak a mágneses észak változik., Az 1750-ben papírra vetett Debrecent ábrázoló térképen az iránytű jócskán – mintegy 20 fokot – eltért nyugati irányba a csillagászati északtól, míg napjaikban kelet felé tér el körülbelül 3 fokot.

Ismerjük tehát az északi irányunkat. Ehhez képest rajzoltuk kelet felé 51,53 fokkal a templom tengelyének vonalát. Ebbe az irányba kellett állnia ezáltal hajdan a Szent László templomnak.

A hajdani Szent László utca – kutatásom szerint – a földesúri castellumtól a Szent László templomig vezetett, a későbbi Nyomtató, Leány, Meszena és Maróthi utcák vonalán. Látjuk azonban (1. ábra), hogy a templom felvett iránya inkább kelet felé áll, ($45 < PA < 90$) mintsem a feltételezett egykori Szent László utca tengelyébe. A szentélyt és a körülötte lévő vásárteret feltételezésem szerint tehát a mai Veres utca felől lévő teresedés irányából a Maróthi György, Sarok, és Gólya utcák zárják közre.

[16] Megjegyzés: Természetesen 100 ezer év alatt lehet változás, a kontinensek táblái mozognak, illetve lassan elfordulnak...

A szóban forgó tömb már a XVIII. században is teljesen beépített volt, azonban korábban e helyen állhatott egykoron maga Szent László temploma. A keletszögszámítás hasznosításával tehát rekonstruálni tudtuk a Szent László templom tengelyének irányát s így nagyjából annak helyét s.

6. kép A Szent László templom keletszög iránya Debrecen XVIII. századi térképén [17]

[17] Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése a MNL. HBmL. DvT. 34-es jelzetű XVIII. századi várostérkép átrajzolatán

5. Előszó a többi hajdú-bihari középkori templom méréséhez

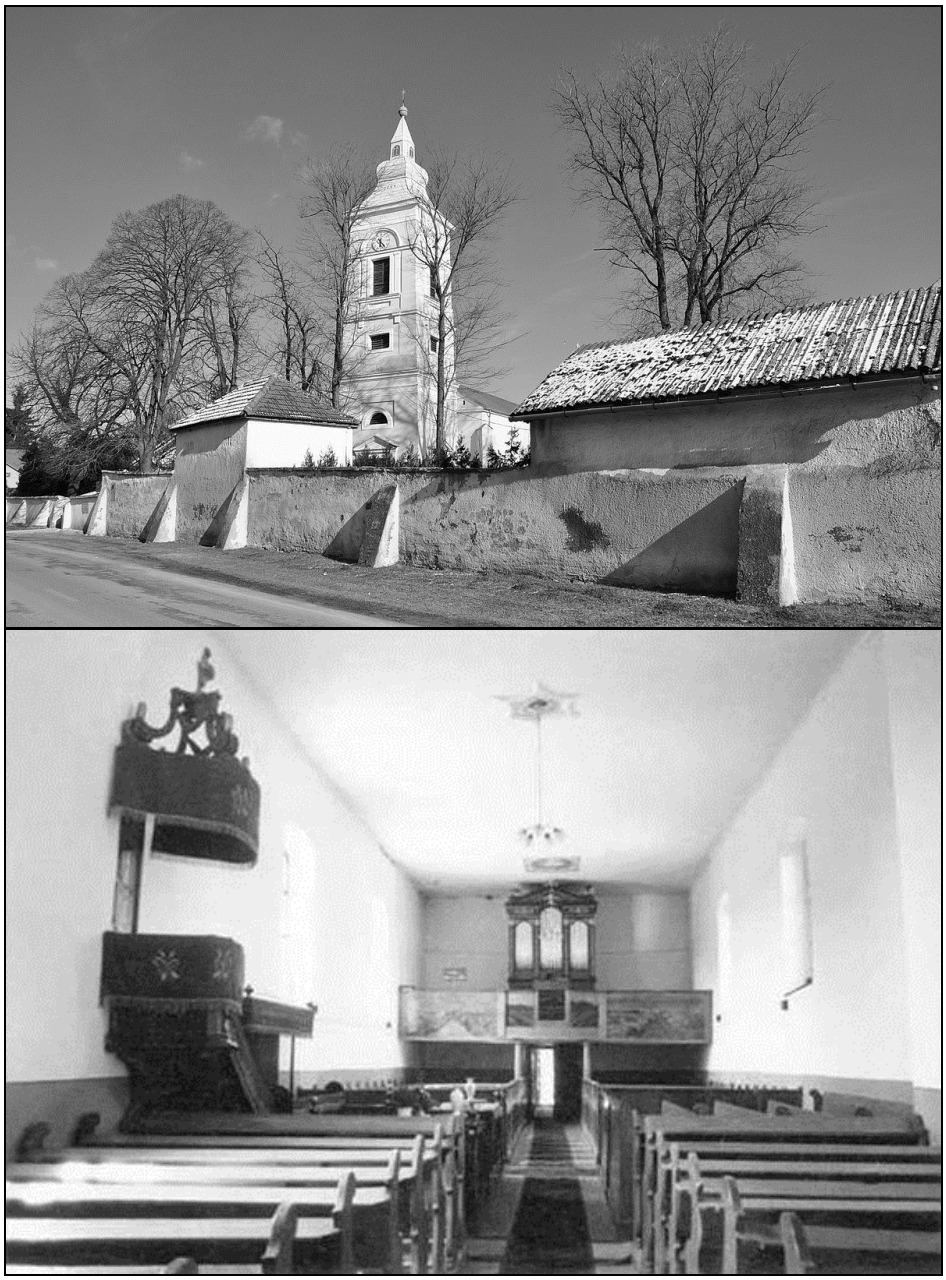
Meg kell említeni, hogy a legenda, miszerint a templomok úgy épültek volna meg, hogy irányuk védőszentjeiknek napkeltéjére nézzen – eddig csak egy hipotézis, amit senki sem bizonyított be 100 %-an.

A napkeltéknek, ahogy azt már korábban említettük van egy tartománya, amelybe irányulhatnak. Az alapképlet: sin ω = sin d / cos f, ahol δ: a Nap deklinációja fokban, ω: a kelettől való eltérés a napkeltének szöge fokban, φ: a templom földrajzi szélessége fokban. Behelyettesítve Hajdú-Bihar megye földrajzi szélességét és a maximális VI. 21-re eső deklinációt nagyjából 44 fokot kapunk, tehát a napkelték csak 44 fokkal balra illetve 44 fokkal jobbra eshetnek kelettől, azimutjuk pedig csak a 46-134 szögtartományba eshetnek. Amely templom nem ebbe a tartományba néz, annak hiába is keressük a védőszentjét, nem lehet ilyen, hiszen abban a tartományban nem kelhet fel a Nap. Ilyen templom pl.: Nagykereki – PA=17, 5 –, Balmazújváros – 38, 5. Ennyire északra nem eshet napfelkelte, ezeket a templomokat tehát nem a középkori védőszentnapra keletelték.

5. 1. Álmosd

Református templom		
Álmosd, Bocskai u. 1.		
Építés:	XIII-XIV. sz.	
PA:	71, 4	
φ:	47, 42	
ω:	18, 60	
δ:	12, 46	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 24.
	2.	augusztus 6.

12. táblázat Az álmosdi református templom keletelési számításai

7-8. kép Az álmosdi református templom I-II. [18]

Az augusztusi dátum elhagyásával – ami teljesen valószínűtlen –, csak április 24-e maradt. Ez pedig pontosan szent György napjára esik. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII-XIV. században létesített álmosdi templom Szent György templomaként épült fel.

[18] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ab/Reform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg/1200pxReform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31. valamint http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Almosd/pages/015_epitett_orokseg.htm A letöltés ideje: 2018. X. 9.

5. 2. Bagamér

9-10. kép A bagaméri református templom I-II. [19]

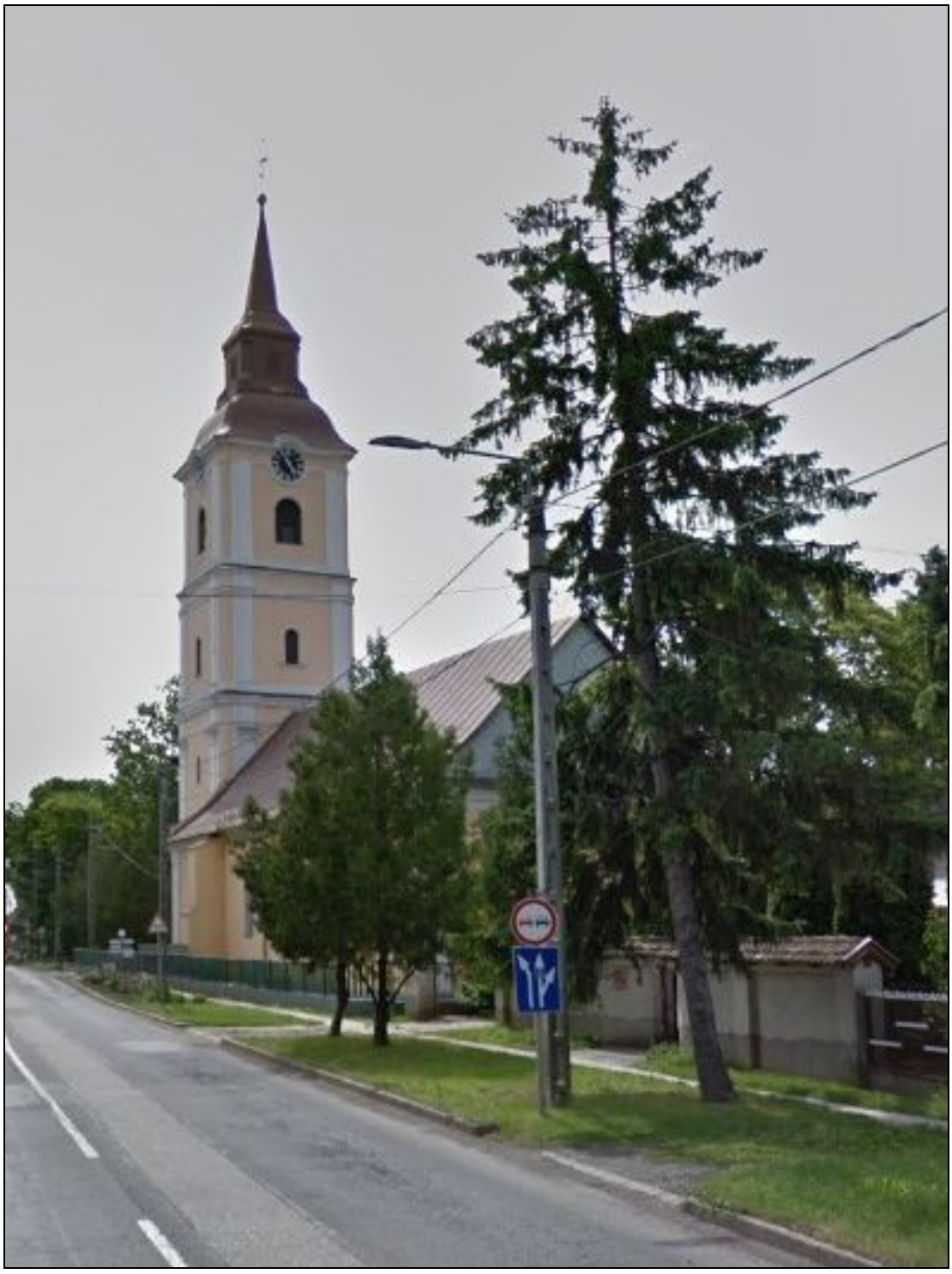
[19] https://static.panoramio.com.storage.googleapis.com/photos/large/24634389.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint http://www.templom.hu/phpwcms/bagamer/templom_keleti_karzata.jpg A letöltés ideje: 2018. X. 9.

Református templom		
Bagamér, Bocskai u. 17.		
Építés:	XV. sz.	
PA:	70, 9	
φ:	46, 45	
ω:	19, 10	
δ:	13, 03	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 23.
	2.	augusztus 3.

13. táblázat A bagaméri református templom keletelési számításai

Az augusztusi dátum elhagyásával – ami szintén teljesen valószínűtlen –, csak az április 23-a marad kézenfekvő dátumként. Ez pedig csupán 1 nappal tér el a Szent György naptól amely április 24-re esik. Nagy valószínűséggel, ezek szerint a XV. században kivitelezett épület Szent György templomaként működött.

5. 3. Báránd

11. kép A bárándi református templom [20]

[20] https://www.google.hu/maps/@47.2936373,21.2259789,3a,75y,135.1h,97.61t/data=!3m6!1e1!3m4!1sg8UzIVS-xxYt99go7rmjKQ!2e0!7i13312!8i6656?hl=hu A letöltés ideje: 2018. X. 9.

Református templom		
Báránd, Kossuth tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	108, 9	
φ:	47, 3	
ω:	-18, 90	
δ:	-12, 69	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 26.
	2.	január 31.

14. táblázat A bárándi református templom keletelési számításai

Az októberi keltezéstől csak 2 napra található Szent Simon és Júdás ünnepe, október 28-a, azonban e védőszent(ek)nek temploma Magyarországon nem ismeretes. Annál inkább valószínűbb a második dátumhoz közeli Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, amely ugyancsak 2 napra esik a kiszámított időponttól. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században épült bárándi templom Gyertyaszentelő Boldogasszony templomaként épült fel.

5. 4. Berekböszörmény

12. kép A berekböszörményi református templom [21]

[21] https://static.panoramio.com.storage.googleapis.com/photos/large/36471826.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Berekböszörmény, Köztársaság tér 4.		
Építés:	XI-XII. sz.	
PA:	59,8	
φ:	47,05	
ω:	30,20	
δ:	20,04	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 18.
	2.	július 13.

15. táblázat A berekböszörményi református templom keletelési számításai

A július 13-i dátum Szent Margit napjára esik, aki népszerű középkori védőszent volt. A májusi időpont közelében azonban nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XI-XII. században megvalósult berekböszörményi templom Szent Margit egyházaként épült fel.

5. 5. Berettyóújfalu

13. kép A berettyóújfalui református templom [22]

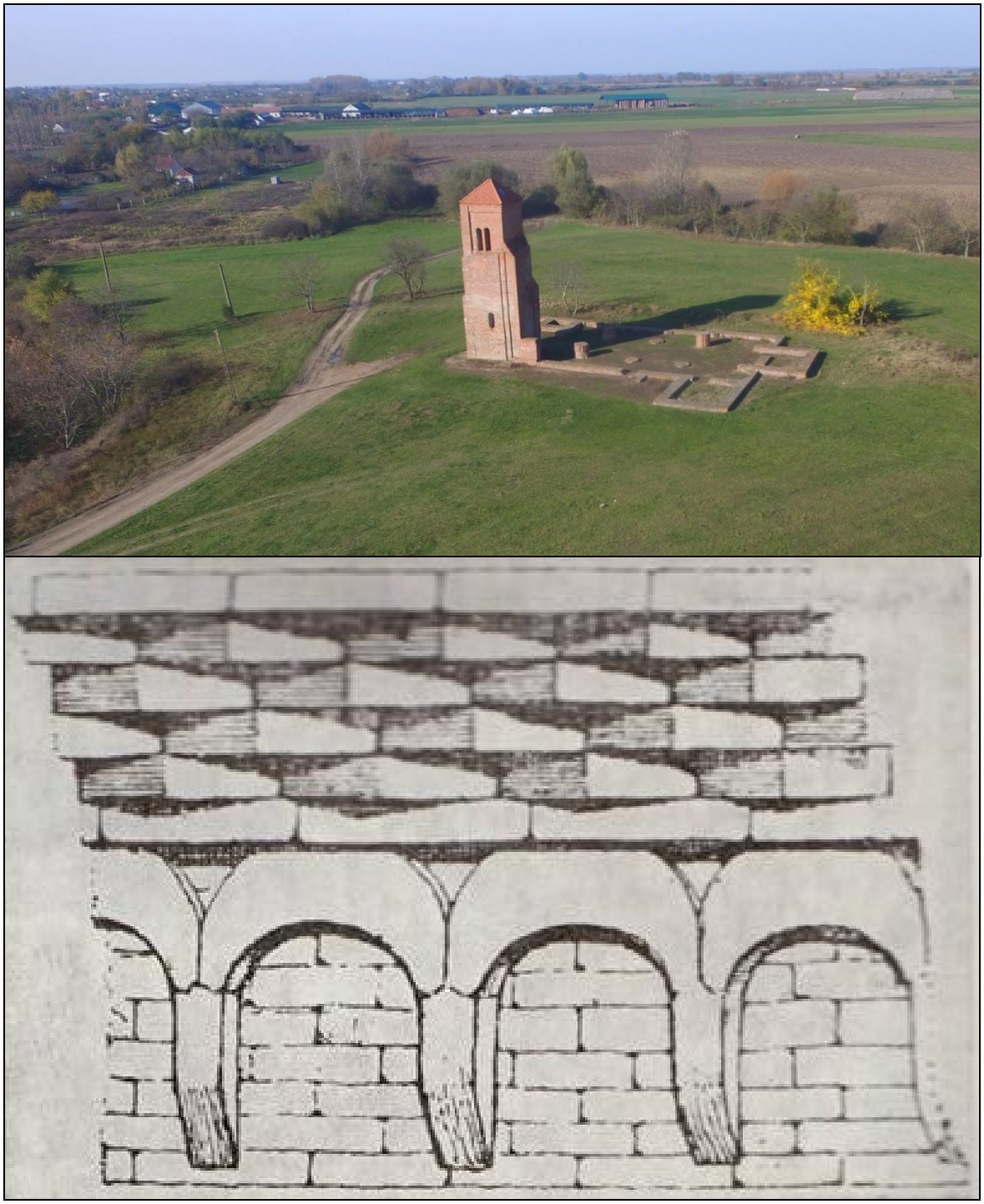
[22] http://itthon.hu/site/upload/2016/07/reformberettyo.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Berettyóújfalu, Kálvin tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	86,5	
φ:	47,3	
ω:	3,50	
δ:	2,37	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 21.
	2.	szeptember 7.

16. táblázat A berettyóújfalui református templom keletelési számításai

Míg március 21-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony napját találjuk, amely március 25-re esik, addig szeptember 8-án Szűz Mária születését – Kisboldogasszony napját – ünnepeljük. Feltételezhetjük, hogy a XIV. században épült berettyóújfalui szentély Kisboldogasszony – avagy Szűz Mária – templomaként épült fel.

5. 6. Berettyóújfalu – Herpály

14-15. kép A herpályi templomrom, és déli homlokzatának díszítése Bunyitay Vincze nyomán [23]

[23] https://i.ytimg.com/vi/ZLriRFuywPQ/maxresdefault.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/006_a_herpalyi_apatsagi_templomrom.htm A letöltés ideje: 2018. X. 24. Lásd még: BUNYITAY VINCZE 1883.

Herpályi csonkatorony		
Berettyóújfalu		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	93,7	
φ:	47,25	
ω:	-3,70	
δ:	-2,51	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 24.
	2.	március 6.

17. táblázat A herpályi templomrom keletelési számításai

A március 6-i dátum közelében nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek, így csak a szeptember 24-i nap maradt, amely Szent Gellért ünnepe. Valószínűsíthető tehát, hogy a XII-XIII. században kivitelezett herpályi templomot Szent Gellért tiszteletére építették.

5. 7. Biharkeresztes

16. kép A biharkeresztesi református templom [24]

[24] http://itthon.hu/site/upload/2013/07/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Biharkeresztes, Damjanich u. 1.		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	65,8	
φ:	47,15	
ω:	24,20	
δ:	16,19	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 5.
	2.	július 26.

18. táblázat A biharkeresztesi református templom keletelési számításai

A július 26-i napon Szent Anna ünnepe található. Jusztinián császár Konstantinápolyban már a VI. században templomot építettett Szent Anna tiszteletére, de XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette azt általánossá. Mivel a vizsgált szentélyt a XIII. században építették, nem valószínű, hogy védelmezője Szent Anna lenne. A júliusi dátum elhagyásával pedig csak a május 5-e maradt. E nap környékén azonban két ünnepet is megemlíthetünk. I. László királyunk 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye szerint május 3-án kötelező metartani Szent Fülöp és Jakab napját, illetve a Szentkereszt feltalálásának emlékét. Míg Szent Fülöp és Jakab Magyarországon egy templomnak sem lett a védőszentje eddigi ismereteink szerint, addig a Szentkereszt feltalálásának tiszteletére mintegy 151 templomot emeltek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII. században épült biharkeresztesi templom Szentkereszt templomaként működött.

5. 8. Ebes

Templomrom		
Ebes, Templomdomb		
Építés:	XI.-XII. sz.	
PA:	81,8	
φ:	47,47	
ω:	8,2	
δ:	5,53	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 2.
	2.	augusztus 30.

19. táblázat Az ebesi templomdomb keletelési számításai

Először itt – s még máshol is –, meg kell említeni egy fontos problémát. Egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül mindkettő fontos egyházi ünnep. Melyik tekinthető azonban egyes szentélyeknél az „igazinak”? Erre állandó konzulensem, Keszthelyi Sándor adta meg a helyes választ.

„…Amikor a Nap felfelé halad az ekliptikán, azaz december 21-től június 21-ig, akkor a keleti horizonton jobbról balra megy napról napra. Ha kicsit tévedtek az irány kitűzésénél (tereptárgyak, fák, pára, a légköri fényelnyelés) akkor ez csak egyfelé hatott balról (az elméleti iránytól) jobbra (a gyakorlatilag kitűzött irányban) Igy ha kicsit magasabban vették észre a napkorongot, akkor az már kicsit jobbra vitte az irányt, az kicsit „visszavetette” a remélt naphoz képest. Azaz ebben a félévben egy kicsit visszafelé kell a naptárban védőszentet keresni. KORÁBBIT… Amikor a Nap lefelé megy az ekliptikán, azaz június 21-től december 21-ig, akkor a keleti horizonton balról jobbra megy naponta. Egy kis tévedésnél, az kicsit jobbra vitte az irányt. De az ebben a félévben azt jelenti, hogy előrefelé kell a naptárban keresni. KÉSŐBBIT... Ennek oka, hogy nálunk a keleti égen a kelő nap balról jobbra halad. Minél ké-

sőbb veszi észre az ember, annál inkább jobbra csúszik el. ...Még az jutott eszembe, hogy nem mindegy hogy pl. a dec. 21 és jún. 21. közötti félév melyik szakaszában vagyunk. Amíg pl. a napéjegyenlőség környékén február-március-április hóban a Nap 1 nap alatt sokat megy jobbról balra – viszont előtt és utána pl. május-júniusban már csak keveset...” [25]

Ez alapján az április 2-i dátumhoz viszonyított 8. nappal korábbra lévő március 25-ét választottam, amely Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Így nagy a valószínűsége, hogy a XI-XII. században épült ebesi szentély Gyümölcsoltó Boldogasszony templomaként épült fel.

5. 9. Hajdúbagos

Református templom		
Hajdúbagos, Nagy u. 118.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	94	
φ:	47,4	
ω:	-4,00	
δ:	-2,71	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 24.
	2.	március 4.

20. táblázat A hajdúbagosi református templom keletelési számításai

[25] Megjegyzés: Idézet Keszthelyi Sándor Balogh Lászlónak címzett egyik leveléből.

17. kép A hajdúbagosi református templom [26]

A kapott március 4-i időpont közelében nincs tartott napja semmilyen szentnek, így csak a szeptember 24-i dátum maradt, amely Szent Gellért ünnepe. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században épült hajdúbagosi templom Szent Gellért templomaként épült fel.

[26] http://www.hajdubagos.hu/wp-content/gallery/templom/PC260438.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

5. 10. Hajdúböszörmény

Református templom		
Hajdúböszörmény, Bocskai tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	66,7	
φ:	47,67	
ω:	23,30	
δ:	15,45	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 3.
	2.	július 26.

21. táblázat A hajdúböszörményi református templom keletelési számításai

18. kép A hajdúböszörményi református templom [27]

[27] http://itthon.hu/site/upload/2013/12/Bocskai_teri_reformatus_templom_1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A kapott eredményeket is figyelembe véve július 26-án Szent Anna ünnepe található, mivel azonban a vizsgált templomot a XIII. században építették nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lenne a már fentebb kifejtett okok miatt. A júliusi keltezés elhagyásával tehát csak a május 5-e maradt. Nagy a valószínűsége, hogy a XIV. században épült hajdúböszörményi templom tehát Szentkereszt egyházaként épült meg.

5. 11. Hajdúböszörmény – Zelemér

Zelemér templom		
Építés:	XIV.sz.	
PA:	66,3	
φ:	47,6	
ω:	23,7	
δ:	15,7	
A védőszentek kiszámított napjai:	1	május 3.
	2	július 26.

22. táblázat A zeleméri templomrom keletelési számításai

Először 1332-ben említi oklevél a nevét, melyet a Zeleméry családról kapott. Késő gótikus stílusú temploma 1310-1320 között épült. 1564-ben a törökök rabolták ki és gyújtották fel, majd 1594-ben a törökkel harcoló tatár csapatok dúlták fel. A zeleméri templomból mára csak a 18 méter magas csonka torony maradt meg.

A július 26-i dátum Szent Anna ünnepnapja, amit azonban ahogy azt már korábban említettük csak 1584-ben XIII. Gergely pápa tette általános ünneppé. Mivel azonban a vizsgált templomot a XIV. században építették, nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lett volna. A júliusi dátum elhagyásával, így csak a május 3-a maradt. Nagy a valószínűsége, hogy a XIV. században épült zeleméri szentély is Szent Kereszt templomaként épült fel.

19. kép A zeleméri templomrom [28]

5. 12. Hajdúdorog

Görögkatolikus templom		
Hajdúdorog, Tokaji u. 2.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	81,9	
φ:	47,82	
ω:	8,10	
δ:	5,43	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 31.
	2.	augusztus 28.

23. táblázat A hajdúdorogi görögkatolikus templom keletelési számításai

[28] http://m.blog.hu/st/studhist/image/zelemer/20170225_134955_richtone_hdr.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

20. kép A hajdúdorogi görögkatolikus templom [29]

A kapott március 31-hez 6 nappal korábbra eső március 25-i dátum lehet ezen esetben a templom védőszentjének a napja, amely Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Nagy valószínűséggel tehát a XIV. században épült hajdúdorogi egyház Gyümölcsoltó Boldogasszony templomaként épült fel. [30]

[29] http://m.blog.hu/va/vastagbor/image/2009/05/hajdudorog.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

[30] Megjegyzés: Már az ebesi templomdomb esetében is megemlítettem azt a problémát, miszerint az egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül amennyiben mindkettő „fontos" egyházi ünnep, akkor mégis melyik lehetett közülük a valós… E probléma kifejtését lásd tehát fentebb 36. old.

5. 13. Hajdúnánás

21. kép A hajdúnánási református templom [31]

Református templom		
Hajdúnánás, Köztársaság tér 12-14.		
Építés:	XII.-XIV. sz.	
PA:	99,6	
φ:	47,85	
ω:	-9,60	
δ:	-6,43	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 7.
	2.	február 21.

24. táblázat A hajdúnánási református templom keletelési számításai

[31] http://itthon.hu/site/upload/2015/08/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A kapott február 21-re vonatkozólag megállapítható, hogy ekkortájt nincs ünnepe egyik szentnek sem, így csak az október 7-i dátum maradt, amely viszont Szent Mihály ünnepe után taálható 8 nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII-XIV. század között épült hajdúnánási egyház Szent Mihály templomaként valósult meg.

5. 14. Hajdúszoboszló

22. kép A hajdúszoboszlói református templom erődítésfala [32]

[32] http://images.puszta.com/reformatus_templom_hajduszoboszlo/hajduszoboszlo_reftemplom_erodfal_lg.jpg
A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Hajdúszoboszló, Kálvin tér 9.		
Építés:	XV. sz.	
PA:	41,7	
φ:	47,45	
ω:	48,3	
δ:	30,32	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	június 19.
	2.	

25. táblázat A hajdúnánási református templom keletelési számításai

A kiszámított június 19-e közelében csak a június 24-i dátum áll, amely Keresztelő Szent János ünnepe. Feltételezhető tehát, hogy a XV. században létrejött hajdúszoboszlói templom Keresztelő Szent János templomaként épült fel.

5. 15. Hajdúszovát

23. kép A hajdúszováti református templom [33]

[33] http://www.varak.hu//media/content/sights/213/hajduszovat3.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Hajdúszovát, Ady Endre u.		
Építés:	XVI. sz.	
PA:	72,5	
φ:	47,4	
ω:	17,50	
δ:	11,74	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 18.
	2.	augusztus 6.

26. táblázat A hajdúszováti református templom keletelési számításai

Ez alapján az augusztus 6-i dátumhoz 4 napra későbbre lévő augusztus 10-ét választottam, mely Szent Lőrinc vértanú ünnepe. [34]

[34] Megjegyzés: Már az ebesi és hajdúdorogi szentélyek esetében is megemlítettem azt a problémát, miszerint az egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül amennyiben mindkettő „fontos" egyházi ünnep, akkor mégis melyik lehetett közülük a valós… E probléma kifejtését lásd tehát fentebb 36. old.

5. 16. Hortobágy – Papegyháza

24-25. kép A hortobágy – papegyházi templomrom I-II. [35]

[35] http://www.hortobagyileader.hu/wp-content/uploads/2016/05/BU18.jpg valamint http://www.hortobagyileader.hu/templomok-es-kornyezetuk-feszuletek/ A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Templomrom		
Hortobágy – Papegyháza		
Építés:	XI-XII. sz.	
PA:	74,9	
φ:	47,63	
ω:	15,10	
δ:	10,11	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 17.
	2.	augusztus 15.

27. táblázat A hortobágy – papegyházi templomrom keletelési számításai

A kapott április 17-i dátum közelében Szent György napja – április 24-e – található, amely hét napra van a kiszámított áprilisi dátumtól. Az augusztus 15-i időpont viszont Nagyboldogasszony – Szűz Mária – ünnepe. Nagy a valószínűsége így hát, hogy a XII-XII. század között épült papegyházi templom Nagyboldogasszony (Szűz Mária) szentélyeként épült fel.

5. 17. Konyár

26. kép A konyári református templom [36]

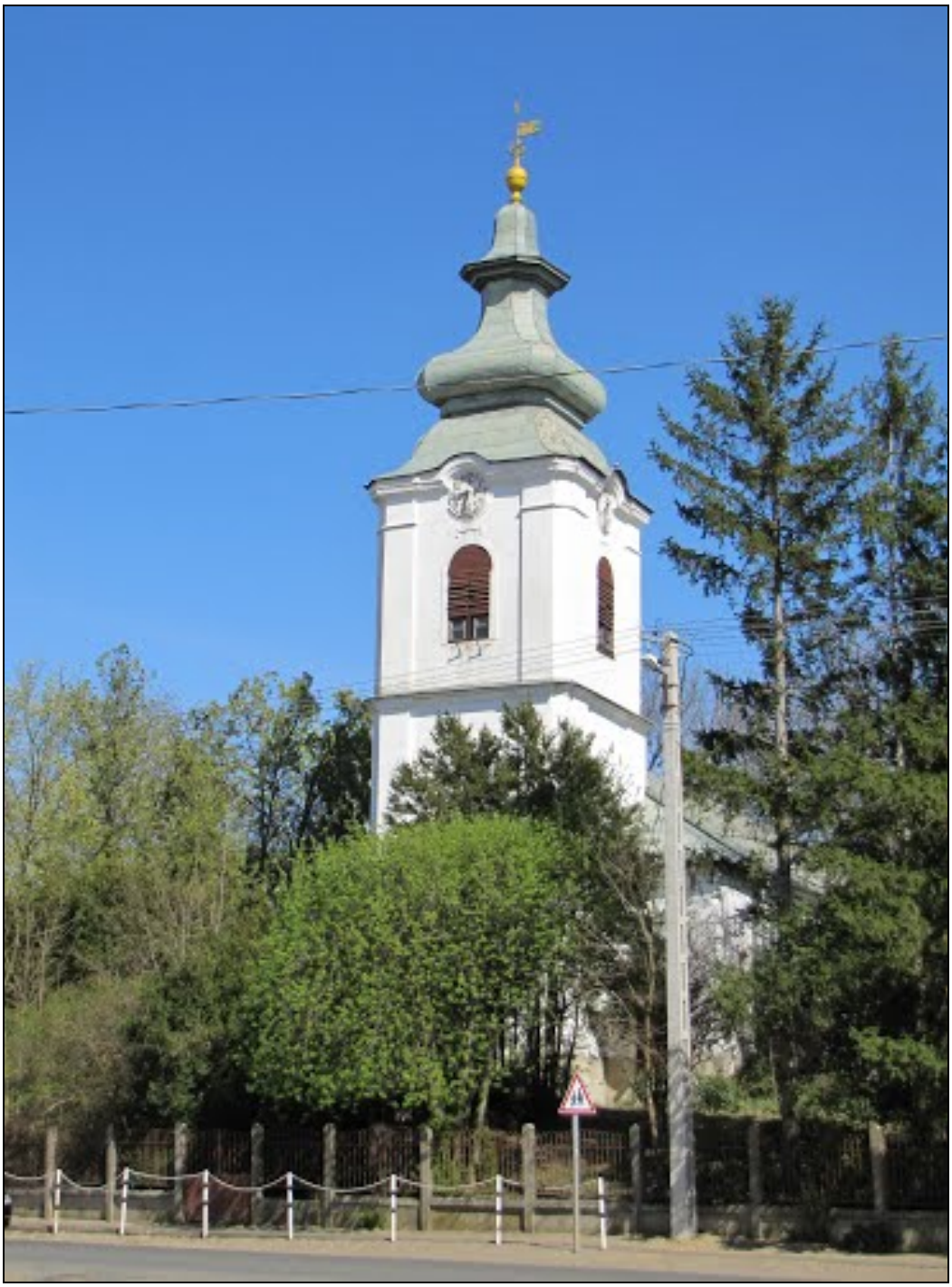
[36] https://mandadb.hu/tetel/103854/A_konyari_reformatus_templom__1967 A letöltés ideje: 2018. X. 24.

Református templom		
Konyár, Templom u. 11.		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	79,3	
φ:	47,32	
ω:	10,70	
δ:	7,23	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 6.
	2.	augusztus 24.

28. táblázat A konyári református templom keletelési számításai

A kapott eredmények tekintetében április 6-a közelében nincs egyik szentnek sem ünnepe, így csak az augusztus 24-i dátum maradt, amely Szent Bertalanhoz kötődik. így feltételezhetően a XII-XIII. században megvalósult konyári templom Szent Bertalan templomaként épült fel.

5. 18. Monostorpályi

27. kép A monostorpályi református templom [37]

[37] https://www.google.hu/search?q=monostorp%C3%A1lyi+templom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjYxNyehqHeAhVGkywKHUZmArAQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=qlb92lRROPg6JM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Református templom		
Monostorpályi, Kossuth u. 49.		
Építés:	XII. sz.	
PA:	97,7	
φ:	47,4	
ω:	-7,70	
δ:	-5,20	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 3.
	2.	február 25.

29. táblázat A monostorpályi református templom keletelési számításai

A nyert adatokra vonatkoztatva február 25-e közelében nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek, így csak az október 3-i dátum maradt, amely Szent Mihály napja után található négy nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII. században kialakított monostorpályi egyháza Szent Mihály templomaként épült fel.

5. 19. Nyíracsád

28-29. kép A nyíracsádi református templom I-II. [38]

[38] http://img2.indafoto.hu/1/1/136673_45ad81bdf5d5d6be4911892da3659b64/13515299_14a5f410bc71b3eb9f0a0d596cfacbc6_xl.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint http://ujkor.hu/content/egy-rejtozkodo-arpad-kori-templom-nyomaban A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Református templom		
Nyíracsád, Petőfi tér		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	84	
φ:	47,62	
ω:	6,00	
δ:	4,04	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 27.
	2.	szeptember 3.

30. táblázat A nyíracsádi református templom keletelési számításai

Míg március 27-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony – március 25. –, ünnepét találjuk, addig szeptember 3-a közelében Szűz Mária születésére, avagy Kisboldogasszony napjára – szeptember 8. – emlékezünk. Mivel az utóbbi ünnep 5 napra található a kiszámított dátumtól, és az előbbi csak 2 napra, így feltehetően utóbbit tekinthetjük a templom védőszentjének napjaként. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII. században kialakított nyíracsádi templom Gyümölcsoltó Boldogasszony szentélyeként épült fel.

5. 20. Nyíradony – Nagygút

30-31. kép A nagygúti templomrom I-II. [39]

[39] http://1.bp.blogspot.com/OLAINiTO1m4/T9D5ZvU3PsI/AAAAAAAADE4/ak6PPA79W_8/s1600/Gut_Puszta templom_legifoto.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint https://www.google.hu/search?q=g%C3%BAti+0templomrom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjPrvrejqHeAhXUhKYKHdlYCXQQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=nSjb8Er2-BP1PM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Templomrom		
Nyíradony - Nagygút		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	88,1	
φ:	47,67	
ω:	1,90	
δ:	1,28	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 12.
	2.	március 18.

31. táblázat A nyíracsádi református templom keletelési számításai

A kapott eredmények tekintetében március 18-a közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét – március 25. – találjuk, azonban a szóban forgó időpont a kiszámítottól hét napra esik. Szeptember 14-én viszont a szentkereszt felmagasztalását ünnepeljük, amely csak két napra esik a kiszámított dátumtól. Valószínűbb tehát, hogy ez utóbbi eredményt tekinthetlyük helyesnek. Evégett igen nagy a valószínűsége annak, hogy a XII-XIII. században keletkezett nyíradony – nagygúti templomrom Szentkereszt templomaként épült fel.

5. 21. Szerep – Sósszeg

32. kép A szerep – sósszegi templomrom [40]

[40] https://www.google.hu/search?q=szerepi+templomrom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwihqOuNlqHeAhUCkSwKHT_NDoUQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=ahnZqdVS-oCdYM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Templomrom		
Szerep - Sósszeg		
Építés:	XII.sz.	
PA:	106,2	
φ:	47,22	
ω:	-16,20	
δ:	-10,92	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 21.
	2.	február 7.

32. táblázat A szerep – sósszegi templomrom keletelési számításai

Az október 21-i dátum közelében Szent Simon és Júdás ünnepét találjuk – október 28. –, de ez a kiszámított időponntól hét napra esik. Február 2-án viszont Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét találjuk, amely csak öt napra esik a kiszámított keltezéstől. Valószínűbb tehát, hogy az utóbbi eredményt tekinthetjük helyesnek, így feltételezhetően a XII. században kialakított szerep-sósszegi templom Gyertyaszentelő Boldogasszony szentélyeként épült fel.

5. 22. Tiszacsege

33. kép A tiszacsegei református templom [41]

[41] http://varosokfalvak.hu/wp-content/uploads/2011/01/tiszacsege-templom.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Tiszacsege, Fő u. 35.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	79,4	
φ:	47,7	
ω:	10,60	
δ:	7,11	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 5.
	2.	augusztus 23.

33. táblázat A szerep – sósszegi templomrom keletelési számításai

A kinyert adatok alapján az április 5-e i dátum közelében nincs ünnepe semmilyen szentnek, így csak az augusztus 23-i keltezés maradt, amely Szent Gellért napja előtt található egy nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században már álló tiszacsegei egyház Szent Gellért templomaként épült fel.

Irodalomjegyzék

ANGYAL LÁSZLÓ ANDRÁS (Szerk.):

2000 *Hajdú-Bihar évszázadai.* In: ANGYAL LÁSZLÓ ANDRÁS (Szerk.): Kiadó Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata. Debrecen. 1-479.

CHARLIER., C. V. L.

1921 *Lectures on Stellar Statistics.* Scientia Publisher – Lund. Printed by Lücke & Wulff – Hamburg. 1-56.

ERDEI FERENC – KOVÁCS BÉLA

1964 *A váraszói románkori templom feltárása és helyreállítása.* In: BAKÓ FERENC (Szerk.): A Heves Megyei Múzeumok Közleményei. Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis II. Eger. 181-220.

GUZSIK TAMÁS

1997 *A középkori keresztény templomok keleteléséről.* In: HOLL ANDRÁS, MIZSER ATTILA, TARACSÁK GÁBOR (Szerk.): Meteor Csillagászati évkönyv. Készült a Fittpress Kft. nyomdájában. Magyar Csillagászati Egyesület. Budapest. 180-191.

2001 *A középkori építészet története.* Jegyzet a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék oktatási segédlete Bp., 2001. 1-106. http://www.eptort.bme.hu/doc/kozepkor/pdf/kozepkor.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.

HALAVÁTS GYULA

1912 *A középkori templomok keleteléséről.* Archaeologiai Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának, Az Országos Régészeti s Emb. Társulatnak Közlönye. Új folyam XXXII. kötet. In: HAMPEL

JÓZSEF (Szerk:). Kiadja: Magyar TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST. 262-263.

KESZTHELYI SÁNDOR – KESZTHELYINÉ SRAGNER MÁRTA

2000 *Napfogyatkozás és honfoglalás.* Magyar Csillagászati Egyesület 1-76.

2004 *A kalocsai székesegyház rejtélye.* https://www.csillagaszat.hu/csilltort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-kozepkor-csillagaszata/a-kalocsai-szekesegyhaz-rejtelye/ Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.

2012 *Magyarországi középkori templomok tájolása.* Országépítő I. szám. 1-45. http://epa.oszk.hu/02900/02952/00114/pdf/EPA02952_orszagepito 2012_01m.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.

LAKITS FERENC

1903 *Régi templomok beirányítása.* Mathematikai és Physikai Lapok XII. kötet. In: KÖVESLIGETHY RADÓ – HADOS GUSZTÁV (Szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja: A Mathematikai és Physikai Társulat. Budapest. 220–227.

MÓDY GYÖRGY

1984 *A Szent andrás templom és a verestorony kutatása 1980-ban. Debrecen 1290-1390 között.* A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok közleményei. 42. szám. Debrecen. 1-87.

THIJM., ALBERDINGK

1858 *De Heilige Linie: proeve over de oostwaardsche richting van kerk en autaar, als hoofdbeginsel der kerkelijke vouwkunst.* C.L. van Langenhuysen. Amsterdam. 1-243.

Képjegyzék

A BAGAMÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 https://static.panoramio.com.storage.googleapis.com/photos/large/24634389.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BAGAMÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 http://www.templom.hu/phpwcms/bagamer/templom_keleti_karzata.jpg A letöltés ideje: 2018. X. 9.

A BÁRÁNDI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 https://www.google.hu/maps/@47.2936373,21.2259789,3a,75y,135.1h,97.61t/data=!3m6!1e1!3m4!1sg8UzIVSxxYt99go7rmjKQ!2e0!7i13312!8i6656?hl=hu A letöltés ideje: 2018. X. 9.

A BEREKBÖSZÖRMÉNYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 https://static.panoramio.com.storage.googleapis.com/photos/large/36471826.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BERETTYÓÚJFALUI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2016/07/reformberettyo.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BIHARKERESZTESI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2013/07/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A FANCSIKAI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A HAJDÚBAGOSI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://www.hajdubagos.hu/wp-content/gallery/templom/PC260438.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2013/12/Bocskai_teri_reformatus_templom_1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚDOROGI GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM

2004 http://m.blog.hu/va/vastagbor/image/2009/05/hajdudorog.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚNÁNÁSI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2015/08/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚSZOBOSZLÓI REFORMÁTUS TEMPLOM ERŐDÍTÉSFALA

2004 http://images.puszta.com/reformatus_templom_hajduszoboszlo/hajduszoboszlo_reftemplom_erodfal_lg.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚSZOVÁTI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://www.varak.hu//media/content/sights/213/hajduszovat3.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HERPÁLYI TEMPLOMROM

2004 https://i.ytimg.com/vi/ZLriRFuywPQ/maxresdefault.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HERPÁLYI TEMPLOMROM DÉLI HOMLOKZATÁNAK DÍSZÍTÉSE BUNYITAY VINCZE NYOMÁN

1883 BUNYITAY VINCZE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I-III. 1883. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei

/Berettyoujfalu/pages/006_a_herpalyi_apatsagi_templomrom.htm A letöltés ideje: 2018. X. 24. Lásd még:

A HORTOBÁGY – PAPEGYHÁZI TEMPLOMROM I.

2004 http://www.hortobagyileader.hu/wp-content/uploads/2016/05/BU18.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HORTOBÁGY – PAPEGYHÁZI TEMPLOMROM II.

2004 http://www.hortobagyileader.hu/templomok-es-kornyezetuk-feszuletek/ A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A KONYÁRI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 https://mandadb.hu/tetel/103854/A_konyari_reformatus_templom__1967 A letöltés ideje: 2018. X. 24.

A MONOSTORPÁLYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 https://www.google.hu/search?q=monostorp%C3%A1lyi+templom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjYxNyehqHeAhVGkywKHUZmArAQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=qlb92lRROPg6JM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A NAGYCSEREI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A NAGYGÚTI TEMPLOMROM I.

2004 http://1.bp.blogspot.com/OLAINiTO1m4/T9D5ZvU3PsI/AAAAAAAADE4/ak6PPA79W_8/s1600/Gut_Pusztatemplom_legifoto.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A NAGYGÚTI TEMPLOMROM II.

2018 https://www.google.hu/search?q=g%C3%BAti+0templomrom&source

=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjPrvrejqHeAhXUhKYKHdlYCXQQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=nSjb8Er2-BP1PM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A NYÍRACSÁDI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 http://img2.indafoto.hu/1/1/136673_45ad81bdf5d5d6be4911892da3659b64/13515299_14a5f410bc71b3eb9f0a0d596cfacbc6_xl.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A NYÍRACSÁDI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 http://ujkor.hu/content/egy-rejtozkodo-arpad-kori-templom-nyomaban A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A PARLAGI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A SZENT GYÖRGY TEMPLOM ROMJAI

2004 A szerző saját felvétele

A SZENT LÁSZLÓ TEMPLOM KELETSZÖG IRÁNYA DEBRECEN XVIII. SZÁZADI TÉRKÉPÉN

2004 A szerző saját szerkesztése a MNL. HBmL. DvT. 34-es jelzetű XVIII. századi várostérkép átrajzolatán

A SZEREP – SÓSSZEGI TEMPLOMROM

2018 https://www.google.hu/search?q=szerepi+templorom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwihqOuNlqHeAhUCkSwKHT_NDoUQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=ahnZqdVS-oCdYM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A TISZACSEGEI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://varosokfalvak.hu/wp-content/uploads/2011/01/tiszacsege-templom.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A ZELEMÉRI TEMPLOMROM

2004 http://m.blog.hu/st/studhist/image/zelemer/20170225_134955_richtone_hdr.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

AZ ÁLMOSDI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ab/Reform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg/1200pxReform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

AZ ÁLMOSDI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Almosd/pages/015_epitett_orokseg.htm A letöltés ideje: 2018. X. 9.

ROMKERT AZ ANDRÁS TEMPLOM MARADVÁNYAIVAL

2004 A szerző saját felvétele

IV. FEJEZETEK DEBRECEN ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBŐL

Dr. Horváth Péter

DR. HORVÁTH PÉTER

CÍVISKARAKTER DEBRECEN ÉPÍTÉSZETÉBEN

Mindent megmenteni nem lehet, de legalább törekednünk kell rá – vonatkozik ez a mondás az építészetre, azon belül pedig Debrecen archaikus cívis építészetének még megmaradt hírmondóira is. A kutatás, rendszerezés és archiválás ugyan még csak a kezdetén tart, főbb célunk jelen esetben azonban annak feltárása kell legyen, hogy milyen történeti, építészeti jellegzetességek maradtak ránk Debrecen városában. Cíviskarakter… gyakran hangoztatják ezt a fogalmat a sajtó munkatársai, kutatók, építészek, helytörténészek… ha azonban meg kellene fogalmaznunk egzakt módon, hogy mit is takar az a bizonyos cíviskarakter éspedig az építészetben, akkor már nem is olyan egyszerű a feladatunk… [1]

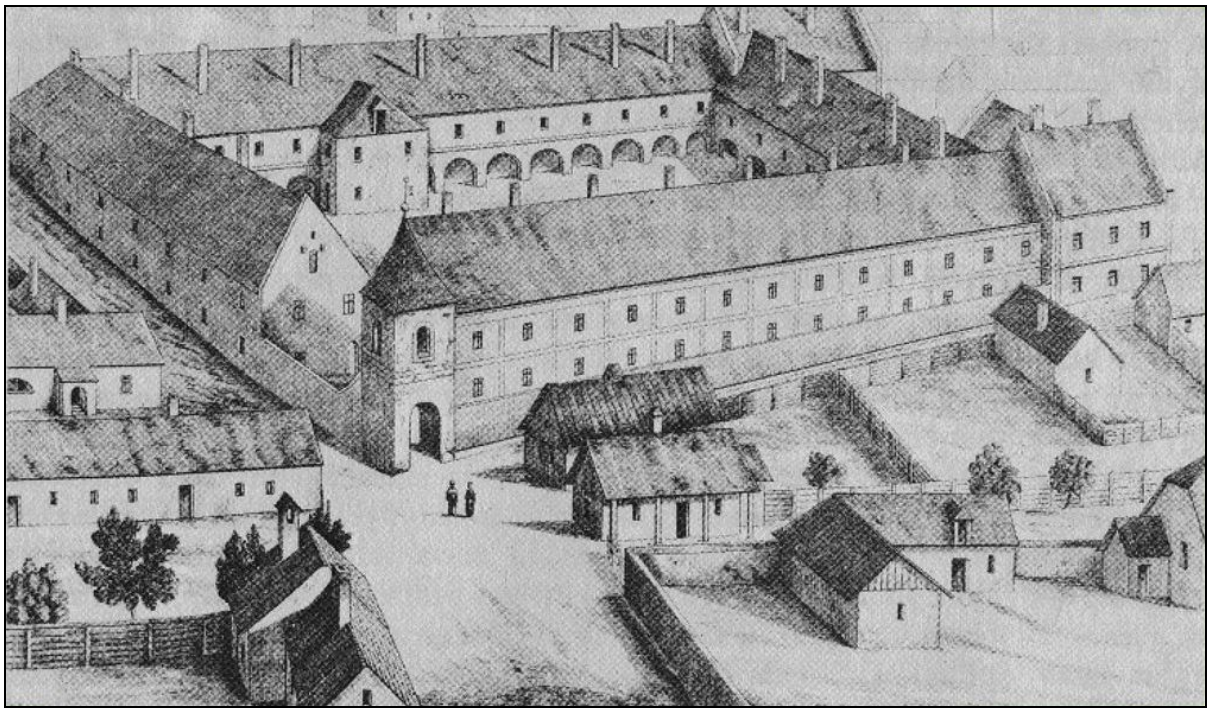
1. Mit is takar az a bizonyos cíviskarakter!?

Először is nélkülözhetetlennek tűnik magának a cívis, civitas szónak az értelmezése. Nem más ez, mint egy latin eredetű kifejezés, amelynek jelentése polgár, vagyis polgárjoggal rendelkező személy az ókori Rómában, és nincs ez másképpen a *„kálvinista Rómában”* sem, ahol az 1538-ban alapított Református Kollégiumnak köszönhetően részint meghatározó volt a latin műveltség is, s ezáltal így a cívis szó is gyökeret verhetett városunkban, amely kifejezés idővel már egy egész életmódot takart! [2]

A Debrecenben élők a városhoz tartozó külbirtokoknak, a pusztáknak, az állattartásnak, kézműiparnak, valamint kereskedőinek köszönhetően – akik a világot járták Nürnbergtől a Baltikumon át egészen Isztambulig – módos embereknek számítottak, és büszkék voltak arra, hogy adófizetők, saját házas ingatlannal, továbbá a hozzá tartozó külső telekkel is rendel-

[1] Megjegyzés: A most megjelenő cikk előadás formájában elsőként 2018. V. 18-án hangzott el a Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület összejövetelén.

[2] KOCSIS ELEMÉR 1988: 11. A fogalommeghatározás tekintetében lásd még: https://meszotar.hu/keres-civis valamint https://meszotar.hu/keres-civitas Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

1. kép A Debreceni Református Kollégium egykori épülete az 1802-es nagy tűzvész előtt [3]

keztek, ezen felül a Bellegelőn esetleg egy-egy tanyával, ugyanakkor a Hortobágyra kihajtott igen komoly jószágállománnyal is bírtak. [4] Ez a tulajdonviszony, valamint a református hitben való meggyőződés olyan önérzetes emberi tartást adott az itt élőknek, amelyet mindezek összessége alakított ki az idők során. [5]

A büszke cívis mentalitás, az a bizonyos *„cíviskarakter”* azonban mégis hogyan jelentkezhetett és jelenhetett meg az építészetben? Hogy mutatkozhat meg a *„cívisjelleg”* egy házon? A válasz – véleményem szerint - az életmóddal hozható összefüggésbe, tehát mindazt tartalmaznia kell, amit maga a cívis életforma magával hozhatott, s diktált. Ez pedig nem egy szót, nem egy funkciót és nem is egy korszakot takar…

[3] SÁPI LAJOS 1972: 133.
[4] BAJKÓ MÁTYÁS – BALOGH ISTVÁN – GYIMESI SÁNDOR 1981., SZENDREY ISTVÁN 1984., valamint https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=36 Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.
[5] BALOGH ISTVÁN 1946., 1973.

2. Mit tekintsünk tehát cívisháznak!? – A cívisházakról általában…

Amennyiben Debrecen országos, vagy akár helyi védettséggel rendelkező épületeinek lajstromját vesszük alapul, megállapítható, hogy éppen a legarchaikusabb fésűfogas telekelrendezésű réteg mutatható ki a legkevésbé…[6] Nem azért, mert olyan kevés maradt fenn belőle – bár nyilván ez is egy befolyásoló tényező –, hanem éppen azért, mert ezek az ingatlanok jellemzően egyszerűbb kivitelűek, kevésbé díszesek, puritánabbak, hovatovább legtöbbször meglehetősen rurális képet őriztek meg.

A védett állományból jelen esetben tehát az tűnik ki, hogy elsősorban azt tekintik cíviskarakterrel bíró épületeknek, amelyek zártsorú beépítésmódban valósultak meg, vagyis az ingatlan homlokzati rendszere, s így a mögötte elhelyezkedő tömb is utcával párhuzamosan helyezkedik el, és maga az utcafront általában stukkódíszítéssel ellátott, hogy azért a szépségnek is eleget tegyen. A szépség azonban már a korábbi időkben is relatív fogalom volt, hiszen mindenkinek mást és mást jelentett, és jelent mind a mai napig, mi több, nincs ez másként az építészetben sem. A jelenlegi értelmezés alapján következésképpen a védett és védendő cívis lakóépületállomány jellemzői: zártsorú, stukkóval díszített, személyes megítélés szerint szépen kialakított, tehát díszes, mindezek mellett pedig tegyen eleget a cívis életmód valamennyi velejárójának…

Felvetődik ugyanakkor a kérdés: a jelenleg álló és rekonstruálható stukkódíszes házak klasszicizáló-romantizáló, eklektikus homlokzatkialakításának javarésze a kiegyezés után valósult meg, vagyis általában minél díszesebb egy épület, annál inkább biztos, hogy mindaz, ami a szemünk elé tárulhat a zárkózott cívisek lakóházaiból, az jobbára a XIX. század utolsó

[6] GELLÉR FERENC 1987., továbbá https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11002/debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye-2017.pdf Megjegyzés: A 2017-es hivatkozott közlönyben található helyi védett elemeket felsorakoztató listát korrigálta és összeállította Horváth Péter. Lásd máég a témában: https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/17453/2018-debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye.pdf valamint https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11279/telepuleskepi-arculati-kezikonyv.pdf illetve http://www.muemlekem.hu/muemlek?egylapon=20&egylapon=20&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9_nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&ob=nev&od=&szuro%5Bany%5D=&szuro%5Bnev%5D=&szuro%5Bhelyseg_nev%5D=Debrecen&szuro%5Bcim%5D=&szuro%5Btorzssz%5D=&szuro%5Bid%5D=&submit_text=Mehet&szuro%5Bmegye_9%5D=i&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9_nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&szuro%5Butolso-log-napok-min%5D= Az oldalak utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

harmadában keletkezhetett. Ennek pedig nem más az oka, mint az, hogy a szóban forgó korszakot egy gazdasági fellendülés jellemezte, ami éppen a Millennium idején teljesedhetett ki. [7]

Debrecenben viszonylag sok olyan cívisház maradt fenn, ami díszes homlokzattal készült, javarészük pedig az eddigi kutatások alapján 1880-1890-es évekre datálható. Ennek a korszaknak az építészeti jellege azonban csakis addig tudott és volt képes megjelenni, amíg volt rá megfelelő mennyiségű anyagi forrás. A gazdasági világválság, Trianon, az I. és a II. világháború idején viszont már annyira nem jellemző, hogy magánemberek akkora pénzállománnyal rendelkezzenek, hogy minél díszesebb épületet emeltessenek. Az építészeti kedv, s így maga a fellendülés korszaka is tehát az 1867-es kiegyezéssel vehette kezdetét, az 1896-os millenniumi korszakkal érhette el csúcspontját, kifutása pedig a kései 1920-1930-as évekre datálható, ezáltal pedig relatíve nem igazán tekinthetőek *„réginek”*, hovatovább igencsak hasonló képet mutatnak ebből a korszakból más városok épületállományával.

2-5. kép A Rákóczi utca 21., 65., a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 51., és a Garai utca 28. számú ingatlanok tipusstukkói [8]

[7] Megjegyzés: Millennium latin elnevezés, jelentése magyarul: ezredév, évezred, ezeréves évforduló. https://idegen-szavak.hu/millenium Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

[8] Megjegyzés: A képeket Harangi Attila készítette 2018-ban

A díszítésnél alkalmazott típus-stukkók más városokban, sőt Debrecen számos épületénél szintúgy előfordulhatnak! Jó példa erre, hogy ugyanazok az elemek találhatóak meg több homlokzaton is a városban. Szemléltetésül ide sorolhatjuk az Arany János utca 34., a Bajcsy-Zsilinszky utca 51., a Rákóczi utca 21., 65., valamint a Garai utca 28. számot – amelyek közül csak az elsőként és az utolsóként említett ingatlanok nem élveznek helyi védettséget. Tehát három, szinte azonos díszítésű épület is megóvandó értéket képvisel közülük, miközben a legrégibb rurálisabb képet magukon viselő házak nem… vagy legalábbis mindezen ingatlanállomány, amely még áll, kevésbé jelenik meg és tükröződik műemléki katasztereinkben. Ez pedig azt jelenti, hogy aránytalanságok mutathatók ki a védetté nyilvánításban is. Hogy ennek mi lehet az oka? Valószínű éppen maga a túláradó dekorativitás, hiszen a szépség fogalmát az épületek esetében nagyobbrészt az emberek számára jelen esetben éppen a stukkódíszítettség jelenheti.

3. Mi alapján határozzuk meg tehát a cívisház fogalmát azon túl, hogy Debrecenben található?

Két térképrészletet összevetve, a DvT. 34-es jelzetű a XVIII. század második felére keltezhető, valamint a DvK. 24-es 1872-es datálású térképek részleteit egymáshoz viszonyítva megállapítható, hogy utóbbin például a Batthyány utcán javarészt már zártsorú beépítés látható. Mindössze egyetlen olyan ház, a Batthyány utca 24. szám őrizte meg fésűfogas, utcára merőlegesen álló archaikus telekelrendezésű voltát, amely nagyjából változatlan formában maradhatott fent, s így megtarthatta a város korábban olyannyira sajátosan megjelenő, a XVIII. századi térképen még szinte minden zugban jellemző arculatát. A többi régi épület az utcában, napjainkban azonban egyértelműen a XIX. század során általánossá váló jelleget tükrözi, már amelyik megmaradhatott az utókor számára.

Következésképpen a telekelrendezésük alapján nem mondhatjuk ki egy épületre ezek alapján, hogy *„ímhol ez egy cívisház”*. A telekelrendezés önmagában tehát nem elégséges, hiszen változás következett be a századok során, a cívis azonban ettől még cívis maradt... Több korszakot átívelve megállapítható, hogy egy igazi archaikus cívisház a legrégebbi még kézzel fogható építészeti rétegünket tekintve általában fésűfogas telekelrendezésű, utcára me-

6-7. kép A mai Batthyány utca – egykoron Harminczados köz – részlete a DvT. 34-es jelzetű XVIII. század második felére keltezhető, valamint a DvK. 24-es 1872-es datálású térképeken [9]

rőlegesen álló formában valósult meg, majd a XVIII. század vége, valamint a XIX. század eleje felé, az 1802-es, illetve 1811-es nagy tűzvészek után egyre inkább előtérbe került az utcával párhuzamosan elhelyezkedő építkezés.

Eleinte a kapubeálló ebben az esetben túlnyomórészt még nem volt fedett, majd egyre inkább a teljesen zártsorú beépítési mód vált általánossá, ahol már a kapuzat feletti részt is padozattal látták el. A telekelrendezés alapján történő besorolás tehát a cíviskarakter megállapításának szempontjából önmagában nem releváns, azonban nagyon jó korjelzőként funkcionál! Számtalan példa található a városban viszont ahol az épület archaikus, rurális jellege az átépítések, toldások során eltűnt, a felmérések azonban bizonyítják, hogy a nagy utcafronti zártsorú tömbök mögött sok esetben megtalálhatóak az eredeti fésűfogas telekelrendezésű építészeti megoldásra utaló momentumok is!

Jó példa minderre a Darabos utca 19. szám alatti Csokonai ház: nincs meg már a fakerítés, a koporsófedeles kisajtó, mindaz, ami a legarchaikusabb képet mutatná, amit még a költő láthatott, de legalább az épület rajza és tervtári dokumentációja fennmaradt, s az elvégzett

[9] MNL. HBML. DvT. 34., valamint MNL. HBML. DvK. 24. Megjegyzés: a Harminczados köz legkorábbi említése egyébként 1752-ből maradt ránk. Lásd még: OSZK. TK. 107. Átemelve: Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely, 65.

8. kép Csokonai Vitéz Mihály egykori lakhelye. Napjainkban Darabos utca 19. szám [10]

felmérések azt mutatják, hogy az 1882-1912. között kialakított zártsorú utcafront mögött megmaradt a fésűfogas ház pincéje és hátsó traktusának külső falazata! A Széchenyi u. 6. szám alatti Diószegi-ház az 1600-as végén már biztosan állt. Utcai kerítését téglából rakták,

[10] HAMAR LÁSZLÓ 1871. Megjegyzés: A metszet Gondy Károly és Egey István fényképe alapján készült

9. kép Diószegi Sámuel Debrecen város főbírájának és első postamesterének egykori lakóháza. Napjainkban a Széchenyi utca 6. szám [11]

tehát gazdag cívisek lakhatták, bár talán az átalakítások nyomait viseli a tetőgerinc, amely oromzat nélkül az utcával párhuzamosan fut. A Simonffy-ház a Széchenyi u.10. szám alatt most jellegzetesen zártsorú épület – természetesen azonban ebben az esetben is befoglalták a korábbi módos fésűfogas telekelrendezésű házat –, a kapuzat feletti térrész viszont még nincs beépítve. Ugyanez viszont már nem mondható el a Széchenyi u. 4. szám alatt található lelkészlakról – ahol szintén áll még az utcára merőlegesen elhelyezkedő korábbi tömb –, ezen a telken viszont a toldást már úgy képezték ki, hogy a kapubejáró felett végig padlás található. Az épületek legarchaikusabb jegyei tehát eltűntek a szemünk elől az évtizedek, évszázadok során, szerencsére az építészeti dokumentumok, térképek, rajzok, fotók, sőt sok esetben még a korábbi házak fragmentumai is fennmaradhattak, amelyek alapján legalább részint megidézhető, illetve rekonstruálható az eredetei, vagy legalábbis a korábbi állapot.

[11] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Széchenyi utca 6.: OMF. vizsgálat 1962. Megjegyzés: Diószegi Sámuel, Debrecen első postaállomását saját házában alakította ki, amely 1695-1696. körül már biztosan működött. Lásd még: BESZÉDES ERNŐ – KISFALUDI JÚLIA – KOVÁCS GERGELYNÉ – SOLYMOSI JÁNOSNÉ – DR. TÓTHNÉ FARKAS ANNA: 1995: 137-138.

10-11. kép Simonffy Sámuel, Debrecen város főbírájának egykori lakóháza, napjainkban Széchenyi utca 10. szám, valamint a Széchenyi utca 4. számnál található lelkészlak [12]

[12] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Széchenyi utca 10.: OMF. vizsgálat 1951., Széchenyi utca 4.: OMF. vizsgálat 1962.

4. Korstílusok és cíviskarakterek!?

Megörököltünk jónéhány cívisházat a XVIII-XIX. század időszakából, de még a XX. század első felében is létrejöhettek azt a bizonyos *„cíviskaraktert”* magukon viselő ingatlanok. A több évszázadon átívelő kortörténetnek köszönhetően viszont az épületek több periódus stílusjegyeit is hordozhatják. Ilyen például a XVII-XVIII., valamint a XIX. század első felére átnyúló puritán copf-barokk, a XIX. század első felére keltezhető klasszicista stílus – mind a mai napig látunk rá példákat elég, ha csak a Nagytemplomra gondolunk –, tovább haladva az időben a XIX. század második felében kivirágzó romantikus, historizáló-eklektikus, klasszici-

12. kép A Bajcsy-Zsilinszky utca 42. számú copf stílusú módos cívisház. Az utolsó XVIII. századi íves oromzatú épület a belvárosban. Vigyáznunk kell rá! [13]

[13] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Bajcsy-Zsilinszky utca 42.: OMF. vizsgálat 1951. Megjegyzés: A ház oromzatát bár átalakították, ablakritmusát megváltoztatták, az épület értéket képvisel, és a dokumentumok alapján homlokzati kiosztása rekonstruálható is!

záló-romantizáló stílus-kavalkád, amelyekből aztán a legtöbb található a cívisvárosban. Végezetül pedig az úgynevezett neo-stílusok és még a szecesszió jegyei is egyaránt fellelhetőek a debreceni lakóépületeken.

Úgy tűnik tehát, a válasz ebben az esetben is nemleges… Önmagában az építészeti stílus alapján sem lehet kimondani egy ingatlanról, hogy ez egy tipikus, jellegzetes cívisház. A kérdés továbbra is az, hogy akkor mégis mi alapján határozzuk meg a cívisház fogalmát, azon túl, hogy az Debrecenben található???

5. Cívis életmód – cívislét – cívisház – cíviskarakter!?

Megállapításaink alapján a Debrecenben található ingatlan akkor tekinthető cíviskarakterűnek, ha az épület magán viseli azoknak a korszakoknak a lenyomatát, amíg maga a cívis életmód létezett! Természetesen joggal vetődhet fel a kérdés: mégis meddig létezett az a bizonyos cívis életmód? Cíviseknek valljuk magunkat még ma is, bár az életmódunk már régen nem az, amit a fogalom eredetileg takart. Ugyanakkor egy-egy töredéke ennek az életmódnak még napjainkban is velünk él. Saját gyermekkoromból emlékszem arra, hogy a Varga utcán – nagyszüleim házában – a melléképületben műlépet gyártottak, mindemellett természetesen méhészkedéssel is foglalkoztak a napi munka mellett. Az óriási portán kívül volt szőlős még kint a Bocskaikertben is. Ősszel szüreteltek, behordózták a mustot, lefőzték a pálinkát, a tél beálltával pedig eljött a disznóvágás ideje.

Töredékeiben következésképpen még a XX. század második felében is fennmaradhattak a cívis életforma bizonyos elemei. Mindaddig tehát amíg folklorizálni tudta, magáévá tudta tenni a város kézműves-kereskedő-gazdálkodó, úgymond *„paraszt-polgári”*, avagy cívis lakossága mindazt a társadalmi hatást, ami őket érte, oly módon, hogy attól az életmód radikálisan és visszavonhatatlanul még nem változott meg annyira, hogy azt az adott cívis társadalom már ne lett volna képes önmaga képére formálni, addig fent is maradhatott a cívis lét!

A cívis életmód felbomlása azonban már az utolsó nagy kivirágzás, tehát az 1867-es kiegyezés és az 1896-os Millennium idejétől fogva erősebb változásoknak és eróziónak volt kitéve, már csak a modernizációnak köszönhetően is… Mindezt követte az I. világháború megrázkódtatása, majd a trianoni békediktátum miatt elcsatolt érmelléki borvidékkel való aktívabb kapcsolat megtörése, amely az addig folytatott életmódra radikális hatással lehetett. Majd a nagy gazdasági világválság és a II világháború… Végezetül pedig a szocializmus, a

13. kép A Varga utca 6. számú copf stílusú cívisház az 1760-as évek előtt már állt [14]

tervgazdaság, az iparosítás, majd a fogyasztói társadalom begyűrűzése semmisítette meg mindazt, ami a cívis életmód még túlélő szegmense volt.

A Rákosi időszakban gyakorlatilag egyszerűen megszűnt létezni az a hagyományos lokális kultúra és társadalmi berendezkedés, amely évszázadokon át működött. A folyamat legkésőbbi záró időpontja talán 1952-re datálható: ekkor csatolták el ugyanis Debrecentől hortobágyi külterületeit, végképp megváltoztatva ezáltal az addigi életmódhoz köthető területi egységet is. Ennek *„köszönhetően”* tehát maga az életmód visszavonhatatlanul megváltozott, és ezek után már csak töredékeiben örződhetett meg valami a cívisek egykori világából…

[14] https://www.google.hu/maps/@47.5258047,21.6293747,3a,75y,94.04h,92.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sLL2vY7BuMlslGMuQZvV_9g!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2011. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

14. kép Rákosi Mátyás Debrecenben a Magyar Kommunista Párt 1947-es választási nagygyűlésén [15]

6. Cíviskarakter… népi építészet vagy urbánus architektúra!?

Rurális, vagy urbánus környezetnek kell-e tekintenünk mindazt, amit cíviskarakterrel aposztrofálunk? Véleményem szerint mindkettő igaznak mondható, hiszen a hivatalos meghatározás is paraszt-polgári, így tehát benne van a polgári, a városi lét lenyomata, ugyanakkor tartalmazza a népies, paraszti társadalom képét is. Debrecenben azonban ez a két kategória az épületek tekintetében jellemzően élesen elkülönül egymástól, ugyanis a rurális környezet a város architektúra-históriájában zömében az utcára merőleges állású házakat jelenti, a kialakult történeti struktúrát pedig csak néhol törte meg egykoron egy-egy zártsorú földszintes, vagy még ritkábban egyemeletes épület. Jó példa erre talán a XVIII. századi jelleget magán viselő Batthyány utca 24. és 26. számú ingatlanok tömbelhelyezkedése.

Az urbánus környezet Debrecen esetében túlnyomórészt tehát inkább az utcával párhuzamosan álló földszintes, vagy egyemeletes házak sorával valósult meg, az idő előre haladtával pedig a homlokzatok mindinkább díszesebbek lettek, vertikális irányba megnyúlt a párkányma-

[15] MAFIRT-felvétel, 1947. augusztus 20. Lásd bővebben: JALSOVSZKY KATALIN 2002.

15. kép A XVIII. századi és azt megelőző korok jellegét magán viselő Batthyány utca 24. és 26. számú ingatlanok [16]

gasság, majd a tömbök szintszámai is megemelkedtek. Mindezek azonban jellemzően csak az 1802-es, valamint 1811-es nagy tűzvészek után válhattak csak általánosan elterjedtté.

A ma álló debreceni épületállomány alapján tehát maga a cíviskarakter is több különálló korszakra és szegmensre osztható, úgymint: ***1. „Cíviskók" és archaikus cívisházak:*** Jellemzőjük, hogy védettségüket tekintve a legelhanyagoltabbak, általában utcára merőleges állásúak, földszintesek, s zömében XVIII. századi, vagy azt megelőző korokból, tehát valószínűsíthetően 1802 előttről származnak, továbbá rurális, falusi képet mutatnak.

Elég talán csak Robert Townson angol utazó 1793-ban tett utazása alkalmával megállapított és sűrűn emlegetett tényekre gondolnunk, miszerint Debrecen *„ ...bár városi rang*

[16] Megjegyzés: A szerző saját felvétele. 2018.

gal és városi kiváltságokkal rendelkezik, inkább falunak tekinthető (…) s mint ilyen, a legnagyobb egész Európában. Ha viszont városnak tekintjük, (…) akkor az egyik legrosszabb, még ha lakói nem is a legszegényebbek. Sövénykerítés veszi körül, a városkapuk olyanok, mint Angliában a kerítéskapuk a mezőn, amiket benőtt a tüske és a szeder (…) a házak néhány kivételtől eltekintve egyszintesek, szalmatetősek, oromzatuk az utcára néz. Az utcák nincsenek kikövezve, ehelyett a legforgalmasabbak közül néhányban gerendákat fektetnek le a gyalogosok számára…" [17]

Gondot jelent azonban, hogy ezekről az épületekről – még ha állnak is – rendelkezünk a legkevesebb információval, hiszen jellemzően papírra vetett tervek nélkül valósultak meg, továbbá úgy újították fel, vagy alakították át azokat, hogy nem, vagy csak szórványosan maradt fent róluk dokumentáció, így éppen ez a legrégebbi építészeti emlékünk az, amiről a legkevesebb tudással rendelkezünk. Ezek a cívisházak azonban a debreceni építészet éppen legtűnékenyebb rétegei, és ha csupán a szűk belvárost nézzük, akkor is ez mintegy 90 házat jelenthet, ami még fennmaradt. Példával szolgál erre a történeti rétegre a XVII-XVIII. századi – vagy talán még ennél is régebbi – elemeket magába foglaló, egykoron íves, barokk oromzatos Rákóczi utca 13. számú archaikus cívisház, amely immáron nem áll… Átadta magát az enyészetnek, bontása előtt azonban még sikerült felmérni, sőt az építőanyag jellegzetes elemeiből is mentettük, ami menthető volt. [18]

A ház állapotát tekintve egyébként katasztrofális körülmények között sínylődött, a 1970-1980-as évek óta nem, vagy csak ritkán lakták, de legalább fennmaradt 2016-os pusztulásáig. Szerencsére 1920-ban amerikai antropológusok jártak Magyarországon, akik fényképezőgépükkel megörökítették, amit arra érdemesnek találtak. Három képet ismerünk ebből a sorozatból, ami Debrecenben készült, és ezek egyike éppen a Rákóczi utcán zajló piaci forgatagot örökítette meg, ahol a szóban forgó ház oromzata is látszik! Ennek köszönhetően tudhatjuk, milyen is volt az épület korábbi struktúrája, ugyanis más rajzolt, vagy írásos emlékünk minderről nem maradt fenn…

[17] KÖKÉNY ANDREA 2013: 136-137.

[18] Megjegyzés: A ház felmérését Harangi Attilával közösen végeztük el. E helyen köszönöm most meg kitartását és munkáját, amelyet Debrecen épített örökségének feltérképezésére fordít! A szóban forgó ingatlan az 1760-as évekre egyébként nagyjából már elnyerte szinte teljes formáját, csak a tornác utcafronti, és hátsó toldaléka készült később, feltehetően azonban még a XVIII. század során. A ház bejárásakor felfedeztük, hogy befoglaltak egy az utca irányába előkerttel rendelkező, alápincézett kétosztatú teret is, amely minimum az 1700-as, évek első feléből, de valószínűbb, hogy az 1600-as évekből származott, mindazonáltal nem zárható ki a korábbi keltezés sem…

16. kép A Rákóczi utca 13. számú archaikus fésűfogas telekelrendezésű épület 1920-ban, még íves barokkos oromzattal [19]

[19] Megjegyzés: Fotórészlet. A szerző saját szerkesztése. Az eredeti felvételt A. W. Cutler készítette. Lásd bővebben: Hamilton., F. H. 1920: 2669.

17. kép A Rákóczi utca 13. számú archaikus fésűfogas telekelrendezésű cívisház az 1970-es években, már sima, egyenes záródású oromzattal [20]

A következő cíviskarakter réteg képviselői: ***2. Zártsorú, puritán kivitelű cívisházak:*** Védettségüket tekintve már elfogadottabbak, jellemzően utcával párhuzamos állásúak, puritánabb, letisztultabb jellegű épületállományról beszélhetünk, amellyel megváltoztatták a korábbi elterjedt térhasználatot, telekstruktúrát és formát. Zömében a XIX. század első felétől terjedtek el. Jó példa erre a Szent Anna u. 29. számú ingatlan, amely szintén valamikor a XVIII. század végén, vagy a XIX. század elején épülhetett. Külön érdekessége, hogy ez nem egy, hanem két cívisház, amelyet aztán összetoldottak. Jól látható mind a mai napig az egykori kapuzat helye, amit aztán beépítettek.

[20] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

18. kép A Szent Anna utca 29. számú purián zártsorú cívisház [21]

A cíviskarakter utolsó egységébe sorolhatók: ***3. „Cifra-cívisházak”:*** Ezek a tömbök jellemzően már viszonylag jól dokumentáltak, amelyek többsége védettséget is élvez. Urbánus jelleget mutatnak, utcával párhuzamos állású, stukkódíszes házak, zömében a XIX. század második felétől terjedtek el, nagyobb számú megjelenésük pedig az 1880-1890-es évektől mutatható ki. Általában az emberek mentális térképében ez a réteg rajzolódik ki a legerőteljesebben, amennyiben cíviskarakterről beszélünk, pedig éppen ez az, ahogy azt már korábban említettük, amelynél már inkább ismétlődhetnek a stukkók típusmintái sőt, akár egyéb más városokban is megtalálhatóak lehetnek ugyanazon motívumkincsek… – nyilvánvalóan azért

[21] https://www.google.hu/maps/@47.5272233,21.63105,3a,19.7y,118.62h,86.99t/data=!3m7!1e1!3m5!1scM0Y4u0t7PseNuVwPloJ2-w!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

19-20. kép A Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 33. számú díszes zártsorú cívisház [22]

[22] Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2018.

vannak közöttük egyedi jellegűek is. Mindezek ellenére, ha cíviskarakterről van szó, ma a köznyelv éppen ezeket a *„cifra-cívisházakat”* nevezi meg leginkább nem véletlenül, hiszen ebből van a legtöbb, valamint időben ez áll legközelebb a jelenkorhoz. Jó példa erre a Bajcsy-Zsilinszky utca 33. számú ingatlan, amely 1899-ben valósult meg, és magán hordozza mindazt az attribútumot, amit általánosságban ma cíviskarakternek gondolnak.

7. Léptékváltásban a város

Debrecen, és lakosai több mint 200 éve küzdenek azért – az idő előrehaladtával egyre *„sikeresebben”* –, hogy a település leküzdje mezővárosi, rurális jellegét. A léptékváltás azonban nem újkeletű jelenség, a város ugyanis folyamatosan változik. Zoltai Lajos helytörténész, etnográfus, muzeológus, Debrecen múltjának kutatója volt. Munkájának köszönhető, hogy rajzaiban több épületet megörökített. Grafikáin látható például a Tanító utca 6. szám egykori fakerítéses, nádfedeles háza, de emellett dokumentálta az egykori Zápolya, jelenleg Lőrinc pap utcán korábban található apró, alacsony, nádfedeles épületet is, amelyek 1904-ben még álltak.

Nagyjából ugyanebben az időben 1904-ben viszont már megvalósultak a Piac utca 59. és 61. számú két-, vagy háromemeletes bérpaloták, illetve a szintúgy kétemeletes Piac utca 81. számú épület, amelyet 1905-ben emeltek. A szegényebb cívis a Piac utcán látva ezeket az épületeket, véleményem szerint ugyanazt élte át, mint mi most Debrecenben az Antall József, vagy a Tisza István utcán, vagy akár a Párizsi udvarnál, a Fórum épületénél járva…

Természetesen később lesz majd a modern épületek között is olyan, amit nagyon fognak szeretni, és akár 50-60 év múlva helyi védett épületté is nyilváníthatják az arra érdemeseket. Jó példa erre jelen esetben a Petőfi tér és a Nagyállomás nagyjából egységes képet mutató tömbjei, amelyek az 1950-1970-es évek között valósultak meg. A háborúban lebombázott területen állnak, zömében inkább szocreál stílusúak, s így jobbára egységes képet is mutatnak. A Nagyállomás fogadócsarnoka pedig már helyi védettséggel bír, amelyben két Domanovszky Endre festmény is látható.

21-22. kép Zoltai Lajos 1904-es rajza a Zápolya – ma Lőrinc pap utcában álló egykori nádfedeles házról. A Piac utca 59., és 61. számú emeletes tömbök 1904-ben épültek. A különbség igencsak szembetűnő… [23]

[23] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Zoltai Lajos eredeti rajzát a Déri Múzeum őrzi. A Piac utcai házak tekintetében lásd: https://www.google.hu/maps/@47.5267573,21.6263934,3a,75y,258.96h,95.53t/data=!3m7!1e1!3m5!1sqAegNmgTMrqY2E2GGrNeg!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

De akár felmerülhet a kérdés a belvárosi utcákat járva: védhető értéket képvisel-e például a Roncs bár épülete a Csapó u. 27. szám alatt a lecsupaszított homlokzatával??? Valószínűsítem, jelen esetben inkább nemleges választ kapnánk… A ház egykori jellegét ma már nem mutatja, megszűnt homlokzatán mindaz, ami egykoron széppé tehette… Az épület hátsó traktusában azonban gyönyörű összetett keresztboltozatok láthatók, itt-ott még megmaradt az impozáns geometrikus mintázatban lerakott míves parketta is, továbbá pincéjében amikor bejártuk kiderült, hogy túlélte az idők viharait két fa kaputok és egy barokk ajtó a vasalataival és zárjával egyetemben! Az ingatlan egyébként hajdan Vecsei István szenátornak és feleségének, Kovács Annának a birtokában volt, összetett monogramjaikat máig őrzi a kapuzat szemöldökfája. Emellett az egykoron vörösre festett 1746-os véset is látható a tokokon!

23. kép A Csapó utca 27. számú cívisház lecsupaszított homlokzattal. Jelenleg e helyen működik a Roncs bár [24]

[24] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Az épület bejárását Balogh László kollégámmal végeztük el.

24. kép A Csapó utca 27. számú cívisház ódon pincéjében álló barokk kidolgozású fakapu [25]

[25] Megjegyzés: A szerző saját felvétele. 2015.

25-27. kép A kaputok szemöldökgerendájának középső motívuma, és az 1746-os felirat [26]

[26] Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2015.

28-29. kép A kapu egyik míves kovácsolt vasalata és zárszerkezete [27]

[27] Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2015.

Érdekes, értékes részletek tehát kerülhetnek elő olyan házakban is, amelyek első ránézésre nem igazán érdemesek a védettségre, hátsó szárnya, fragmentumai azonban kétség kívül mégiscsak kulturális értékkel bírnak. Megoldást jelenthet ilyen esetekben az is, ha nem egy komplett ingatlant, hanem annak bizonyos, arra érdemes részleteit védjük és mutatjuk be, legjobb esetben helyben megőrizve magát az értéket. Ha azonban minden kötél szakad – például elbontanak egy elöregedett, szerkezetileg sérült házat –, ki lehet, sőt ki is kell emelni és máshol megőrizni, bemutatni azokat az elemeket, amelyek karakteres, archaikus cívis építészetünk mementói! Ehhez azonban szükséges és elengedhetetlen a fellelhető régi épületállomány felmérése és átfogó ismerete!

8. Archaikus „cíviskók" a város területén

Fennmaradtak, megtalálhatóak még a település szövetében a kevésbé jómódú civisek egykori lakóházai is. A civisség ugyanis nem anyagi helyzettől függő kategória volt, hanem egy városi jog. Az ő viszonylag szegényesebb épületeik a legsérülékenyebbek és legillékonyabbak talán a település építészettörténeti rétegeiben. Ilyenek voltak például azok a közelmúltban elbontott egykori présházak, mint a Köntöskertben a Bezerédj utca 26., valamint a Csigekertben a Böszörményi út 16. szám. Mindkét épület valamikor 1872-1912. között készülhetett, feltehetően azonban még a XIX. század utolsó harmadában valósulhattak meg. Szerencsére azonban még áll a Faragó utca 18. számú pórfödémes belvárosi házikó, amely kutatásaink alapján valamikor az 1760-as évek előtt épülhetett!

Az archaikus *„cíviskók"* és civisházak védelmében megkezdtük a felméréseket, tekintve, hogy ezen szabadon álló, nem zártsorú ingatlanok elhordásához javarészt még bontási engedély sem szükséges. Bár a munka korántsem egyszerű: fel kell venni a tulajdonossal a kapcsolatot, időpontot egyeztetni, a Debreceni Egyetem hallgatóinak közreműködésével – amennyiben vannak – a felméréseket elvégezni. A munka pedig több szempontból is hasznos: folyamatosan gyarapszik a város építészeti archívuma, változik a városról alkotott mentális kép, gazdagodik a tudás- és ismeretanyag, végül, de nem utolsó sorban mindaz az érték, ami eredeti helyén már nem megőrizhető, legalább dokumentum formájában, a XXI. század technikai vívmányainak alkalmazásával virtuálisan fennmaradhat!

30-31. kép Egykori présház, a Köntöskertben. Bezerédj utca 26. szám [28]

[28] Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Pásztor Anna és Zsupos Zoltán készítette 2016-ban. Köszönet Balogh Jánosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását, továbbá köszönet illeti még Vasas Zsoltot, aki a párkányzat fa esővetőit megmentette az építészeti archívum számára

Egyszer akár megvalósulhatna egy *„Cívis skanzen”* is! Ki más őrizné meg ugyanis rajtunk kívül épített örökségünket és múltunkat, ha nem mi magunk? A Sóstói Múzeumfalu a Nyírség, Szabolcs, Szatmár és Bereg népi építészetét mutatja be, az Ópusztaszeri skanzen pedig a délalföldi gyűjtőterületet öleli fel. Az M3 Archeopark népi építményei a Hortobágy és Hajdúság térségét örökítik meg, a Hajdúböszörményi tájházak ugyanakkor saját településük hajdani karakterét idézik fel. Az archaikus cívisházak egykori jellegét helyettünk azonban nem fogja átmenteni és/vagy megidézni senki más! Pedig akár az eredetivel megegyező állapotában is megidézhetőek, újra felépíthetőek lehetnének a papíron és digitális lenyomatban megőrzött és átmentett épületek, de részint még azok is, amelyek egyelőre állnak. [29] A munka a kezdetén tart, feladat pedig van bőven…

32. kép Egykori présház, a Csigekertben. Böszörményi út 16. szám [30]

[29] Megjegyzés: A skanzenépületek kivitelezésekor naplainkban már nem szokták az eredeti ingatlan egész anyagát beszállítani csak az épebb, jellegzetes elemeket emelik be az arhaikus formában kivitelezett, rekonstruált házba

[30] Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Horváth Csilla és Dan Gergő készítette 2017-ben. Köszönet Kovács Attilának, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását, valamint további köszönet illeti meg Nánási Tamást és csapatát, akikkel leemeltük az épület utcafronti faoromzatát. Nem utolsó sorban pedig köszönetemet fejezem ki China Tibor Főépítész Úrnak, akinek a segítsége nélkül nem szállítatthat-

9. Virtuális skanzen!

A már említett Bezerédj utca 26. számú présház felmérését 2016-ban a Debreceni Egyetem Műszaki Karának hallgatóival együtt elvégeztük. Az épület ma már nincs meg... A diákokkal közösen 2017-ben megkezdtük a Böszörményi út 16. számú ház dokumentálását is, 2018-ra ezt az épületet is elbontották. Ugyanebben az évben nekiveselkedtünk a Faragó utca 18. számú telken is a feladatnak, ahol számítógépes modellen még a nádfedelet is sikerült rekonstruálni! Szerencsénkre ez a ház még áll.

33. kép Purián cívisház feltehetően a XVIII. század első feléből. Faragó utca 18. szám [31]

tuk volna be az építészeti archívumba ezt a megmentett fragmentumot, megteremtve többek között ezáltal is egy olyan gyűjteményt, amely Debrecen építészeti múltját mutathatja be a jövőben

[31] Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Kiss Alexandra Eszter és Nyeső Enikő készítette 2017-ben. Köszönet Balogh Istvánnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

„Cíviskók” után essen szó néhány archaikus cívisházról is… A fentebb emlegetett Rákóczi utca 13. számú ingatlan már átengedte helyét a város modern struktúrájának, és a Cserepes utca 23. számú, szintúgy az 1760-as évek előtti időkre keltezhető ház is lassacskán összeroskad, átadva saját zárkózott kis világát az enyészetnek. Helyzete napjainkra szinte már menthetetlen, hiszen az elkerülő út éppen arra halad majd, de ha nem is abba az irányba vezetnék a nyomvonalat, akkor is olyan romossá és hiányossá vált az ingatlan, hogy eredeti helyén és állapotában való megőrzése már igencsak nehezen lehetne rentábilisnak tekinthető… Megmenthető egy-két vasalat, vagy tégla, a felmérések alapján pedig elkészült a ház rajzi anyaga is... Az épület ezáltal tehát viszonylag jól dokumentálttá vált, és így akár rekonstruálható is lehetne, annak ellenére, hogy olyan sok archív terv nem maradt fenn róla.

34. kép Módosabb cívisház feltehetően a XVIII. század első feléből. Cserepes utca 23. szám [32]

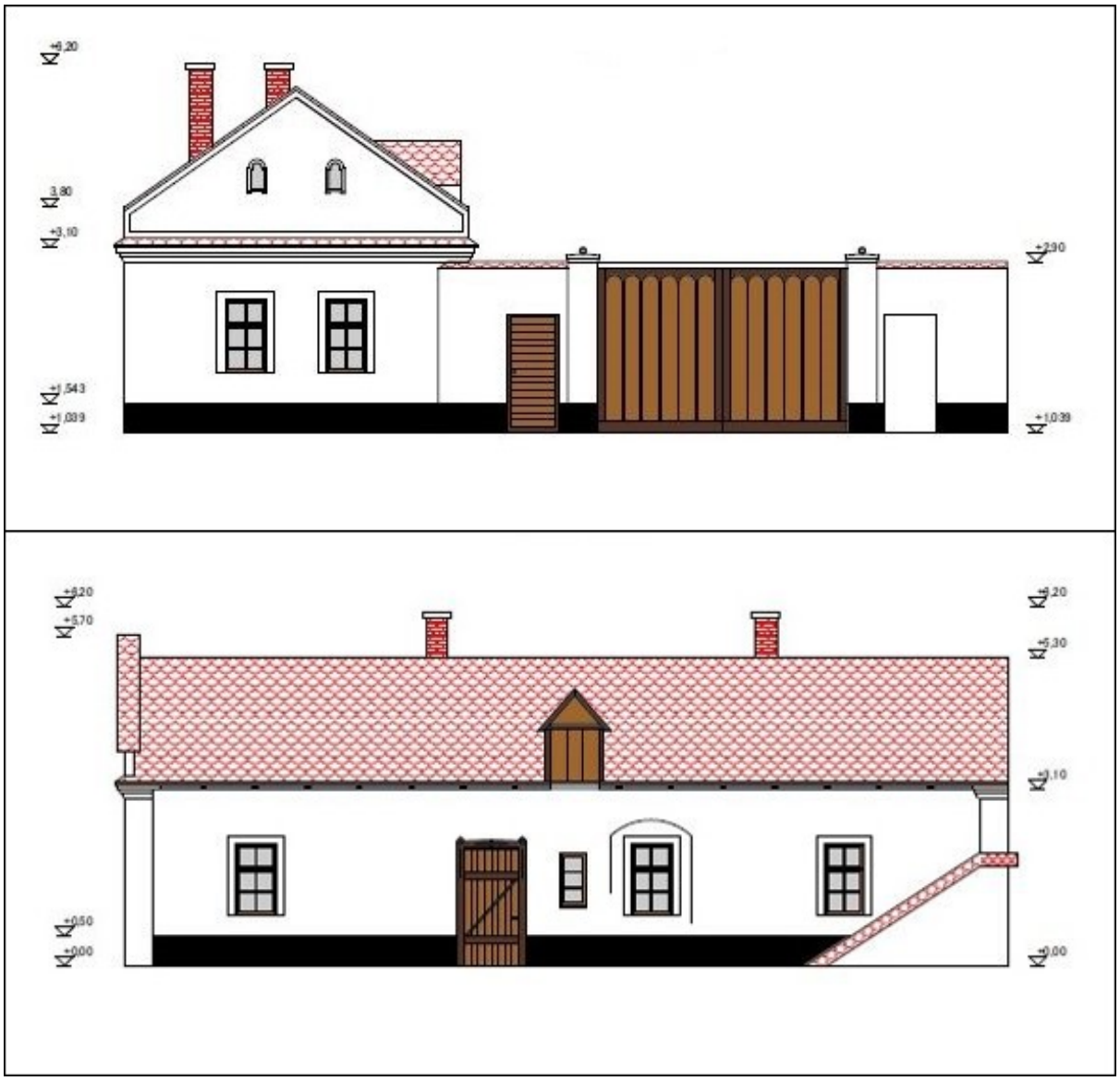
[32] Megjegyzés: A képeket Harangi Attila készítette 2018-ban. A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Horváth Csilla és Dan Gergő valósította meg 2017-ben. Köszönet Csonka Jánosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

Nem mellesleg ez az a ház, ahol a „Légy jó mindhalálig” című 1966-os filmet részben forgatták, ugyanis e helyen élt a vásznon megidézett regénybeli Dorogi család! Napjainkra azonban már eltűnt a filmben még látható fakapu, a padláslyukak díszei is elporladtak az idők során, maga a padlásfeljáró és a kemence sincs már meg, az épület hátsó traktusa pedig összeomlott. A belső tér bejárásakor egyébként évszázadokat léphettünk vissza az időben, hiszen nem voltak benne gázvezetékek, nem volt bevezetve a víz, nem volt benne a mai kor ízlésének és komfortjának megfelelő fürdőszoba és konyha sem, tehát mint egy zárvány részint még mind a mai napig mutatja a ház – és lakói - korábbi világát. Szerencsére a filmnek, a fotóanyagnak köszönhetően, valamint hogy még be tudtunk jutni és fel tudtuk mérni az épületet, ha csak virtuálisan megidézve is, de valamilyen formában megmaradhat a ház az utókor számára.

35. kép Részlet a „Légy jó mindhalálig” című filmből. Háttérben a Cserepes utca 23. szám [33]

[33] Lásd bővebben: Ranódy László rendezésében a „Légy jó mindhalálig” című 1960-as filmben

36-37. kép A Cserepes utca 23. számú módosabb cívisház rekonstrukciós rajza [34]

Feltétlenül meg kell e helyen még említenünk a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. számú ingatlant, amely szerencsénkre még áll, bár a párkányig átmázolt bordó szín, amely idén rákerült, nem nevezhető a legjobb választásnak… Ezek a házak egykoron ugyanis fehérek voltak, puritánok, se többek se kevesebbek… szép lenne talán korhű módon ekképpen megőrizni őket az utókornak! A szóban forgó épület egyébiránt nagyon komoly cívisház volt a maga korában, sőt még most is az!

[34] Megjegyzés: A ház archaizáló rekonstrúkciós rajzait Horváth Péter iránymutatásaival Dan Gergő készítette 2018-ban

38-39. kép Archaikus fésűfogas telekelrendezésű, jómódú úgynevezett „basacívis-ház” az 1760-as évek előtti időkből. Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. szám [35]

[35] DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Az ingatlan az 1760-as évek előtt már nagyjából elnyerte mai formavilágát. Később építették be ugyan a tornác előtti és mögötti térrészt, a telekelrendezésből következtethető azonban, hogy mindez még a XVIII. század második felében megtörténhetett

Ezt az ingatlant is bejártuk, felmértük, hátsó oromzatán pedig még a hajdani nádfedés nyomai is láthatók! [36] Simán elmennek az emberek mellette, mert ránézésre nem az, amire talán rábólintanának, hogy igen, ez is védelemre szorul. Pedig szép, koros épület! Pontos kivitelezésének időpontja ugyan nem ismert, annyi azonban bizonyosnak tekinthető, hogy szintén az 1760-as évek előtt valósult meg, és benne szinte valamennyi módos archaikus cívis építészeti jellemvonás felfedezhető! Az itt felsorolt néhány ház tehát legalább XVIII. századi, vagy még azt megelőző korokból származtatható, és őrzi, mutatja az archaikus cívis építészettől elvárt jegyeket! Örülnünk kellene, hogy még maradt belőlük hírmondó, óvnia kellene a közösségnek őket…

10. Tárgyi emlékek és töredékek megőrzése, bemutatása – Fragmentumtár!

A cívisházak értékeit nem csupán dokumentációval lehet megőrizni, hanem a fragmentumok gyűjtésével, mentésével is. A Baross utca 9. számú elbontott épület fa esővetőit – hiszen csatornák korábban nem voltak ezeken a házakon – sikerült megmenteni, a Borz utca 19. szám alól pedig be tudtuk gyűjteni egy fakerítés ívdíszsorát is. Sőt, a Böszörményi út 16. számnál az egész egykori faoromzatot sikerült leemelni. A ház külön érdekessége volt ez, hiszen Debrecenben talán az utolsó olyan épület lehetett, ahol a népi építészetből ismert faoromzat megélte városunkban a XXI. századot!

40. kép A Borz utca 19. számú ingatlan kerítésének záró díszsormintája [37]

[36] Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Kövessy Bence és Zurai Lilla készítette 2016-ban. Köszönet Kiss Lajosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

[37] Megjegyzés: A tárgy 2018-ban került a gyűjteményünkbe

41-42. kép A Baross utca 9. számú ingatlan díszes esővető deszkái [38]

A gyűjtés tehát a bontott, vagy bontásra ítélt házak anyagmentését jelenti elsősorban, de még ez a munka is a kezdetén tart. Távlati célként megfogalmazható azonban egy építészeti fragmentumtár létrehozása, amely bárki számára látogatható módon mutatná be a megőrzött értékeket. Felvetődik viszont a kérdés: mindezeken túl milyen lehetőség van még a cívisházak

[38] Megjegyzés: A tárgyak 2018-ban kerültek a gyűjteményünkbe. Köszönet érte Könczei Zoltánnak.

43-44. kép A Böszörményi út 16., ás a Bezerédj utca 26. számú ingatlanok díszes esővető deszkái [39]

megvédésére, megmentésére? Meg lehet-e a városban helyben őrizni, és archaizáló rekonstrukcióval helyreállítani az egykori cívis életmódot bemutató házat, vagy házakat? Más településeken vannak jó és követendő példák, mint például a szegedi Napsugaras tájház, a gyulai Ladics-ház, vagy a budafoki barlanglakás, csak hogy néhányat említsünk. Olyan élethűen mutatják be egy-egy házban az egykor ott éltek mindennapjait, hogy a látogató várja, mikor nyílik ki egy ajtó, és lép be maga a tulajdonos, hogy körbekalauzoljon bennünket otthonában…

Debrecenben is van két-három olyan XVIII. századi cívisház, amelyek jelenleg is kulturális célokat szolgálnak. Az egyik a Tímárház, amely már inkább a XIX. század elején valósulhatott meg, de még mindig archaikus képet mutat, ilyen még a Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum is, amely valamikor szintén az 1760-as évek előtt épülhetett, több ütemben nyerve el formavilágát, vagy éppen a B24 Galéria a Batthyány utca 24. szám alatt, ami jelenleg modern kiállításoknak ad otthont.

[39] Megjegyzés: A már említett Böszörményi út 16. számú épület tárgyi emlékei 2017-ben, míg a Bezerédj utca 26. számú ház fragmentuma 2018-ban került a gyűjteményünkbe

Joggal vethető fel azonban a kérdés: nem lehetne legalább egy XVIII. századi ingatlant kijelölni, és megpróbálni bemutatni benne mindazt a Déri Múzeumban megőrzött és átörökített bútorok, berendezési tárgyak segítségével, hogy láthassuk, milyen is lehetett egykoron egy igazi debreceni archaikus cívisház és benne maga az élet? Számos programmal élővé lehetne varázsolni egy ilyen régi portát… Talán álomnak tűnik és még oly távoli jövőképnek egy cívis skanzen… Lesz-e egyszer Debrecenben ilyen, még ha csak néhány házzal is, ami akár egészen a XX. század fordulójáig bemutatná akár koronként, akár néprétegenként, módos cívisgazdák épületeitől egészen a kis szegényes vityillókig, az egykori életmódot? És folytatva a kérdések sorát: vajon cívis építészetet bemutató kiállítás lesz-e valaha?

Jó hír, hogy úgy tűnik, van remény: a virtuális skanzen alapjait megteremtettük, a munka pedig folytatódik, de van még teendő bőven, hogy a bontásra ítélt pusztuló épületeket megörökítsük. Emellett folyamatosan gyarapszik a begyűjtött, megőrzött töredékek tárháza, is, ami akár egy kiállítás alapja is lehet a jövőben, amíg talán a „Cívis skanzen” meg nem valósul Debrecenben…

11. Összegzés

Az, hogy mi határozza meg egy épületnél, hogy az valóban cíviskarakterrel valósult-e meg, önmagában nem állapítható meg tehát sem kizárólagosan az építészeti stílusjegyek, sem a funkció, sem az alkalmazott díszítés, sem pedig a benne egykor élők habitusa, foglalkozása alapján. Talán mindezek összessége, az úgynevezett cívis mentalitás és életvitel az, ami meghatározó lehet. Egy dolog azonban biztos, olyan értéket képviselnek a legkorábbi archaikus cívisházak is városunkban, amelyek mindenképpen méltóak a megmentésre!

Először is azonban fel kellene tárnunk, hogy egyáltalában milyen rétegei, korszakai vannak ennek a bizonyos cívis építészetnek. A munka folytatásában a XXI. század technikai vívmányainak felhasználásával egy elektronikus adatbázis létrehozása, egy virtuális térkép kialakítása, végső soron pedig egy építészeti gyűjtemény alapjainak megteremtése, egy építéstörténeti kiállítás, vagy talán egy jövőbeli „Cívis skanzen” megteremtése a távlati jövő célja, hiszen létrehozható lehetne egy valós cívis múzeum együttes, ahol a berendezett épületek segítségével bárki megismerkedhetne eleink életkörülményeivel.

Ugyanakkor az is biztos, hogy a pusztulás mellett állandóan jelen van a teremtés is: új tömbök épülnek, amelyek egy részéről most úgy vélekedhetünk, nem illenek a város archaikus képébe és veszteségként könyveljük el az egykor a helyén álló házak lerombolását. Mindezek ellenére nem tisztünk eldönteni, hogy a mostani épületek képviselnek-e, és ha igen, milyen értéket. Ez az utókor feladata lesz. Talán 50-60 év múlva születni fog egy tanulmány arról, hogyan változott az építészet világa a XXI. századi Debrecenben, és az akkor már fél évszázados, vagy nyolc évtizedes ingatlanok közül melyek azok, amelyek valamiféle erényt hordoznak magukban.

Annyi azonban zárszóként még megjegyezhető, hogy nem attól válik valami kulturális értékké, mert az helyi- vagy éppenséggel országos védettséggel bír, sokkalta inkább fordított a helyzet. Bizonyos épületeket azért kellene még napjainkban is – jobbára az utolsó órában –, helyi- vagy országos védettségre felterjeszteni, mert önmagában mindezek nélkül is kulturális, történelmi lenyomatai a cívisek egykori világának, s ezáltal ékességei a városnak, így tehát önmagukban hordozzák a maradandó, megőrzésre méltó meritumot…

Forrásjegyzék

DEBRECEN VÁROS KATASZTERI TÉRKÉPE

1872 MNL. HBML. DvK. 24.

KOVÁTS GYÖRGY

1752 *Kéziratos várostérkép.* OSZK. TK. 107. Növedéknapló 1954. B 2864. sz. M?P. 65. Lásd bövebben: http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000107 A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

(é. n.) *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből.* MNL. HBML. DvT. 34.

Irodalomjegyzék

A TELEPÜLÉSKÉP VÉDELMÉRŐL

2017 *Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közlönye.* 23. szám. 45/2017. (XII. 14.) önkormányzati rendelete. (Szerk.): Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Szervezési Osztálya. Kiadja: Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Debrecen. 3980-4025. https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11002/debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye-2017.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

A TELEPÜLÉSKÉP VÉDELMÉRŐL SZÓLÓ 45/2017. (XII. 14.) ÖNKORMÁNYZATI RENDELETMÓDOSÍTÁSÁRÓL

2018 *Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közlönye.* 19. szám. 35/2018. (X. 25.) önkormányzati rendelete. (Szerk.): Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Szervezési Osztálya. Kiadja: Deb-

recen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Debrecen. 3062-3073. https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/17453/2018-debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye.pdf

BESZÉDES ERNŐ – KISFALUDI JÚLIA – KOVÁCS GERGELYNÉ – SOLYMOSI JÁNOSNÉ – DR. TÓTHNÉ FARKAS ANNA

1995 *Az újjászületett Delizsánsz Kiállítóterem.* Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve. Kiadja a Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány. 135-162.

BAJKÓ MÁTYÁS – BALOGH ISTVÁN – GYIMESI SÁNDOR

1981 *Debrecen története II.* In: BENDA KÁLMÁN – RÁCZ ISTVÁN. (Szerk.): Kiadó: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen. 1-553.

BALOGH ISTVÁN

1946 *A cívisek társadalma.* Misztótfalusi. Felelős kiadó: SZÍJ REZSŐ. Kiadó: NAGY KÁROLY Grafikai Műintézete. Debrecen. 1-102.

1973 *A cívisek világa.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1-306.

DEBRECEN TELEPÜLÉSKÉPI ARCULATI KÉZIKÖNYV

2017 Szöveg: CHINA TIBOR, PAPP JÓZSEF. Közreműködők: A Főépítészi Iroda munkatársai: SZIKI GYULA irodavezető, GÁBOR ISTVÁN és KASKÖTŐ ZSOLT csoportvezetők, BALOGH LÁSZLÓ, HORVÁTH PÉTER, KISS ILDIKÓ, NAGYHAJU ATTILA munkatársak, KUHN ANDRÁS főkertész, GELLÉR FERENC, LENGYEL ISTVÁN építészek, PAPP JÓZSEF helytörténész. Kiadó: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. 1-184. https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11279/telepuleskepi-arculati-kezikonyv.pdf

GELLÉR FERENC

1987 *Debrecen műemléki Katasztere.* Kiadó: Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata. Debrecen 1-338.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÉRTÉKTÁR

2014 *Magyar szürke hajtóút.* 32/2014. (XI. 10.) MÉBH határozat. https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=36 Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE

2018 A millenium szó jelentése. https://idegen-szavak.hu/millenium Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

KOCSIS ELEMÉR (Főszerk.):

1988 *A Debreceni Református Kollégium története.* Írták: BAJKÓ MÁTYÁS, BARCZA JÓZSEFNÉ, BÖLCSKEI GUSZTÁV, CSOHÁNY JÁNOS, CZEGLÉDY SÁNDOR, DANKÓ IMRE, FEKETE CSABA, G. SZABÓ BOTOND, GAÁL BOTOND, GYŐRI L. JÁNOS, KOCSIS ELEMÉR, KORMOS LÁSZLÓ, MAKKAI LÁSZLÓ, SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS, TAKÁCS BÉLA, TÓTH BÉLA. In: BARCZA JÓZSEF (Szerk.): Kiadja: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztája. Budapest. 1-841.

KÖKÉNY ANDREA

2013 *Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793.* AETAS XXVIII. évfolyam 3. szám. In: DEÁK ÁGNES (Főszerk:). In: PELYACH ISTVÁN (Szerk:). 119-140. http://acta.bibl.u-szeged.hu/31069/1/aetas_2013_003_119-140.pdf

MŰEMLÉKEM. HU

2018 http://www.muemlekem.hu/muemlek?egylapon=20&egylapon=20&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9_nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5

D=i&ob=nev&od=&szuro%5Bany%5D=&szuro%5Bnev%5D=&szuro%5Bhelyseg_nev%5D=Debrecen&szuro%5Bcim%5D=&szuro%5Btorzssz%5D=&szuro%5Bid%5D=&submit_text=Mehet&szuro%5Bmegye_9%5D=i&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9_nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&szuro%5Butolso-log-napok-min%5D= Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

SÁPI LAJOS

1972 *Debrecen település- és építéstörténete.* In: DANKÓ IMRE (Szerk.): A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa. Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195.

SZENDREY ISTVÁN (Szerk.):

1984 *Debrecen története I.* Kiadó: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen. 1-689.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZNYELVI SZAVAK MAGYAR ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA

2018 A civis szó jelentése. https://meszotar.hu/keres-civis Az oldal utolsó megtekintése 2018. XI. 28.

2018 A civitas szó jelentése. https://meszotar.hu/keres-civitas Az oldal utolsó megtekintése 2018. XI. 28.

Képjegyzék

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 33. SZÁMÚ DÍSZES ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ I.

2018 A szerző saját felvétele

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 33. SZÁMÚ DÍSZES ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ II.

2018 A szerző saját felvétele

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 42. SZÁMÚ COPF STÍLUSÚ MÓDOS CÍVISHÁZ. AZ UTOLSÓ XVIII. SZÁZADI ÍVES OROMZATÚ ÉPÜLET A BELVÁROSBAN

1951 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A BAROSS UTCA 9. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA I.

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BAROSS UTCA 9. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA II.

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BATTHYÁNY UTCA – EGYKORON HARMINCZADOS KÖZ – RÉSZLETE A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉRE KELTEZHETŐ TÉRKÉPEN

(é. n.) MAGYAR ORSZÁGOS L. HBML. DVT. 34. Részlet.

A BATTHYÁNY UTCA – EGYKORON HARMINCZADOS KÖZ – RÉSZLETE AZ 1872-ES DATÁLÁSÚ TÉRKÉPEN

1872 MNL. HBML. DVK. 24. Részlet.

A BATTHYÁNY UTCA 24. ÉS 26. SZÁMÚ INGATLANOK, AMELYEK MÉG A XVIII. SZÁZADI ÉS AZT MEGELŐZŐ KOROK JELLEGÉT HORDOZZÁK MAGUKON

2018 A szerző saját felvétele

A BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BORZ UTCA 19. SZÁMÚ INGATLAN KERÍTÉSÉNEK ZÁRÓ DÍSZSORMINTÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BÖSZÖRMÉNYI ÚT 16. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A CSAPÓ UTCA 27. SZÁMÚ CÍVISHÁZ LECSUPASZÍTOTT HOMLOKZATTAL. JELENLEG E HELYEN MŰKÖDIK A RONCS BÁR

(é. n.) DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A CSAPÓ UTCA 27. SZÁMÚ CÍVISHÁZ ÓDON PINCÉJÉBEN ÁLLÓ BAROKK KIDOLGOZÁSÚ FAKAPU

2015 A szerző saját felvétele

A CSEREPES UTCA 23. SZÁMÚ MÓDOSABB CÍVISHÁZ REKONSTRUKCIÓS RAJZA I.

2018 A ház archaizáló rekonstrúkciós rajzait HORVÁTH PÉTER iránymutatásaival DAN GERGŐ készítette

A CSEREPES UTCA 23. SZÁMÚ MÓDOSABB CÍVISHÁZ REKONSTRUKCIÓS RAJZA II.

2018 A ház archaizáló rekonstrúkciós rajzait HORVÁTH PÉTER iránymutatásaival DAN GERGŐ készítette

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM EGYKORI ÉPÜLETE AZ 1802-ES NAGY TŰZVÉSZ ELŐTT

1972 SÁPI LAJPS: *Debrecen település- és építéstörténete.* In: DANKÓ IMRE (Szerk.): A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa. Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195. Lásd: 133. oldalon

A KAPU EGYIK KOVÁCSOLT ZÁRSZERKEZETE

2015 A szerző saját felvétele

A KAPU EGYIK MÍVES KOVÁCSOLT VASALATA

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK SZEMÖLDÖKGERENDÁJÁNAK KÖZÉPSŐ MOTÍVUMA

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK 1746-OS FELIRATA I.

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK 1746-OS FELIRATA II.

2015 A szerző saját felvétele

A RÁKÓCZI UTCA 13. SZÁMÚ ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ ÉPÜLET MÉG ÍVES BAROKKOS OROMZATTAL

1920 CUTLER A. W. felvétele. Részlet. Lásd bővebben: HAMILTON F. H.: *Hungary*. 2633-2688. Lásd: 2669. oldalon

A RÁKÓCZI UTCA 13. SZÁMÚ ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ CÍVISHÁZ AZ 1970-ES ÉVEKBEN, MÁR SIMA, EGYENES ZÁRÓDÁSÚ OROMZATTAL

(é. n.) DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A RÁKÓCZI UTCA 21., 65., A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 51., ÉS A GARAI UTCA 28. SZÁMÚ INGATLANOK TIPUSSTUKKÓI

2018 A képeket Harangi Attila készítette

A SZENT ANNA UTCA 29. SZÁMÚ PURITÁN ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ

2014 https://www.google.hu/maps/@47.5272233,21.63105,3a,19.7y,118.62h,86.99t/data=!3m7!1e1!3m5!1scM0Y4u0t7PseNuVwPloJ2-w!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

A SZÉCHENYI UTCA 4. SZÁMNÁL TALÁLHATÓ LELKÉSZLAK

1962 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A VARGA UTCA 6. SZÁMÚ COPF STÍLUSÚ CÍVISHÁZ AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTT MÁR ÁLLT

2011 https://www.google.hu/maps/@47.5258047,21.6293747,3a,75y,94.04h,92.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sLL2vY7BuMlslGMuQZvV_9g!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2011. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

AZ 1904-BEN ÉPÜLT PIAC UTCA 59., ÉS 61. SZÁMÚ EMELETES TÖMBÖK

2014 https://www.google.hu/maps/@47.5267573,21.6263934,3a,75y,258.96h,95.53t/data=!3m7!1e1!3m5!1sqAegNmgTMrqY2E2GGrNeg!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ, JÓMÓDÚ ÚGYNEVEZETT „BASACÍVIS-HÁZ" AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTTI IDŐKBŐL. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 15. SZÁM I.

(é. n.) DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ, JÓMÓDÚ ÚGYNEVEZETT „BASACÍVIS-HÁZ" AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTTI IDŐKBŐL. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 15. SZÁM II.

(é. n.) DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY EGYKORI LAKHELYE. NAPJAINKBAN DARABOS UTCA 19. SZÁM

1871 előtt GONDY KÁROLY ÉS EGEY ISTVÁN fényképfelvétele nyomán metszetét közli: HAMAR LÁSZLÓ (Szerk.): *Csokonai-emlény.* Nyomatott a város könyvnyomdájában. IFJ. CSÁTHY KÁROLY Gazd. Akad. Könyvárusnál. Debrecezen. 1-97. Lásd: 16-17. oldal között

DIÓSZEGI SÁMUEL DEBRECEN VÁROS FŐBÍRÁJÁNAK ÉS ELSŐ POSTAMESTERÉNEK EGYKORI LAKÓHÁZA. NAPJAINKBAN A SZÉCHENYI UTCA 6. SZÁM

1962 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

EGYKORI PRÉSHÁZ, A CSIGEKERTBEN. BÖSZÖRMÉNYI ÚT 16. SZÁM

2017 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével HORVÁTH CSILLA és DAN GERGŐ készítette

EGYKORI PRÉSHÁZ, A KÖNTÖSKERTBEN. BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁM I.

2016 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével PÁSZTOR ANNA és ZSUPOS ZOLTÁN készítette

EGYKORI PRÉSHÁZ, A KÖNTÖSKERTBEN. BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁM II.

2016 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével PÁSZTOR ANNA és ZSUPOS ZOLTÁN készítette

MÓDOSABB CÍVISHÁZ FELTEHETŐEN A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL. CSEREPES UTCA 23. SZÁM

2018 A képeket Harangi Attila készítette

PURITÁN CÍVISHÁZ FELTEHETŐEN A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL. FARAGÓ UTCA 18. SZÁM

2017 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével KISS ALEXANDRA ESZTER és NYESŐ ENIKŐ készítette

RÁKOSI MÁTYÁS DEBRECENBEN A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT VÁLASZTÁSI NAGYGYŰLÉSÉN

1947 MAFIRT-felvétel. Lásd még: JALSOVSZKY KATALIN: *Négy választás Magyarországon. Nemcsak sötét, érdekes is.* Fotóművészet. 2002. XLV. évfolyam 1-2. szám. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200212/negy_valasztas_magyarorszagon A letöltés ideje: 2018. V. 25.

RÉSZLET A „LÉGY JÓ MINDHALÁLIG” CÍMŰ FILMBŐL. HÁTTÉRBEN A CSEREPES UTCA 23. SZÁM

1960 Lásd bővebben: Ranódy László rendezésében a „Légy jó mindhalálig” című 1960-as filmben

SIMONFFY SÁMUEL, DEBRECEN VÁROS FŐBÍRÁJÁNAK EGYKORI LAKÓHÁZA. NAPJAINKBAN SZÉCHENYI UTCA 10. SZÁM

1951 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára

ZOLTAI LAJOS RAJZA A ZÁPOLYA – MA LŐRINC PAP UTCÁBAN ÁLLÓ EGYKORI NÁDFEDELES HÁZRÓL

1904 DMJV. PH. Főépítészi Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: ZOLTAI LAJOS eredeti rajzát a Déri Múzeum őrzi

V. REPUTÁCIÓ

Dr. Ecsedi István

DR. ECSEDI ISTVÁN

A DEBRECZENI NÉPI ÉPÍTKEZÉS

1. A föld és az ember

Az őskor legrégibb emberei a szó legszorosabb értelmében a természet ölén éltek s a tulajdonképeni lakás fogalmát nem ismerték. Nomád törzsek valának, szabad ég alatt tanyáztak. Ámde kezdettől fogva észrevehette az ember függését a környezetétől s mindég érezhette szükségét annak, hogy egyfelől a természet zordonsága, másfelől pedig a vadállatok orvtámadása vagy embertársai ellen biztos menedéket s így nyugvóhelyet találjon. Búvóhelyet legtöbbször maga az anyatermészet nyújtott neki a fák árnyékos lombjai közt; a kősziklák repedéseiben, a barlangokban kitünő rejtekhelyet talált, ő maga azonban a tertiär korban még nem készített magának lakást. [1]

Az ember e természetes lakóhelyei közül elsősorban a barlangoknak megvolt az az előnye, hogy télen melegek, nyáron hűvösek valának s legbiztosabb védelmet nyújtottak az ember, az állat és a természet ellen. A legrégibb írott emlékeken, a bibliában több helyt, az ókori görög és római mithológiában számos alakban találunk említést a barlanglakásokról már abból a korból, mikor várak és városok is említtetnek. A misztériumok színpadjai is a barlangok voltak: *„Zoroaster a mindenség alkotójának is gyönyörű forrásokkal bíró barlangot szentelt.”* [2]

[1] Megjegyzés: A cikk másodközlés, eredetije a Néprajzi Értesítő XIII. évfolyamának összevont 3-4. füzetében jelent meg 1912-ben. Lásd bővebben: ECSEDI ISTVÁN. A debreczeni népi építkezés. 1912: 157-194. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. A tanulmányt eredeti szövegezésében közöljük, megtartottuk tehát annak nyelvtani formavilágát, valamint csak egy-két napjainkban már idegenül csengő kifejezést, illetve idézetet láttunk el kiegészítésekkel és/vagy magyarázattal. Dr. Horváth Péter (Szerk.) A tertiär korra vonatkozóan feltehetően Ecsedi István ez esetben a paleolítikum vagy a neolítikum korára gondolhatott, felvetése azonban az újkőkorra vonatkozólag ez esetben már nem állja meg a helyét, így valószínűsíthető, hogy ez esetben ő is inkább az őskor első harmadára gondolhatott.

[2] RÓMER FLÓRIS 1868: 111.

Ámde ilyen kényelmes emberi lakásokat a végtelen pusztán készen nem talált az ősember. Amint tehát a hegyvidék kényelmes lakásaiból Alföldünkre lépett, számot kellett vetnie jövőbeni fennmaradásával s állandó lakások valamelyik formájának létesítésével. Ámde a diluvium [3] számtalan sekély és egészségtelen mocsarai épp úgy, mint a Nyírség egyre változó homokbuczkái nem nyújthattak nekik kellő biztosítékot lakóhelyük állandóságáról. Dél felé jönnek, hol kötöttebb a lösztalaj, a homokos agyag s a homokszemek közt bujdosó csapadék tiszta forrásban tör elő. Valóban Debreczen első telepei ilyen ma már nem létező, de még egy századdal előbb is bővizű folyócskák mentén létesültek. Már őseink mindig ott telepedtek meg, ahol kötöttebb talajt találtak. Itt csörgedeztek a halban bővelkedő patakok, melyek első táplálékot szolgáltattak a jövevényeknek. Úgyszólván minden munka nélkül bőven került a termény. Lábaik alatt nem mozdult meg az első szélfuvallatra a talaj, sőt még erős falként kínálkozott az esetre is, ha a szükség föld alá bújni kényszeríté az embert s viszont végpusztulással sem fenyegette a békés lakókat egy-egy Istenítélete porvihar. A debreczeni czívis megrögzött irtózása *„a poszáta homoktól”* [4] az emberiség agrikultur részének ősi felfogásában gyökeredzik.

„Hajdináromba – mondja az ősapák száján élő rege –, *a debreczeni nagytemplom helyin nagy rít vaut, a szabadon tanyázó bika szarvával hánta fel ebbe a pízt, ebbül építettík fel a nagytemplomot.”* [5] A mai kor embere lekicsinylő mosolylyal fogadja az öreg keresetlen szavait, noha ő sokkal közelebb jár a valósághoz, mint azon emberek sokasága, mely napjainkban csodálkozva kérdezgeti, s nem tudja okát adni ama nagy problémának, hogy egy ilyen nagy fejlődő város, mint Debreczen, miért ilyen óriási puszta közepén épült, miért nem víz mellett. Sőt még az 1793-ban Debreczent meglátogató Róbert Townson is a város keletkezését a mesébe illőnek tartja, s el nem tudja képzelni, mi indította első lakóit arra, hogy olyan helyen telepedjenek le, ahol folyamnak, építési anyagoknak, fának, kőnek híre-hamva sincs. Ezen kívül a bortermő vidéktől is nagyon távol esik. Sőt debreczeni tartózkodása alatt, végső elkeseredésében, így tör ki: *„Igazán legutoljára választanám ezt a várost lakóhelyemül. Itt minden olyan mogorva, sötét, mint kálvinista lakói. Messzi kell menni, hogy az ember vizet lás-*

[3] Megjegyzés: Özönvíz előtti, illetve jégkorszaki. Dr. Horváth Péter (Szerk.)
[4] Megjegyzés: Sivó-, futó-, terméketlen, sovány homok
[5] ECSEDI ISTVÁN 1912: 158.

son és még meszszebb, hogy az építészethez szükséges követ beszerezze." [6] A derék tudós Townson épp úgy, mint a mai elvtársai a pillanatnyi benyomás hatása alatt nagyon tévednek.

A régi ember ügyetlen kezében, primitív eszközeiben nem bízván eléggé, a természet intésére jól választá meg lakóhelyét. A kezdő népek életére, kultúrájára, jellemének kialakulására a földrajzi viszonyok roppant nagy és állandó befolyással vannak. E viszonyok a népek életéből, kultúrájából leolvashatók, bár a hatás a kezdetleges népeknél ma épp úgy, mint régen, csupán csak életük anyagi oldalát érintette. S így lesz kétségtelen az a ma már szinte hihetetlen tény, hogy a régi Debreczen egy pusztai folyó két partján épült s e folyó patakalakban még Debreezennek ránk maradt legrégibb térképén – 1773 –,[7] fel van tüntetve s e folyó a mai város közepén egy hatalmas, de az időjárástól erősen függő pusztai tóvá szélesedett ki, melynek nagyságáról szól a fent idézett rege s legutolsó maradványa a Jókai által megénekelt Pap tava volt, – a mai füvészkert helyén. E fosszilis folyó és tó helyén emelkedik a mai Debreczen lelke, a város kellő közepe. És bár a folyónak és tavaknak ma nyoma sincs, de a fúrások, a fundamentumásások, csatornázások minduntalan felszínre hozzák a közelmúlt igen-igen sekély alluviális [8] alföldi tavait s az itteni időszaki élet maradványait. [9]

Debreczen első telepei mindennek daczára a mai város nyugati oldalán folydogáló Tocó erecske mellett keletkeztek, s míg ezek elpusztultak, addig keletre a Tocóval párhuzamosan haladó, a mai várost közepén kettémetsző folyócska partján nem sokkal később, de már a történeti kor kezdetén megalakultak a mai Debreczen első telepei.

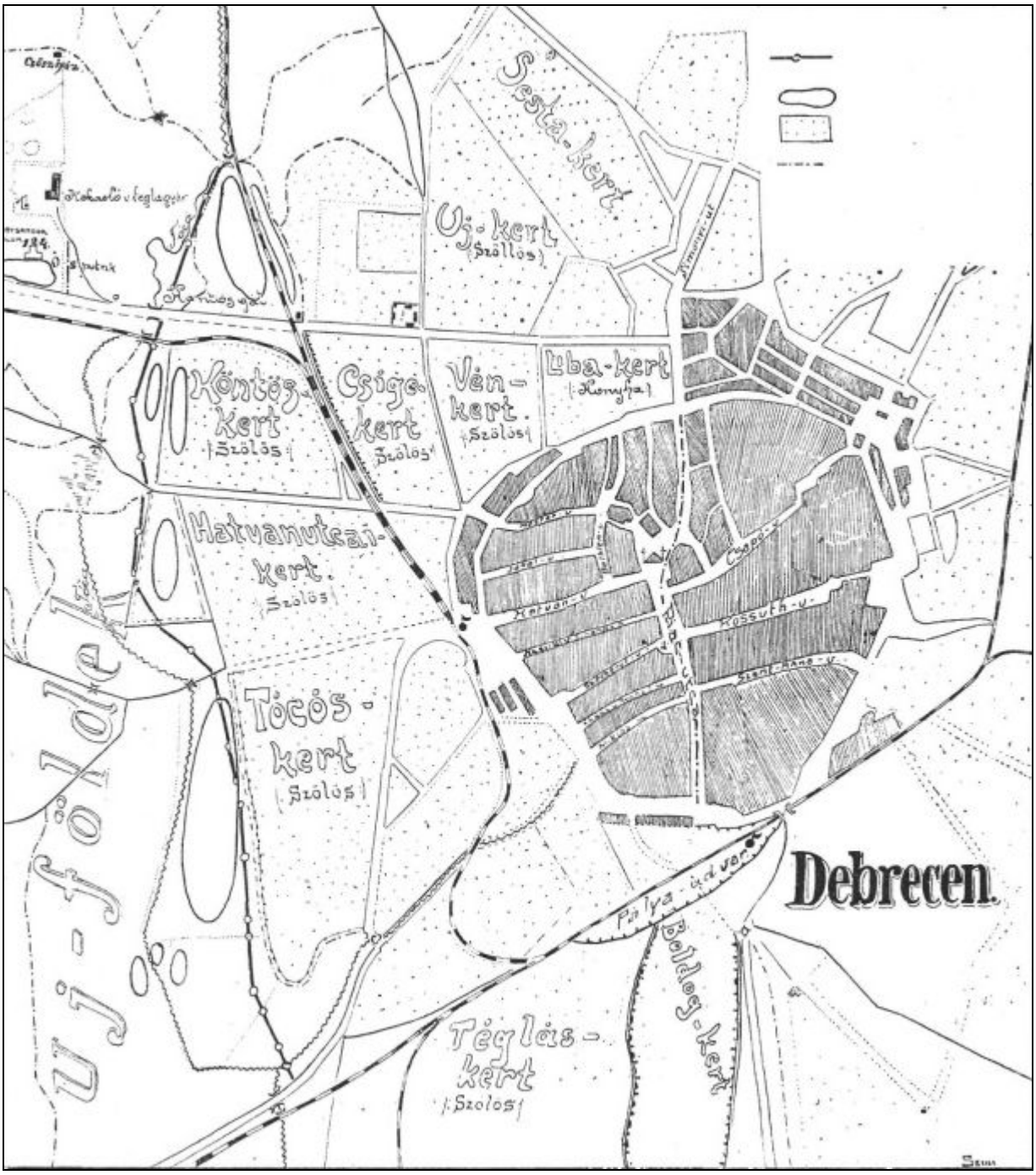
Később pedig, a midőn a folyó két partját követő hosszú telep szélességben is terjeszkedett s elérte lassan a folyócskától nem messze keletre eső nyíri futóhomokot: megélhetési igények, keresetforrások szerint kezdett a lakosság kiválogatódni. A nyugtalan, terhes, de jól fizető iparos, kereskedő, fuvarozó életfáradalmait a könnyebb kevesebb, inkább időszakos munkát igénylő, kényelmesebb föld mívelés karjaiban pihente ki. A lakosság földművelő része természetszerűleg a város ama részére vonult, hol a föld önként, úgyszólván minden munka nélkül terem s e földet, mely csak a város kis szükségletét látja el, a városból műveli, válasszák bár azt mértföldek el a várostól. Lassankint a város nyugati részén, a feketeföldön

[6] TOWNSON., ROBERT 1800: 109.

[7] Megjegyzés: Debrecen ezidáig ismert legrégebbi térképe 1750-re keltezhető. Lásd: MOL. HBML. DvT. 2., továbbá KOMORÓCZY GYÖRGY 1970: 23. DR. Horváth Péter (Szerk.)

[8] Megjegyzés: Folyóvizek által elárasztott, majd hordalékkal feltöltött részek. Lásd még: https://idegen-szavak.hu/alluvi%C3%A1lis Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

[9] Megjegyzés: A felső kereskedelmi iskola alapásásánál 6 m mélyből vályúk, faoszlopdarabok, a városi bérháznál 6,5 m földházak teljes vázai stb. találtattak.

1. kép Debrecen és kertségei valamikor 1857. után [10]

[10] ECSEDI ISTVÁN 1912: 158. Megjegyzés: A vasút csak 1857-ben érte el Debrecent, így a térkép ennek következtében az azt követő időszakot ábrázolja.

tömörül a földmíves lakosság. Külön, önálló életet él a maga külön szokásaival, kultúrájával, költészetével és mondáival. Komoly, sőt rideg vallásossága, nem különb erkölcsi élete, egyenes magatartása szigorúan elválasztja a másik homoki részen élő, jobbára iparos- és kereskedő emberektől, kik inkább élnek a pillanatnak, vígak, mulatósak, beszédesek, czifrák ruházatban s inkább engednek az erkölcs szigorú sarktörvényeiből. A foglalkozás szerint így megosztott lakosság bázispontja a város közepén emelkedő nagy templom, a határvonal pedig az északdél irányú főutcza volt. És a czívisség annyira betartja a határt, hogy még házasulandó fiát sem engedi – ha csak lehet – a nagytemplomon túl „*lyánkirni.”* [11] Nagy udvarok, fehérre meszelt házak jelölték a régi czívis kúriákat, míg ma azt a telekspekulácziók, a fehér színt pedig 1910-ben a modernizáló tanácsi végzés meg nem semmisítette. Az évtizedes keveredés ma már felismerhetetlenné teszi az új jövevény előtt a szigorú elkülönülést, de az idősebb bennszülöttek még élénken emlékeznek e letűnt, régi, boldog időkre.

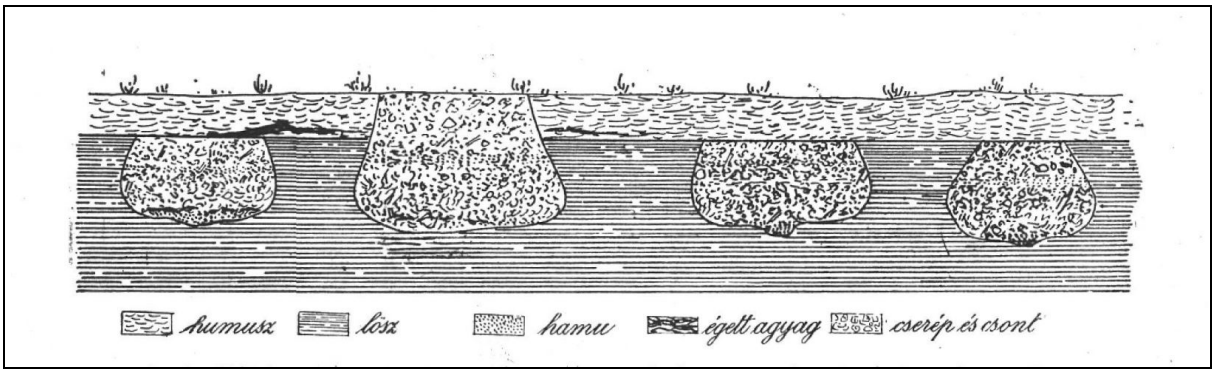
2. A födkunnyók

Debreczen vidékéhez a legkezdetlegesebb lakások előállítására az erdők szolgáltatták az anyagot. Az ősember leszaggatta a fák lombjait, összehordta a nagy „*surjángot”*, [12] a földbe szurkálta, tetejét felül úgy, a hogy összefogta s „*gabalyított”* magának egy szegényes kunyhót olyanformán, hogy a galyak felső részét egymáshoz fektette, felül talán még össze is kötötte, reá ismét lombot rakott, belsejét avarral kibélelte s e *„levelesben”* már védett helyre talált. E legprimitívebb sátrakat a legelső települők csinálhatták, csakhogy a gyorsan elenyésző anyagjuk folytán korunkig nyomuk sem maradt fenn.

Ha nyáron elég kényelmesek voltak is e szellős sátrak, a zordon télen annál kevésbbé feleltek meg czéljuknak. A természet nyújtotta barlangoknál tapasztalta már az ősember, hogy a földalatti üregek télen enyhelyet nyújtanak neki s e tapasztalását igyekezett értékesíteni ott

[11] Megjegyzés: A város társadalmának foglalkozásra vonatkozó megoszlásánál 1869-ben a számítógépes statisztikai vizsgálatok fényében jellmzően azt láthatjuk, hogy a földművelők mindinkább a város egészének perifériája szorultak, míg a gazdálkodókra érdekes módon valóban jellemző volt, hogy nagyobbrészt a település nyugati részén laktak. Dr. Horváth Péter (Szerk.) Lásd még: http://gis.erda.hu/erda/html/projects/orvaros/main.php?language=hungarian Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

[12] Megjegyzés: Bozót, cserje sűrűn, rendetlenül nőve.

2. kép Néhány földalatti putri keresztszelvénye a városi téglagyár mellett [13]

is, hol a természet alkotta sziklaüreget nem találta meg. Maga vájt tehát a kötöttebb talajfajtákban lakóüreget. Kezdetleges eszközökkel roppant fáradságos munka volt ez, korántsem is készítette valami óriás nagyságban, hanem csak olyan nagyra szabta, a minő az éppen jelenlévő szükséghez képest elegendőnek bizonyult. E mesterséges üregek megtartották alul kerek vagy hosszúkás négyszög, felül boltozatos méhkas- vagy hordóhoz hasonló alakjukat. E mesterségesen földbe vájt üregekből eddig még nem ismerünk paleolith-kori leletet. Úgyhogy e sajátságos alakú földbe vájt mesterséges hajlékokat egy magasabb kultúra teremtette meg s csak a neolith-kortól fogva találjuk azokat. [14]

A Debreczen város nyugati részén, a debreczen-füzesabonyi úttól jobbra eső városi – régi nevén Kokasló – téglagyár agyagbányájában gyakran előforduló földbe vájt üregekre – putrik – Zoltai Lajos vár. múz. őr volt szíves figyelmeztetni s helyszíni vizsgálatunk folytán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az évről-évre nagyobb-nagyobb számban feltárt őskori vermek arra engednek következtetni, hogy a mai Debreczentől nyugatra elterülő löszplatón egy népes neolith-telep volt az őskorban (Lásd: 2. kép). Hogy miért választották a települők éppen e magasabb helyet, az könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy e vidéken a talajvíz nem vette könnyen fel a veremlakásokat s nem messze tőlük ott folyt a Tóczó, ez a halban gazdag, bővízű folyócska. E debreczeni putrik nagyon különféle típusúak és méretűek. Mélységük rendesen 3-3,5 m, alakjuk főleg méhkas, urna, hordó vagy éppen szabálytalan négyszög. Szélességük 2,5-5,5 m s felül erősen vagy gyöngén összehajlók. A humusz itt tekintélyes – 100-150 cm – vastag s a téglagyár munkásai által falegyenesre vágott agyagbánya falában sajátsá-

[13] ECSEDI ISTVÁN 1912: 160.
[14] WOSINSKY MÓR 1885: 33.

3. kép Földház Debreczen alatt [15]

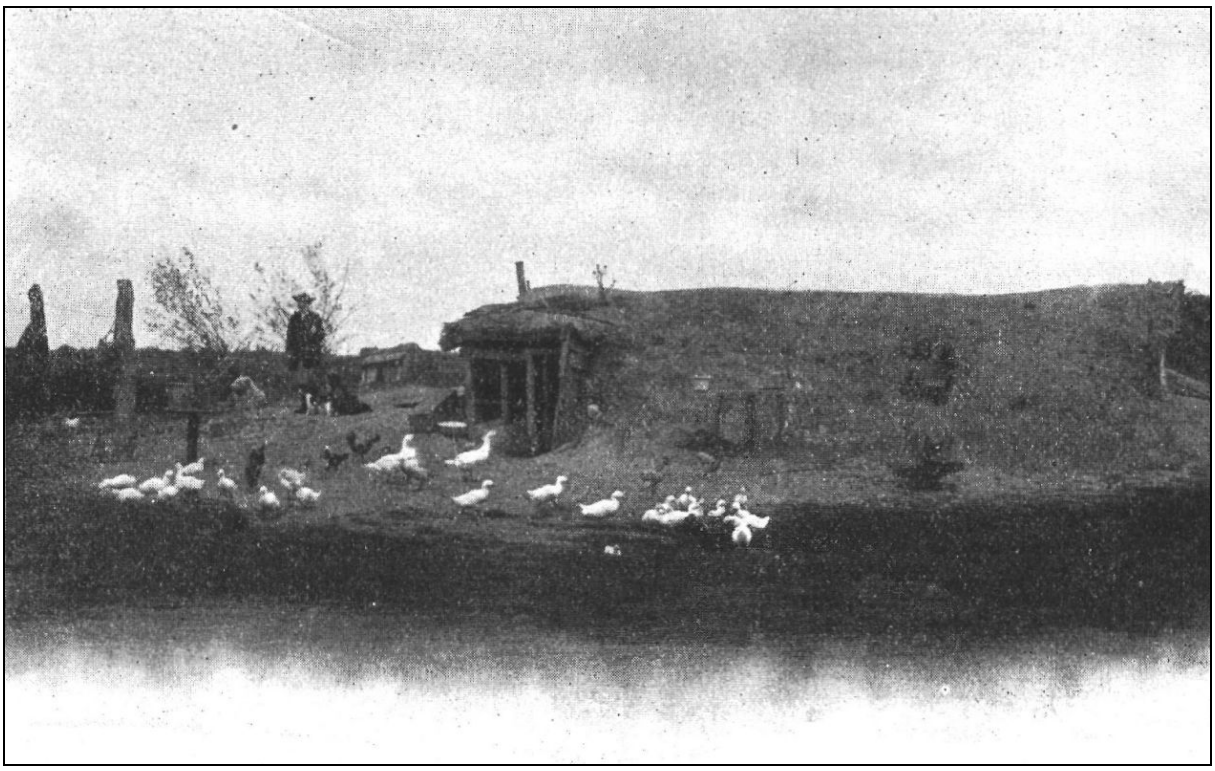
gos színezetet vesznek fel a kevert földdel megtelt putrik. Itt-ott 30-40 cm vastag hamuréteg, fenekén égett agyagrétegek hírdetik az ősember tűzhelyét, a kezdetleges, durva agyagból durván kidolgozott cserépdarabok a korongon készült edények sokatmondó ősei. (Lásd: 2. kép). A lengyeli – Tolna megye – ősputrik mellett a perjámosi putrilakások is említésre méltók, melyet Roska Márton dr. tárgyal bőven nagy szakértelemmel. [16] Ezekhez csatlakoznak most a debreczeni putrik, bár korántsem olyan gazdag tartalommal, mint az előbbiek.

Debreczen vidékén a földbe ásott lakások második faja a földbe félig beásott emberi lakok, az ú. n. *„feődkunnyók."* E lakások Debreczen területén egész a legújabb időkig, a külterületen pedig itt-ott egész napjainkig fennmaradtak. A kinlakó pásztoremberek, az erdőben élő vákáncsos homoki ember bizony sokszor gabalyít magának még ma is *egy „feődkunnyót."* Bár a város területéről már rég elűzték a haladó kultúra s a jobb egészségügyi viszonyok, de még a XVIII. sz. adóösszeírásokban, leltárakban sokszor szerepelnek a debreczeni *„fődházak."*

[15] ECSEDI ISTVÁN 1912: 161. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1908-ban készített rajza.
[16] ROSKA MÁRTON 1911: 41-43.

Így az 1698. évi összeírás szerint [17] Debreczen 1028 háza közül nagyobbszerű téglaépület 17, – ezek a városház körül levő *„paloták”* lehettek –, kisebbszerű 66, fából és téglából való 27, nagyobb földalatti 104, kisebb földalatti 324, omladozófélben lévő 242, ugyanilyen fajtájúak lehettek a vidéki szegény menekültek számára épített lakhelyek, melyből 248 esett összeírás alá. Az 1715. évi összeírásban szintén bőven találkozunk a *„domunculae aut tuguriola subterranea”* féle épületekkel, melyek fából készültek, sással és szalmával voltak fedve. [18] Újabb időkben már csak a kültelkeken találunk itt-ott egyet-egyet, azért nézzük meg jól, mielőtt végkép elmerülne az enyészet koszorútlan birodalmában.

Utunk a már említett városi téglagyár telepére vezet, hol egynehány, ma jórészt elhagyott, csak a nyári hónapokra készített kunyhót találunk. E kunyhók az említett őstelepek közelében vannak ott, ahonnan az anyagot téglavetni már jó régen kihordták. (Lásd: 3. kép). Az ilyen óriás gödör peremén egymás mellett emelkednek e kezdetleges emberi lakások. Mélységük csekély 150-160 cm, szélességük 250-300 cm, hosszuk ugyanennyi. Minthogy e gödör

4. kép Főd-kunnyó: egy szoba, konyha, és gátor [19]

[17] SZŰCS ISTVÁN 1871. II: 636.
[18] CONSCRIPTIO CIVITATIS DEBRECEN. 1715.
[19] ECSEDI ISTVÁN 1912: 162.

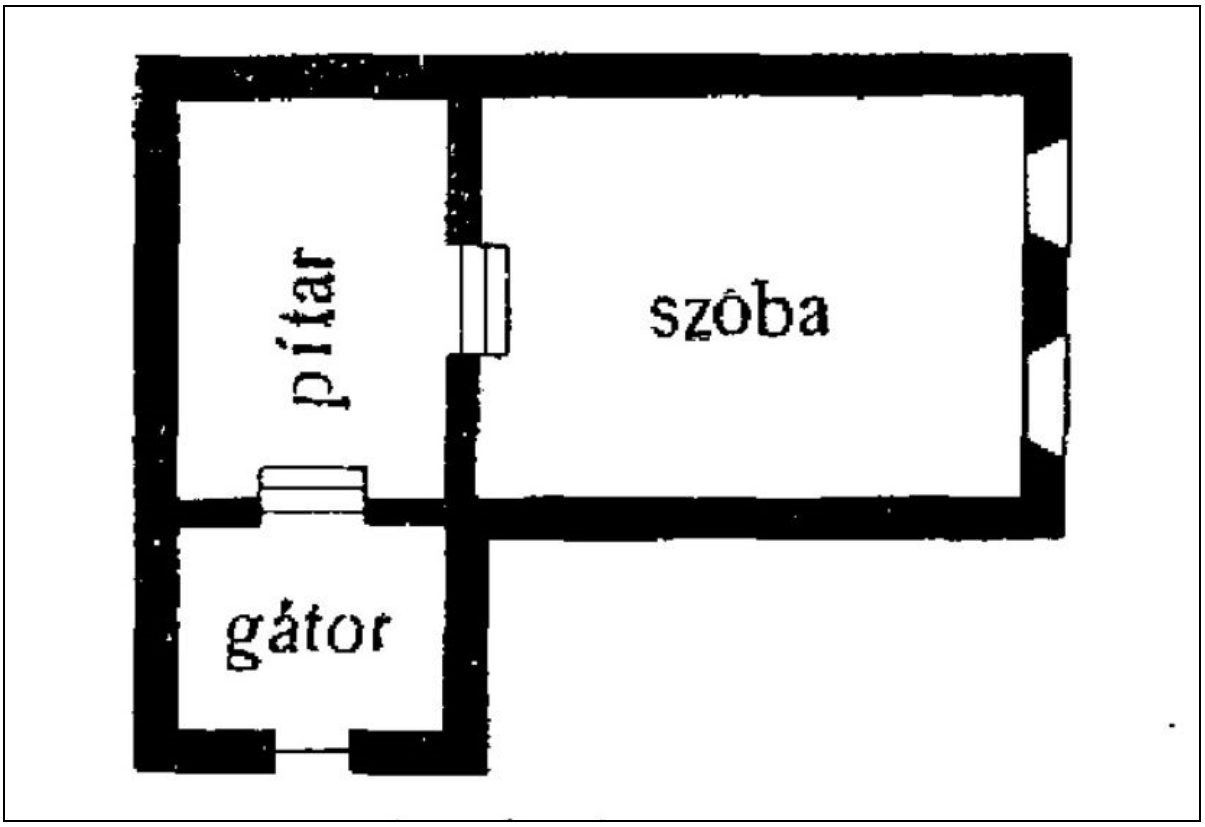
átlag 200 cm-nél mindenütt jóval mélyebb, így az esővíz elfoly e lakások elől a gödör mélyebb részei felé s nem veszi fel a víz még az esetben sem, ha félméter vízréteg gyűlne össze a gödörben. A házhely ki-, illetőleg beásása után következőkép építik. A bejárat és a végső fal közepén egy felül kétfelé ágazó jó vastag fatörzset ásnak le, erre egy szintén faragatlan gerendát fektettek hosszan, ez a *„szelemen”*, melyhez kétoldalt, sürjen, egymás mellett *„drugánokat”* [20] fektettek *„szarufa”* szerűén, erre rőzsét, gilyet-galyat, *„csutkaíziket”* [21] hánytak, föléje szalmát borítottak s behányták azzal a földdel, amely a lakásból kikerült. A falként álló homokos agyag nem volt beborítva semmivel, hanem igenis, fehérre meszelve épp úgy, mint a tégla- vagy a vályogfal, ami egyfelől a lakás tisztaságát emelte, másfelől a fíreg nem állotta úgy, sőt mint mondják, a gyakori meszelés még szárította is a lakást. Kezdetlegessége daczára sem szivárgott a csapadékvíz a házba oldalról vagy felülről. A tető lejtése levezette az esővizet a lösztalajra, melynek függőleges pórusai szépen elkalauzolták az altalajba; a nyerseség éppen alulról vette fel az ilyen kunyhót, amennyiben a löszréteg hajcsövei lassanként megteltek vízzel s a már 300-350 cm mélyen fekvő, erősen kötött agyag nem bírta többé elnyelni a vizet, így egy jó eső után, a hosszú ideig nyerseségben lévő szoba földjétől, a betegség s különböző lázak melegágyai voltak az amúgy is siralmas lakóhelyek. A *„fődkunnyók”* ez első és legkezdetlegesebb fajtájából, mely csupán egy szobából áll s egy használatból kivont ajtón át rögtön a szabadba lépünk, ma már csak a városi téglagyárban van egy-kettő. Gyorsan pusztulnak, helyökbe modern faházikók épülnek barakk rendszerben.

A *„fődkunnyók”* második fajtája már állandóbb lakásul szolgált. Míg ugyanis a téglagyári sármunkás csak a nyári évszakban, húsvéttól kisasszonynapig – szeptember 8. –, használja házát s közös háztartást visz a hangyákkal, darazsakkal, mely utóbbiak gyakran nagyon is megdézsmálják a szelemenbe akasztott szalonnáját, avas húsféléjét, az állandó lakásul szolgáló házakat már nagyobb körültekintéssel kellett építeni. E házaknál t. i. következetesen arra törekedtek, hogy a földből mindinkább kijőjjenek. Kisebb mélységig ástak le, inkább a tetőt emelték, vagy pedig a szoba magasságának rovására építettek. Hogy a hideg beözönlését némileg gátolják, továbbá, hogy egyszerre a sárba ne lépjenek, no meg főleg az építési mód is más, t. i. itt már a ház oldalán, nem a végén járnak be, mint az előbbinél, egy kis *„gátort”* építettek. A gátor rendesen a lakás egyik végére merőlegesen állott, kijáratul szolgált (Lásd: 4. kép).

[20] Megjegyzés: Drugán: vastag rúd, gömböjű, kerek fa, faoszlop, fagerenda. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 169., 219. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

[21] Megjegyzés: Kukoricaszár. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

A gátoron kívül egy ajtó volt, a szobán szintén egy másik, így megakadályozták a hidegség akadálytalan betódulását és a hó bepustolását. Ez az építkezési mód már a szoba mellett egy kis konyhát is nyújtott, ebbe szolgált bejáratul a gátor. *„Fedőlíke”* gondosabban összeállított, de hasonló az elöbbenihez. A csutka-, *„szalmaízikhez”* [22] *„zsúf”* [23], esetleg nádtörmelék járult, úgy hányták meg aztán *„feőddel”*, sőt újabban már ez is elmaradt, csak éppen náddal fedték meg. Belső berendezése nagyon egyszerű. (Lásd: 5. kép).

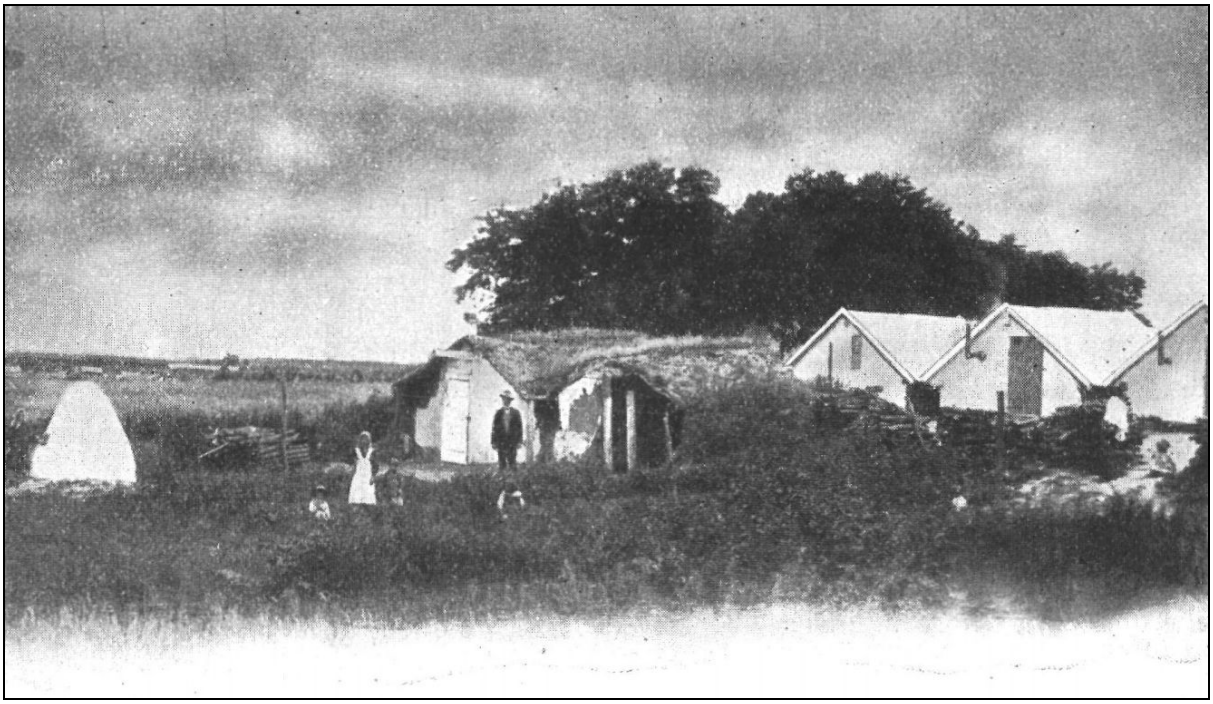

5. kép A fődkunyó alaprajza [24]

A *„gátorból”* a *„pitarba”,* lépünk, melynek földön fekvő tűzhelye az idomtalan *„sárkiminbe”* szolgál, néhány tál, mázatlan fehér fazék az egész konyhaberendezés, újabban renoválták is; mutatja az, hogy az egyszerű agyagfal már deszkával van kibélelve, ami ismét egy-egy

[22] Megjegyzés: Szalmaszár. Dr. Horváth Péter (Szerk.)
[23] Megjegyzés: Zsúp. Dr. Horváth Péter (Szerk.)
[24] ECSEDI ISTVÁN 1912: 163.

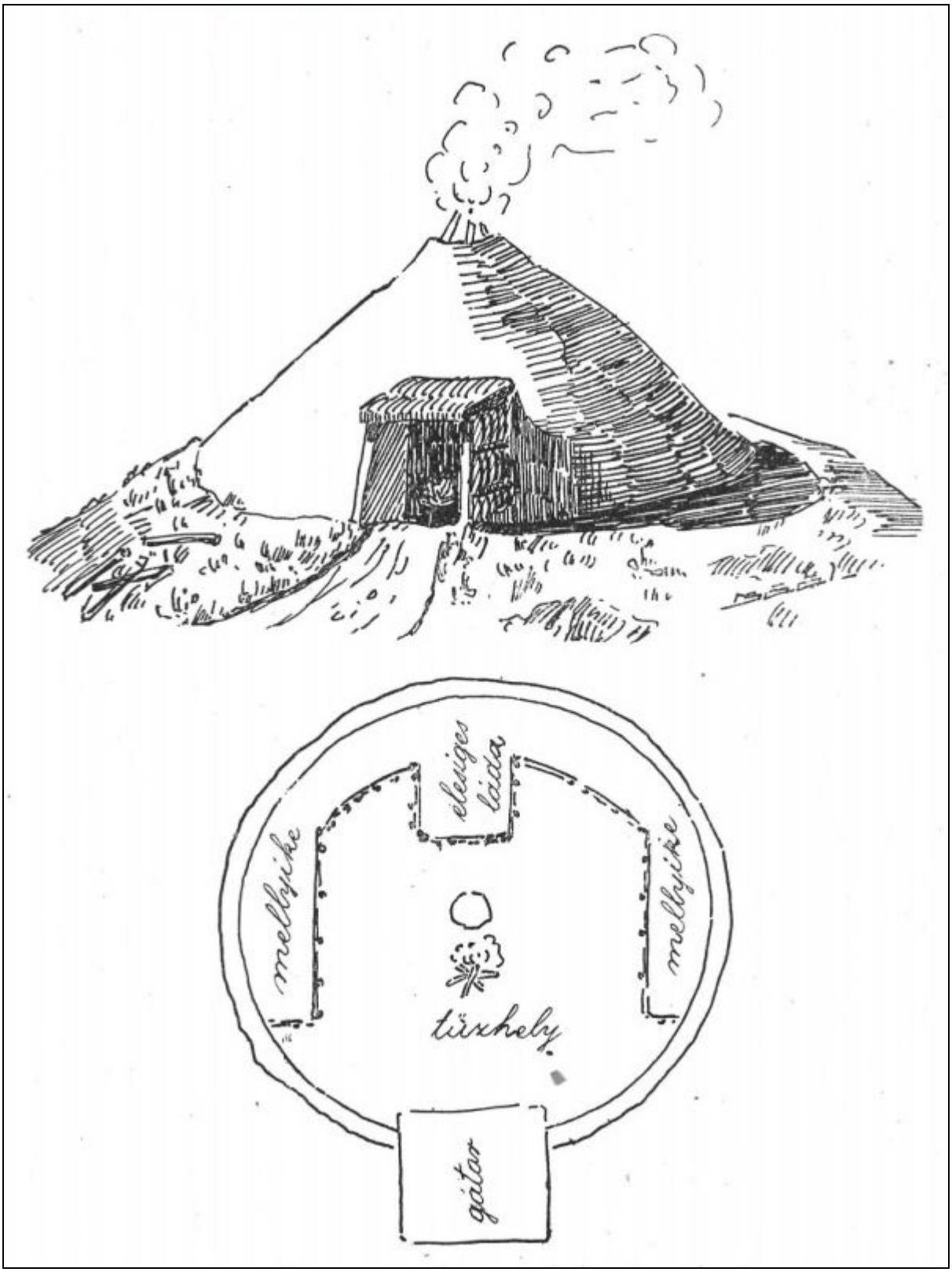
egymástól kellő távolságra levert karókhoz van szegezve és az egész szépen bemeszelve. Padlása még nincs, de nem is lehet, mikor az egész belső magassága a földtől a szelemen tetejéig alig éri el a 250 cm-t. A szelemenbe itt is a becsesebb élelmiszerek: szalonna, füstölt disznóhús, egy ág kolbász, lógnak. Körül a fal mellett egy pár kezdetleges ágy, vagy nevezzük vaczok, melyet a lakó maga ütött össze sajátságos módon. Négy ágost vert a földbe, ez az ágy négy lábát szolgáltatja. Ezekre keresztbe páronként egy-egy fát szegezett, melyek fenntartják az ágy deszkáit, vagy e deszkákat pótló rudakat. Ezt egy pár használt vagy használatból kivont ruhadarabbal béleli ki s főleg *„őtözetíbe”* fejedelmileg aludt egész a legutolsó évek szocziális mozgalmáig, amikor pár század után végre észrevette, hogy e vaczok kemény és kényelmetlen. E házakon egy, esetleg két ablak van a végén. (Lásd: 6. kép).

6. kép Egyszobás főd-kunnyók a téglagyárnál. Háttérben az újabb faházak [25]

A primitív lakások harmadik faját a *„hegyestetejű kunnyó”* képezi (Lásd: 7. kép). Ez a homoki, *„ligeti ember”* szokásos építkezési módja volt mindaddig, míg körülbelül egy félszázad előtt Debreczen város tanácsa a *„fennálló”* házak építését a homokon – erdő – is meg nem

[25] ECSEDI ISTVÁN 1912: 164.

7. kép Hegyestetejű kunnyó és alaprajza [26]

[26] ECSEDI ISTVÁN 1912: 165.

engedte. A debreczeni czívis *„kaszálóján”* lakó majoros, a télire évenkint odavándorló juhásza vagy gulyása építette e sajátságos lakást. Alkalmas helyen, legtöbbször egy *„homokhegyen”* egy körhöz hasonló alakú házhelyet *„kiczirkalmazott”* [27], s ennek határán négy *„fa drugánt”* állított fel gúlaalakban, s fenn összehajlott felső végeiket fiatal cserfagúzszsal összekötötte, aztán e négy fánál valamivel rövidebb rudakat fektetett sűrűn egymás mellé, majd e vázat galyakkal, egy jó félméter vastagon avarral, *„szalmaízikkel”* fedte be, tetejét nyitva hagyta a füstnek, vagy egy rossz méhkast, vesszőkosár feneket tett rá, s ki- bejáratul egy kis gátort csinált. S az egészet még homokkal jól *„meghányta”*, hogy megnyomja a könnyen repülő *„fedőlíket”*, másfelől jobban el volt szigetelve a hidegtől.

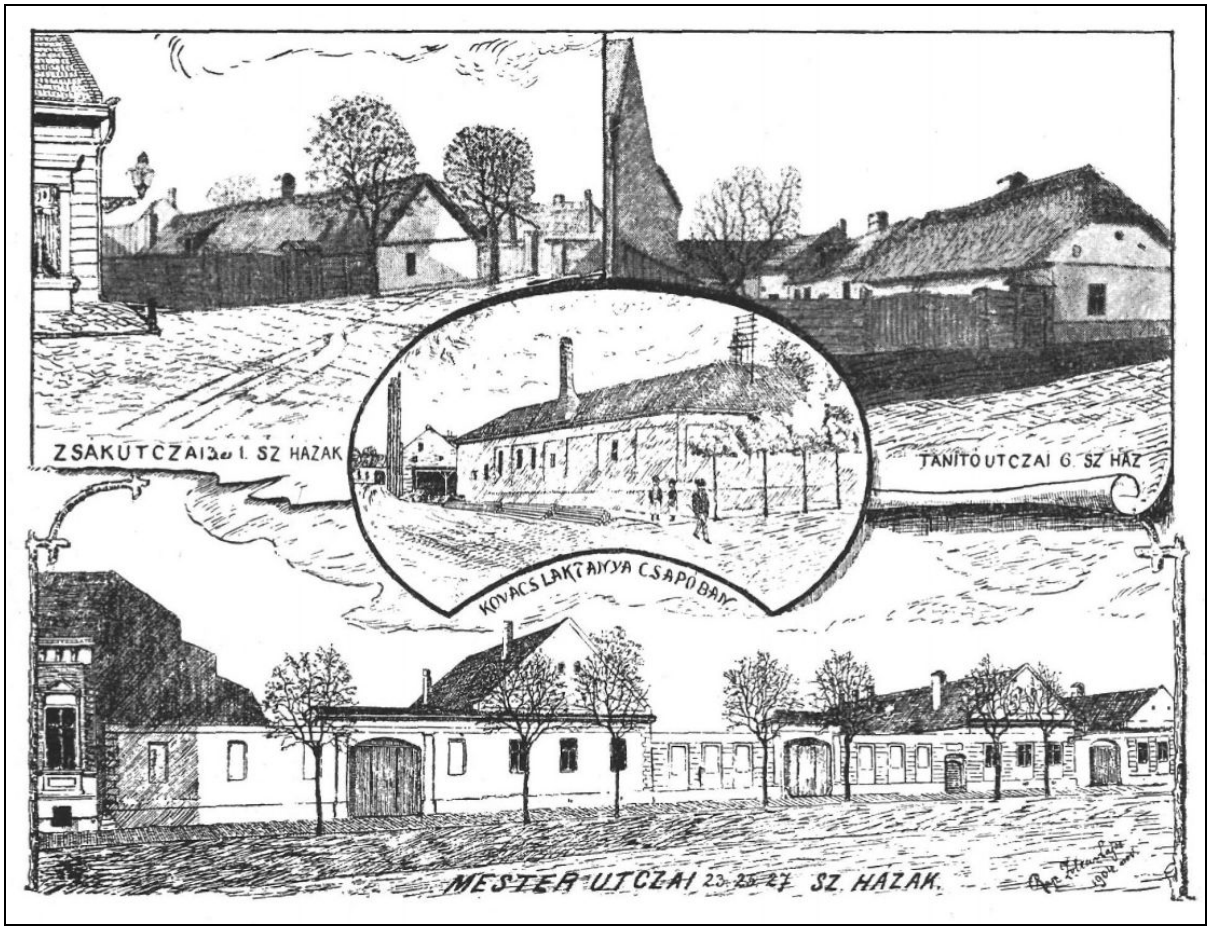
A gátorba egy szalmakötelekkel sűrűn befont ajtón át lehetett jutni. Úgy nézett ez az ajtó ki, mint egy kis széles létra s fogaiba sűrű egymás mellett szalmakötelek voltak fonva. A sarkot is a természet szolgáltatta. Felső sarkát egy fiatal cserfagúzs képezte, melylyel az ajtó egy karóhoz volt kötve. Alsó sarkát egy *„tucskó”*, amelyben az alsó végén kihegyezett ajtófélfa forgott. A kilincse fából volt, ha volt egyáltalán s madzag a húzója. E külső ajtó a hideg felfogására szolgált. A gátorból egy a városból kimustrált rozoga ajtón át jutottunk. Itt benn középütt volt a tüzelő, melyen gyakran hatalmas szálfák égtek s izzó parázs mellett, a hamuba takarva sült naponta a *„parázstök”* vagy *„kolompí”*, *„zsiványpecsenye”*, vagy a szalonna nyárson. A füst ott távozott el, ahol tudott, de ritkán a neki kijelölt helyen, ezért jó szemének kellett lenni, aki az ilyen putriban lakott. Bent a ház fala hajlását követve volt a *„vacok”*, félméter magas „sövin” a földbe rögzítve, a *„mellyíke”* földdel jól meghányva, az időnkint friss szalma alomnak, a bunda takaróul szolgált, míg egy szabad helyen az elesíg állott. Ablaka nem volt, a világosság a tetején szabadon hagyott nyíláson szűrődött be.

A fent vázolt *„fődkunnyók”* jórészt eltűntek. Itt-ott legfeljebb átmeneti lakásul építik az erdőkön a favágók. Bár nem tűzveszélyesek, de a feketeföldön rendkívül nyersek és egészségtelenek, így itt végkép eltűntek. A homokon ellenben, hol a talajvíz mélyen levonul s így sokkal egészségesebb, a szegény vákásocsos nép még ma is építget ilyeneket. A hegyestetejű kunyhók azonban már végkép eltüntek s helyüket mindenütt a *„fennálló házak”* foglalják el.

[27] Megjegyzés: Kört rajzol. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 118. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

3. A fennálló házak

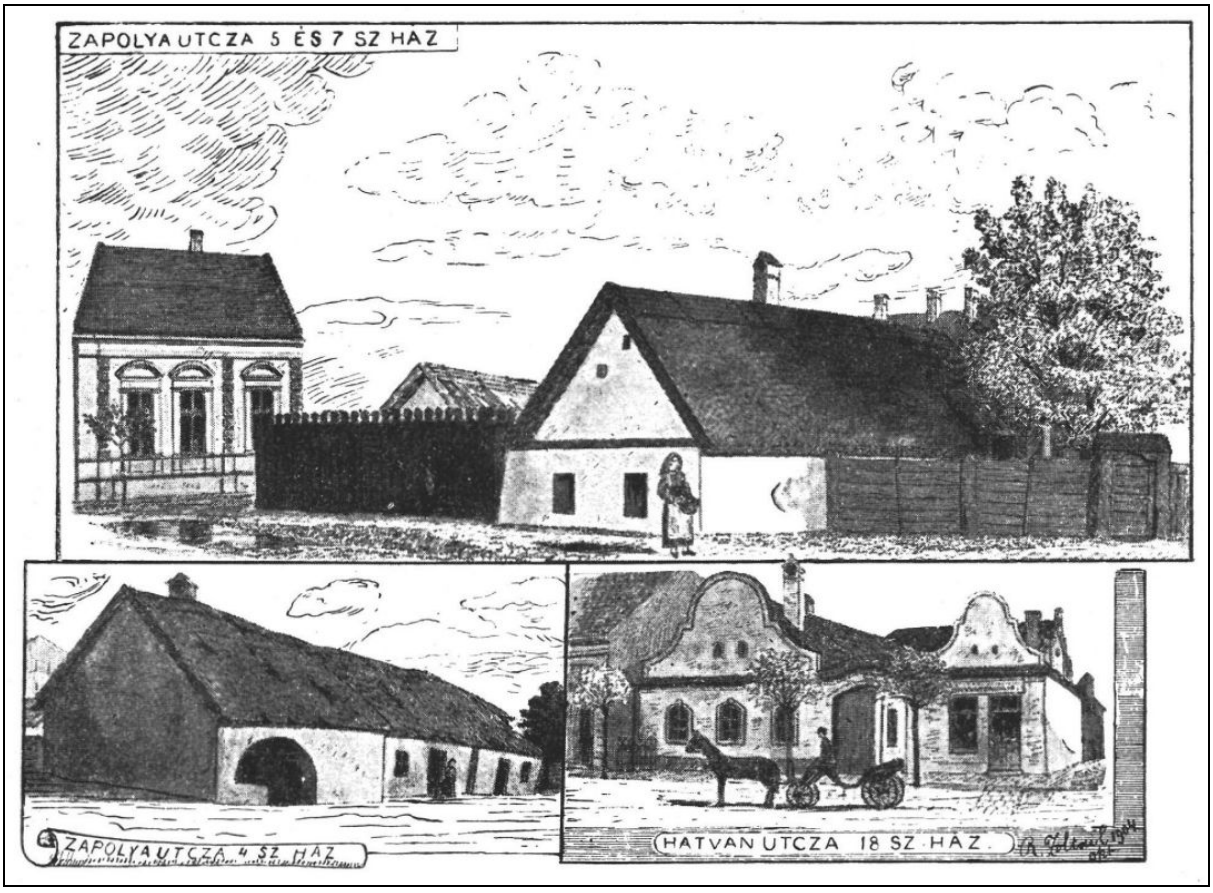
A debreczeni házak másik nagy csoportját a *„fennálló házak”* képezik, melyek időrendben amazok után tehetők, bár régtől fogva amazokkal együtt fordulnak elő. Mindenesetre a haladó kultúra a békés jólét nyomában támadó vagyonosodás természetes úton választják ki a régi szegényes lakásokból. A debreczeni fennálló házak faluk anyagának minősége szerint megoszlanak: *„vertfalú”*, *„sárfalú”*, *„karófalú”*, *„vályogfalú”* és *„téglafalú”* házakra. A vertfalú házat tartom a debreczeni fennálló házak ősének. Bár primitív művészi elöállítása miatt sokak előtt kétséges leend. Azonban tekintve a folytonos fejlődést, melynek természetszerűségében ugrás nem lehet, ezt kell elfogadnunk.

8. kép Régi polgári házak Debreczenben I. [28]

[28] ECSEDI ISTVÁN 1912: 166. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1904-ben készített rajza.

A lazább talajba ásott *„feődkunnyó”* fala idővel megrepedezett, kivált ha nyers idő járt s teherrel jártak körülötte. A meglazult föld kezdett bedüledezni. A derék lakó ilyenkor nem menekült ijedten a lakásból, hanem a mozgó föld, illetőleg fal elé karókat vert, sövényt húzott, a *„mellyíkít”* megtömte jól földdel s állott tovább, mint a Sion. Sőt amikor már került a ház körül jó erős deszka, a sövény helyett behasználta, szebben nézett ki s még azt a földet is visszatartotta, ami esetleg a sövény hézagain átfolyt. Ezt tudva, már az újabb debreczeni magyar is abból indul ki, hogy nem-e lehetne a föld fölé is földből építeni házikót. Mintául régi építkezési módja szolgál. Két hasított fát vagy később deszkát vesz elő, azokat a ház alapján egymással párhuzamosan állítja fel olyan térközzel, amilyen vastag falat kigondolt, a két végét gúzszsal összeköti, vagy egy darab fát *„pászint”* a végéhez, mellyel a két deszkát összekapcsolja s hordja az agyagos szűz földet a formába, gyakran meghinti *„pévával”* vagy *„törekkel”*,

9. kép Régi polgári házak Debreczenben II. [29]

[29] ECSEDI ISTVÁN 1912: 167. Megjegyzés: Zoltai Lajos 1904-ben készített rajza.

pár veder vizzel *„meg-megparáholja”* [30] s egy tömöfával addig *„csömöszöli”*, míg jól össze nem állott. Ha pedig már jónak gondolta, kikapcsolja a formát, felveszi s ott hagyja a deszka-magasságnyi falat s viszi tovább a formát, körül a ház falán, hogy a fal emelkedése egyenletesen történjék, meg ne szakadjon, mert ez esetben a föld nem áll össze, vagy mint ma a beton-munkások mondanák: nem köt.

Ha ugyanazon magasságban már körülrakta, kapcsolófáját egy parányit beljebb vágja, mert minden fogásnál a fal egy cseppet szűkebb lesz, mint alant s így kifelé terpeszkedő, jó alapot adnak a falnak, mely századok viharával is képes daczolni. A megszükített formát most az előbbi fölébe helyezi s folyik a munka tovább. Ha a fal felrakva, a *„fedölik”* jön rá. Ezután még *„bemázolja”* és *„besimítja”* sárral, kiszárad, kész a lakás. A vert fal igen bajos és hosszadalmas munka volt. Egy-egy *„vínember”* egész nyáron verte, míg jó kunyhó lett belőle. De ez összesulykolt föld ellentállott vésznek, viharnak, nem volt hideg télen s meleg nyáron, *„fíreg”* [31] se furkálta össze. E jó tulajdonságainál fogva a legújabb időkben is építettek vertfalú házat, ha a városban nem is, de a tanyákon annál többet.

Ha a házépítés munkáját egy kissé meg akarták gyorsítani, segítség is több volt hozzá, inkább *„sárfalú”* házat építettek. Annak rendi és módja szerint kijelölték a házhelyet. Egy gödörből agyagot hánytak ki s hajnalba egy jó *„ágyás”* sárt csináltak, olyanformán, hogy a felhalmazott agyagra a közeli, legtöbbször *„sírkútból”* [32] vizet hordtak, szalmával behintették, kapával összevágták, jól *„megtapodták”*, azután villával rakták a jó falat a kijelölt irányban, a megadott vastagságban. Ha pedig feljebb jutottak, akkor egy ember hányta fel a sárt, a másik a falon állott és vasvillájával elegyengette, *„megtapodta.”* Ezt a falat is körül-körül kellett rakni, különben nem kötött. Nevezhetnénk ez építési módot *„fecskefészekrakásnak”* is, mert az eresz aljának jókedvű munkása is hasonló anyagból és rendszerben építi kicsiny fészkét. E villával rakott fal is felfelé keskenyedik, s erre *„kötik”* a fedelet. Midőn a *„fecskefal”* tető alatt van, bemázolják, kisimítják, bemeszelik és kész a lakás.

---

[30] Megjegyzés: Vízzel locsol, permetez. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 78., 188., 587., 662. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

[31] Fíregnek nevezi a debreczeni ember nemcsak a rovarokat, hanem a neki ártalmas egér, patkány, hörcsög állatokat, sőt ellenségeit is.

[32] Megjegyzés: A vízszerzés céljából földbe mélyített kerek, négyzet vagy téglalap alakú, béleletlen úgynevezett sírkút vagy kopolyakút nem más mint egy gödör, amit magas vízállású helyeken ástak ki, és itatás vagy vízmerítés céljából egyik oldalát menetelesre vagy lépcsőzetesre alakították ki. Lásd még: Magyar Néprajzi Lexikon http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1060.html Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VIII. 24. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

A sárfal mellett már jó korán divatba jött a *„karófalra”*, való építkezés. A karófal sokkal nagyobb szabályosságot adott az épületnek, nyáron hűvöst, télen meleget tart, de az idők viszontagságainak és a tűznek nem tud oly keményen ellentállani, mint amazok. Az öreg írások fából való építkezésnek nevezik. Volt is igazuk, mert az építkezéshez mindenekelőtt egy csomó fát, vastag galyat, fiatal fákat kellett beszerezni falnak, persze nem pénzen. Minden esküdt polgárnak járt a *„kompetenczia fájához épületfa és különösen sok botgaly.”* [33] Ha megvolt a kellő mennyiségű faanyag, hozzáfogtak az építkezéshez. Legelőbb is kijelölték a házhelyet, azután a négy sarkára jó vastag karót helyeztek el s e főágasok közét bélelték aztán ki, részint náddal, részint vékonyabb karóval. A nádépítkezés ritka volt és főleg a szomszédos nagy nádtermő falvakból bevándorolt lakók űzték. A nádat a végére állították, alul-felül korczba foglalták s az ilyen nádból való házvázat verték aztán tele sárral. Hasonlókép építik ma ar czigányok a boglyakemenczét. Ha a faágasok körét karókkal bélelték ki, volt az igazi karófal. Ha így egymás mellé állított karókat felül egy kivésett gerendával foglalták össze s ugyané gerendán nyugodtak a szarufák is, melyek felül egymásba voltak illesztve s faszeggel összeerősítve, a két szarufát középen a *„kokasülő”* [34] tartotta kifeszítve. A szarufákra nádtartógalyakat szegeztek, amire ismét a nádat kötözték fel cserfagúzszsal, később dróttal és madzaggal. A ház két végén volt a *„deszkatűzfal”*, mely alatt az utolsó két szarufa által alkotott háromszöget bezáró deszkázatot, le egész a falig, értették.

A fennálló lakóházaknál már nagyon elterjedt a padlás készítése. A padlást a *„mestergerenda”* tartotta fenn, mely a primitívebb padlás nélküli házaknál a szelemennek felel meg. Csakhogy míg itt a fedélfát tartotta, addig az előbbi haladó építkezésnél magas helyzetéből leszállván, a padlásdeszkákat tartotta a hátán. A *„pallás”* készítésében is különbséget és fokozatot észlelhetünk. A padláskészítés legegyszerűbb faja lehetett az, midőn a száldeszkákat csak egymás mellé rakták. Haladást mutat a már egymás mellé illesztett deszkák leerősítése és felül letapasztása szalmás vagy pelyvás sárral. Természetesen a száradás alkalmával, midőn a két deszka közt nyílás támadt, a kiszáradt „tapasz” folyton hullott a lakók nyakába, még ha egy gyönge macska sétált is végig a *„hászján”* [35], hát még ha egy jó tojótyúk buzgón is kapart rajta *„színamurvában.”* E kellemetlenségek kikerülése végett már jó korán divatba jött a módosabb helyeken a *„fiókos padlás”* készítése, melynek hézaga nincs. Két deszka úgy van

[33] Botgaly az egész fiatal fa, vagy faág.
[34] Megjegyzés: Torokgerenda. Dr. Horváth Péter (Szerk.)
[35] Megjegyzés: Padlás. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 345. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

egymás mellé téve, hogy egy harmadik nem fér közé, hanem borítja egy kevéssé mindenik szélét s, hogy pedig e csak a szélén alátámasztott deszka a rája nehezedő sár súlya alatt meg ne hajoljon, a gerendán, alá egy kis fadarabot tettek. A padláskészítés haladását mutatja a padlás megerősítése olyanformán, hogy az esetleges megterheltetést is megbírja. Egy pár szekér *„csűs tengeri”* igen gyakran került az első *„hászjára.”* A két szemközti falra egymástól egy méternyi távolságra *„folyógerendákat”* raknak le s ezeknek közepén rájuk merőlegesen fut a mestergerenda.

A fennálló házak helyzetét tekintve, *„tűzfalas”*, *„kanfaros”* és *„elles”* házakat lehet megkülönböztetnünk. Az első kettő véggel volt az utczára, míg a harmadik az utcza hosszában épült. A debreczeni czívisházak túlnyomó nagy része a két első csoportba tartozik. A sártűzfalon vagy nem volt lyuk, vagy egy kis kerek lyukat vágtak rá. A téglatüzfalon egy ablakszerű lyuk volt, nem ritkán zsalugáterrel ellátva, mint a szoba ablakainál, de leginkább két tűzfallyukat hagytak egymáshoz közel, a czélból, hogy jobban *„szíjjel lássanak”*, másfelől, hogy a szél jobban járja a *„hászját”*, amit különben azáltal is elősegítettek, hogy a cseréptetőn egy-egy cserepet egy *„csutkavíggel feltámítottak.”* A lyuk belső oldalára rostély van szegezve, hogy valami *„kártíkony”* macska be ne lopódzzon és le ne rágja a rudakra szép sorjában felrakott kolbászt. A lyukak alakja főleg négyszög- vagy szívalakú, itt-ott egyszerűen díszítve. A magas, tűzfalas házaknál a két lyuk közt egy szívalakú térben áll a ház építésének éve.

A régi háztetők természetesen kétereszesek s a csepegőnek mindkét felől a tulajdonos telkére kellett esnie és nem a szomszédéra. [36] A fedőlék a fennálló házaknál már nád – ritkán zsúp – és zsindely. A nádfedelet külön e czélra rendelt mesteremberek, az ú. n. *„nádkötők”* készítették. A nádakat *„kívinkint”* szétbontva rakták a tetőre, guzszsal vagy dróttal rákötötték a favázra. A *„girinczet megszegtík”* vagy náddal, vagy venyigével, később kétoldalt egy-egy szál deszkát tettek rá, vagy léczből rámát, azért, hogy a szél bele ne markoljék és meg ne bontsa a tetőt. Az ereszt arra való szerszámmal ismételten felverték, ha a nád lecsúszott, vagy a ház szemefénye, Misuka, sárkánycsinálás czéljából megtépázta. Tyúk anyónak pedig halálbüntetés terhe alatt meg volt tíltva a tetőn kaparni. Bár a nádtető nagyon tűzveszélyes, de rendkívül tartós, nem ázik be, nyáron hűvös, télen nem nagyon hideg. Ezért régen a disznóhúst, kolbászt, sőt még a szalonnát is a nádas *„hászján”* tartották, nem avasodik ott meg olyan

[36] Megjegyzés: A legkorábbi XVIII. század harmadik harmadára datálható DvT. 34-es jelzetű részletes várostérkép arról tanúskodik, hogy a fésűfogas telekelrendezésű házak zöme éppen a szomszédos telekhatár vonalára épült, így pedig megfelelő csatornaereszek nélkül, igencsak nehézkes lehetett megoldani azt, hogy a nyeregtetőről az esővíz ne follyon a mellette fekvő telekre. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

hamar, mint ma a kamarában. A módosabb polgárok már nagyon korán nád helyett zsindelylyel fedték házaikat. A zsindelytető csinosabb, de talán még nagyobb tűzfészek, mint a nád. A zsindelyt ács, *„kontraács”* vagy *„barkács-ember”* szegezte fel a tetőre. A zsíndelytető nagy kedveltségnek és elterjedtségnek örvendhetett, amit eléggé mutat az, hogy Evlia Cselebi török utazó 1666. évi látogatása alkalmával durva becsléssel 12,800 deszkazsindelyes tetejű, alacsonyabb-magasabb téglaépítkezésű (?) csinos házat említ. [37]

A gazdasági fellendülés, a nagyobb igények, a haladó kultúra, mind többi és több követelnivalót hagynak fenn az ember lakóhelyét illetőleg is. A karófal bármennyire felkapott volt is, mégis csak gyenge volt, ha a karók kirothadtak, a ház fala megrendült, ha a sár nem jól volt a karók közé rakva, a karók mentén egerek, patkányok a földszinttől a padlásra a falban jártak fel. Így már jó korán rájöttek arra, hogy a *„pévás sárt”* formába kivetik, a napon megszárítják s így raknak erősebb, állandóbb falat. A kiformált *„pévás sár”* neve a *„vályog”*, az ebből rakott falat *„vályogfalnak”* nevezik. A régi vályog nagyobb volt, mint a mostani, de vékonyabb. A fal vastagságát egy vályog, másfél, vagy két vályogra hagyták. A vályogot a tulajdonos maga vettette, mibe se került, az erdőről került ingyen az épületfája, így a nagyobbszabású építkezés kora a XIX. században mindenütt megkezdődik. [38]

A vályogtól már egy lépés volt a *„téglafal”*, vagy mint közönségesen nevezték, *„kűfal”*. A téglát *„szabad kemenczékben”* égették a város nyugati szőlőskertjén kívül eső nyomáson. Csak később állítanak fel a város és magánosok tégla- és cserépgyárát. A czívis azonban – bármily olcsó volt is a tégla – nem fordult a gyárakhoz, hanem amint vályogot tudott vetetni, a téglát is maga vetette. Czigány vetette azt is, ezt is. Szántóföldje agyagos volt. Egy csapat czigány egész nyáron kivetette, kiszárította a kellő számú *„mágiát”*, [39] összel pedig kiégették a gazda földjén a gazda *„tűzrevalójával”*; és volt tégla *„dosztig”*. [40]

Az alacsony építkezés kora a czíviseknél – szerintem – az 1840-es évekig tartott. Az úgyszólván évről-évre megújuló tűzvészek arra bírták az eladdig alacsony, nádas, zsindelyes, egészségtelen házakban lakó jobbmódú polgárokat, hogy házaikat magasabbra rakják, vályogból s hacsak lehet, téglából építkezzenek s a gyúlékony nád-, *„zsindely-fedőlik”* helyett az akkor már

[37] KARÁCSON IMRE 1908. II: 242.

[38] Megjegyzés: Más elbeszélések szerint a város a kora újkori időkben éppen nagyobb „faínséggel” küzdött, amit idővel csak az Erdélyből leúsztatott majd a városba szállított faanyag oldott meg a XIX. század első felében. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

[39] Mágla = kiszárított, de ki nem égetett tégla.

[40] Dosztig = untig elég.

divatos, jobb, állandóbb, kevésbbé tűzveszélyes cserépfedést hozzák be. A leégett alacsony, régi házat a világért sem hordták el, hanem amennyit a tűz meghagyott, arra *„ráraktak”*, így aztán megtörténik, hogy egy régi ház lebontásánál a falban égett gerendákat találnak a vállalkozók. A fentemlített időtől kezdve a szobák belvilága 280-300 cm lett, itt-ott hatalmas bolthajtások támogatták. A mestergerendába nem verte fejét többé a vidám tánczos, de egy nagy baj volt: a háziasszony nem érte el többé a gerendából a szappant levenni. E magas, téglatűzfalas házak rohamos elterjedése termékenyítőleg hatott a nép egyszerű lelkére s e dalban fejezte ki az újítás iránt táplált rokonszenvét:

„Mán minállunk a’ jött a szokásba’,
Nem tánczolnak az alacson házba’.
Alacson az mestergerendája,
Letörik a, letörik a, rózsám, csárdás bokrétája.” [41]

Azok a sajátságos, magas, tűzfalas házak, az utczára három ablakkal ekkor jöttek divatba. A régi „sár-” vagy „pendelykímín” helyét az óriási, jellegzetes „szabad” vagy „kűkímín” foglalta el, mely mélyen leásott *„jó fődre”* rakott oszlopokon, válogatott, egész téglából épült. [42]

4. A kerítések

Kétségtelen, hogy az öntudatos település első idejében a kerítések, mint a magánbirtokok elválasztó eszközei nem voltak. Csak hosszabb, állandó jellegű megtelepülés első momentuma volt az, hogy az egyes tulajdonosok közös megállapodás folytán, vagy bírói ítélet alapján közös határmesgyét tűztek ki, melynek látható jele egy földhullám, dombocska, egy-egy maga-

[41] Megjegyzés: Azért már a XVIII. században, illetve korábban is állt jó néhány komolyabb fésűfogas telekelrendezésű téglából illetve vályogból valamint téglából vegyesen épített egykoron szabadkéményes ház, amelyek közüljó pár még mind a mai napig túlélte az idők viharát. Maradandó anyagból készített szabadkémények nyomait őrizte meg feltehetően az 1760-as éveket megelőző korokból például a Varga utca 6., és Hal köz 6. számú fésűfogas telekelrendezésű ingatlanok, valamint a Dósa nádor tér 3. számú emeletes épület, amely magába foglalva megóvta a korábbi utcára merőlegesen álló építményt is. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

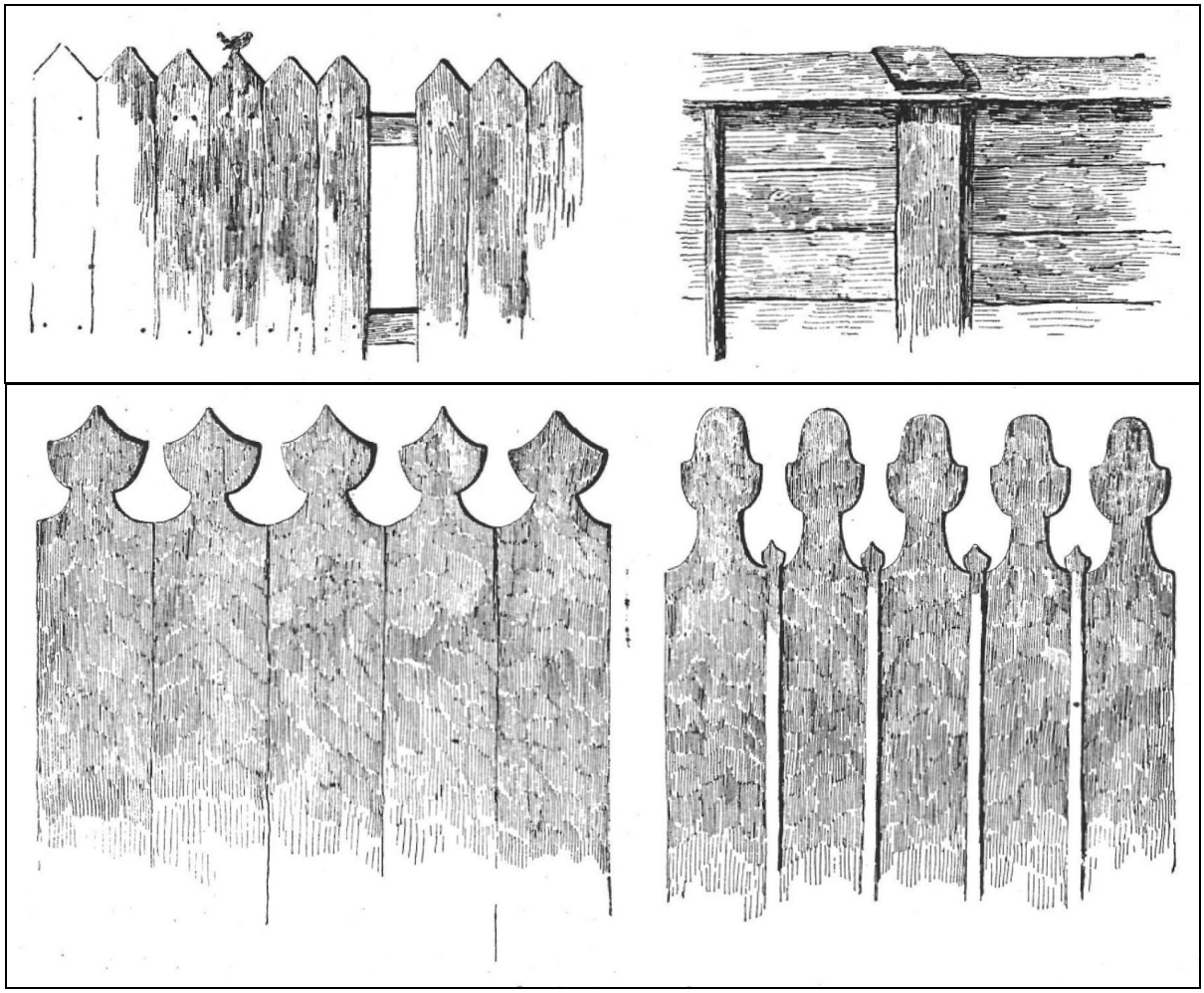
[42] „Ház” gyakran szoba értelemben használtatik

sabb bozót, cserje vagy éppen élőfa lehetett. Veszedelem idejére is felesleges lett volna minden tulajdonosnak a saját portáját erősíteni; az a természetes ösztön, mely a vész idejére összetartja az embereket, jó korán az egész község megerősítésére sarkalta. Így jött létre Debreczent körülvevő hatalmas mély árok, amelyből kikerült föld sáncz gyanánt volt felhalmozva, meg-megszakítva itt-ott a *„kapuktól”* és a *„kisajtóktól.”*

A tulajdonjog első öntudatos felébredésének kell tekintenünk a telkek felkerítésének gondolatát. E kerítkezés előállhatott természetes úton is, az aszalag és egyes fafajták sűrűn egymás mellett nőve valóságos élősövény volt, de nem védelem is egyúttal. A védelmet az ember által emelt kerítés nyújtotta. E kerítés legtermészetesebb formája a *„gerággya”* lehetett, amely az udvaron és istállókban összekerült szemétnek, főleg *„ganénak”* utczamenti felhalmozása volt. Ez tűznek, bűznek, ezer betegségnek forrása lévén, azért a városi tanács már 1698-ban megparancsolja, hogy *„mivel az utczákban a ganéjokbul csinált garádgyák dísztelenségére vállnak a városnak, azért megtilalmaztatik, hogy senki se csinállyon affélét”*. Történt pedig ez kevéssel azután, hogy Debreczen a városok sorába emelkedett s pár évvel azelőtt, hogy a városi tanács az utczaseprést is elrendeli – 1701. Ettől kezdve az utczai oldalon nem szabad volt garádgyát húzatni, de nem lőn intézkedés az udvarfelőli részére is. A garádgyával rokon keritési faj a *„gyepű”*, ez mai napig dívik a szőlőskerteken. A *„gyepű”* gilygaly szőlő *„vágonya”*, jól letaposva, oldalt vad komlóinda fonja be, kívül nagy árok választja el az avatatlanoktól.

A betiltott garádgya helyét a *„sövin”* foglalja el. Ez nem egyéb, minthogy egymástól bizonyos távolra levert karók közét fiatal vesszővel vonják be. Ez is elég tűzveszélyes és ízléstelen falusias külsőt kölcsönöz a városnak. E kerítésfaj a főbb utczákon meg se honosult, de a mellékutczákon, sőt az új sorokon egész az utolsó pár évtizedig látható volt egy-kettő. A fenyődeszka rohamos behozatalával csakhamar tért hódít a *„berena-”* vagy deszkakerítés. A berena kétféle: *„fiókos berena”* és fennálló deszkából összerótt berena. A fiókos berena a régibb (Lásd: 10. kép). Egy meghatározott távolságra két oldalán kivésett tölgyfa-*„berenalábfákat”* ásnak le, ebbe deszkákat szabnak, néha a deszkákat még egybe is eresztik, hogy a nap el ne süsse és ne lássanak be rajta. A tetejére egy deszkát szegeznek ferdén, hogy a víz lecsurogjon róla. Ha a lábfa meggyengül, egy *„czulápot”* vagy egy *„gyámolt”* adnak neki. Újabban a berenalábfákat nem vésik ki egész hosszában, hanem alul és felül egy-egy *„drugánt”* eresztenek bele keresztbe s erre szegezik, egymás mellé felállítva a deszkákat. Az így egymás mellé állított deszkákat a forró nap mielőbb elszíná s belátnának a nyíláson, ha a két

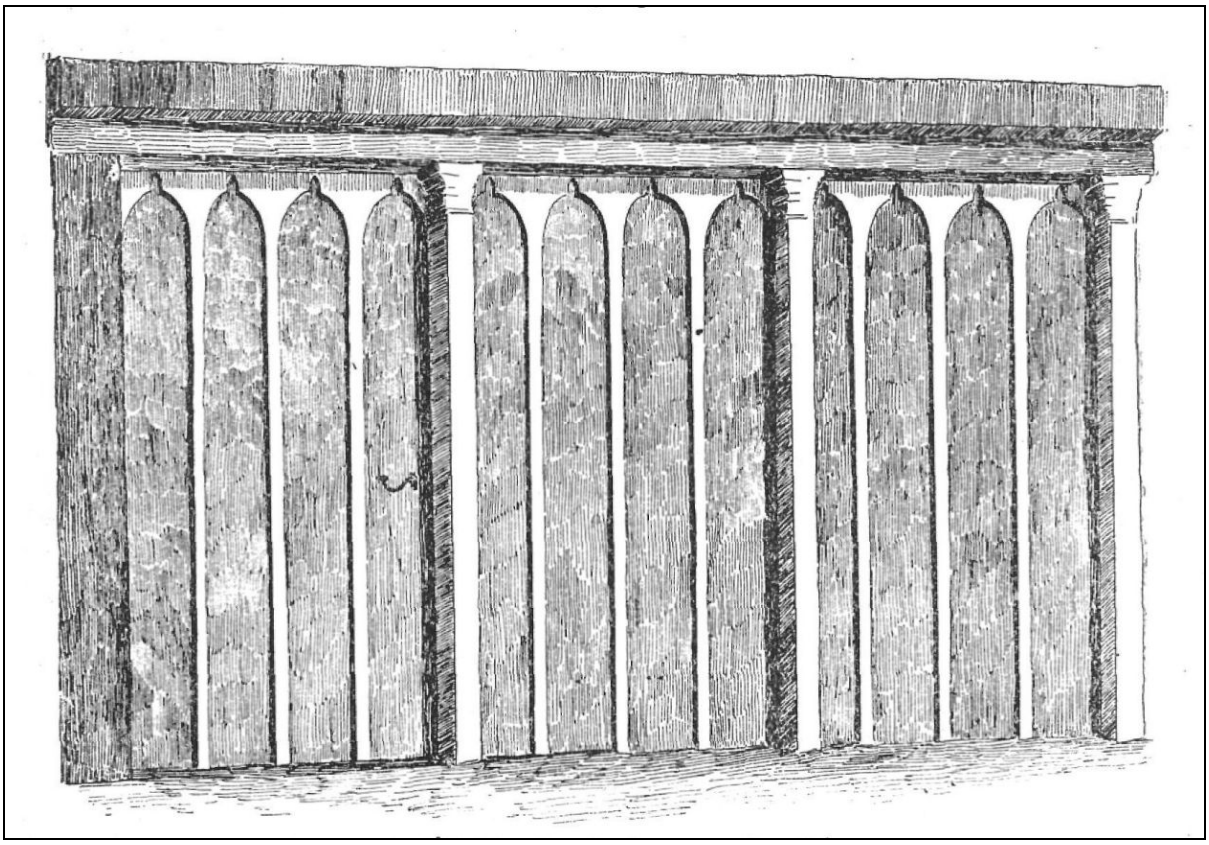
deszkának kezdetben parányi közére léczeket nem szegeznének. A deszkák és léczek felső részei rendesen hegyesre vannak vágva. Néha más alakot is vesznek fel, de nagy változatosság nincs bennük. (Lásd: 11. kép).

10-11. kép Fennálló berena (bal felül), fiókos berena – régibb fajta (lásd jobb felül), valamint további berenák [43]

Az utcza felőli részen hagynak a berenán egy kaput és mellette *„utczajtót”*. A kapu kétfelé nyílós, fölül fedetlen, hogy bármily magas szekérrel be lehessen menni, az utczajtó pedig kicsi, egyfelé nyílós, fölül fedett (Lásd: 12. kép). Régebben a kaput nem tették lakatra, hanem betették és esetleg betámasztották, hogy a szél *„ki ne vágja.”* A tolvajtól nem féltek,

[43] ECSEDI ISTVÁN 1912: 171-172.

12. kép Újabb deszkakapu a kerítésen [44]

hisz *„nem bántják a jó embert”*, meg ha valaki bemerészkedett volna is jönni, 3-4 óriás komondor, mely állandóan a kapu alatt sétált ki s be, megvédte volna gazdája vagyonát. Az utczajtót ellenben naplementtel *„gyertyagyútás”* után bezárták, hogy *„hírrel jőjjík, a ki jönni akar.”* Ilyenkor aztán a látogatónak ugyancsak ki kellett próbálni az ökle keménységét, botjának erősségét, mert Debreczenben a csengő csak 1910 óta lett általános. Volt ugyan egyes utczajtókra felszegezve egy *„kopogtató”* vasból s pokoli lármát csapott a két vas összeverődése, de ez csak *„a nagy helyeken”* volt meg.

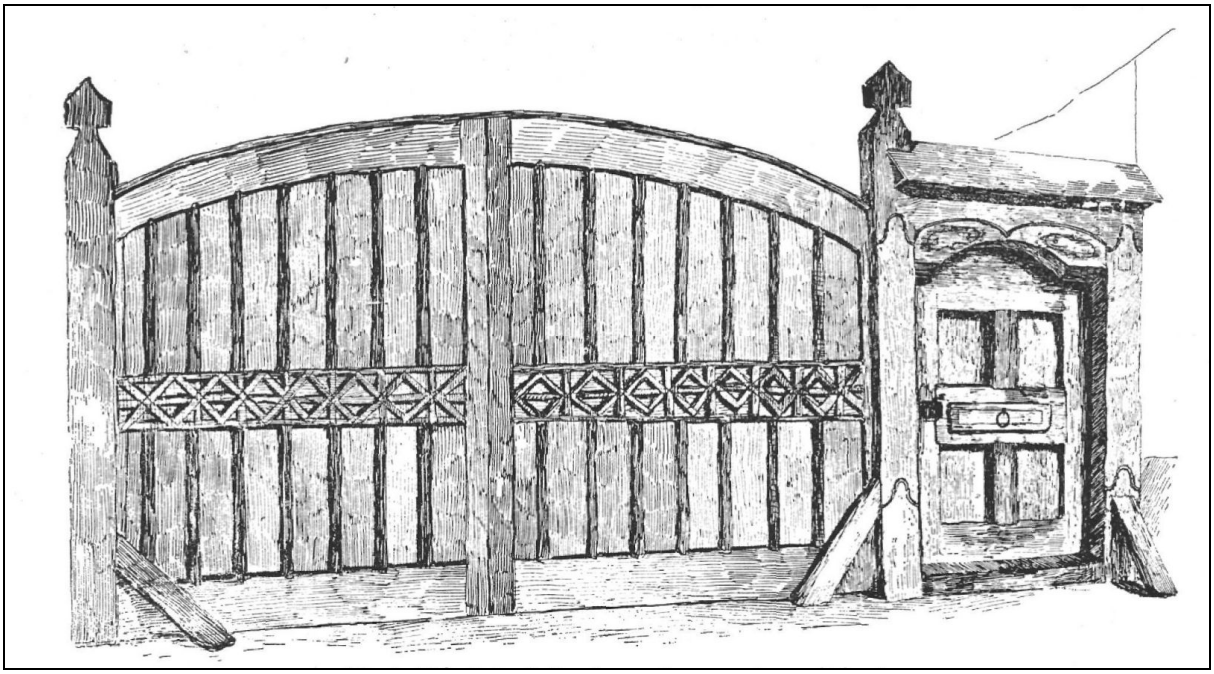
Újabb időben a *„kűfal”* foglal mindegyre nagyobb tért, amely Debreczenben is nagyon régi időtől fogva megvolt a templomnál s középületeknél. A kőfalnál a debreczeni czívis többé nem csináltat utczajtót, hanem csak kaput. [45] Hatalmas 4-4,5 m széles, még ennél is ma-

[44] ECSEDI ISTVÁN 1912: 173.

[45] Megjegyzés: Idővel valóban ez a módszer vált általánossá, azonban vannak úgynevezett *„basacívis”* nagypolgári, fésűfogas telekelrendezésű XVIII. században már álló házak, amelyek utcafronti kerítése téglából készült és kiskaput is kialakítottak rajtuk. Lásd: Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 42. számú barokk oromzatos ház, valamint Széchenyi utca 44. számú csonkakontyolt épület utcafronti kerítéseit. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

gasabb kaput ácsoltat össze, az utcza felőli deszkázatát pléhvel boríttatja be. Felül hatalmas tölgyfa *„szeműdökfára”* nehezedik a kapu feletti boltozat, alul szintén hasonló kiállítású tölgyfaküszöböt alkalmaz, míg a mázsás kapuszárnyak a *„kapufélfák”* alsó végébe eresztett rövid vasnyúlványai a – monya – *„terméskűbe”* vésett vasban mozognak. A kapu egyik, a gyakrabban nyíló szárnya, felénél kisebb, egyharmadrésznél nagyobb. A nagyobbik szárnya a küszöbbe vert *„kocsisbosszantó”* nevű görbe vashoz ütődik, ez fel is tartja a szélviharokkal szemben. E nagyobb szárnyat csak a szekereknek, jószágoknak nyitják ki, maguk csak a kisebbik részen közlekednek. E magas, pléhes kapu egykor a *„nagy gazdáknak”*, a *„basáknak”* [46] házait ékesíté, újabban apróbb gazdaczívisek is építettek, ma kiveszőfélben van, a kisebb, csinosabb asztaloskapu egyre jobban kiszorítja a nagy, otromba jószágot a használatból (Lásd: 13. kép), melyről pedig egykor ezt mondta a fáma:

„Magas kapu, nagy kutya,
Ott lakik a jó gazda.” [47]

13. kép Régibb fajta karoskapu utczaajtóval [48]

[46] Basának a nagyon gazdag, büszke czívispógárt nevezik.
[47] Jó gazda = nagy gazda = vagyonos czívis.
[48] ECSEDI ISTVÁN 1912: 174.

5. Az utczák

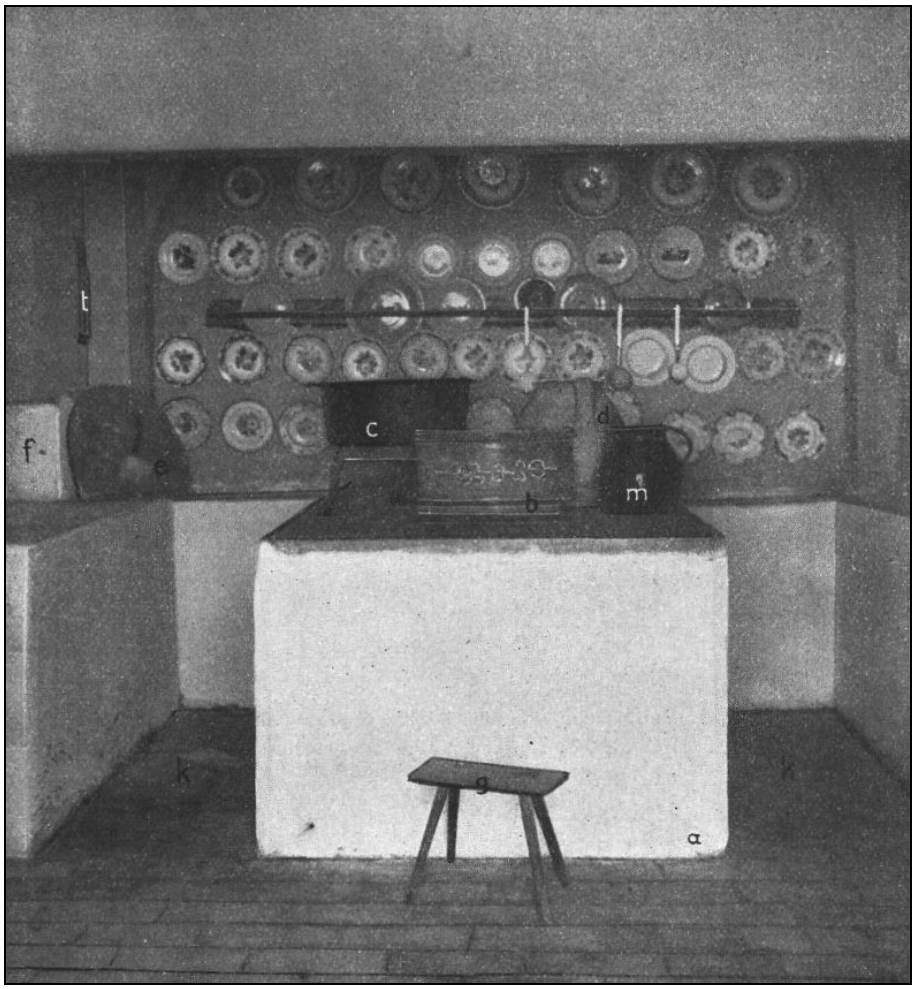
A két sorjában egymással szemben épített több-kevesebb számú ház képez egy utczát. Debreczenben a megtelepülés első idejében igen széles utczák lehettek, ami jellegzetes az alföldi városokra. A városrendészet régen nem is kívánta az utczákat, sem a házak homlokát számmal megjelölni. A lakosság átlag *„nagy utczát”* és *„zugot”* ismert, utczát kevésbbé. Nagy utczák voltak a mai főutczák, újabban közepén a *„tört kűvel”* kövezett *„flaszterrel”*, míg e csekély kemény térség mellett kétoldalt átlábolhatatlan por vagy sár volt aszerint, hogy száraz idő, vagy esőzés volt Debreczenben. A járda első jelenségei pedig a pallók voltak, elébb csak néhány utczán, később pedig a Piacz utczán a nagy templomtól a *„Fejír lúig”* fennálló nagy híd elbontásával – 1826 –, az ebből kikerült anyagból a város legtöbb utczája pallóhoz jutott. Újabb időben aszfalt-, vagy a város téglagyárában égetett vastéglajárda hirdeti a kultúra csöndes terjedését. Az utczák elnevezését és a házak megszámozását csak 1844-ben határozta el a tanács.

Elnevezés tekintetében minden nagy utczának egy kis utcza felelt meg, mely mindíg az előbbi közelében feküdt, vagy bele torkollott. Pl. Nagy Mester-u., Kis Mester-u., Nagy Hatvan-u., Kis Hatvan-u., Nagy Czegléd-u., Kis Czegléd-u., Nagy Csapó-u., Kis Csapó-u., Nagy Új-u., Kis Új-u. stb. A zugot rendesen a nagy utcza felől lakó első háztulajdonosról, vagy a zugban lakó valamely nevezetes személyről nevezték el, pl. Nagy Mester utczába torkollott a Deák zug – ma Csemete-u. –, Bundi-zug – Bundi-u,, Muszka-zug – Borz-u. –, Iskola-zug – Tanító-u. – stb.

Régen a *„zugba”* valamire való czívis nem költözött be, büszkesége tiltotta. A széles, nagy utczát kereste, hol előrefogott igával könnyen befordulhatott s a széles kapuban nem akasztott meg könnyen. Ha a zugtól irtózott a czívis, a város alján elterülő *„újsort”* meg egészen megvetette, nemkülönben az „árok ajját” is. Az újsor vagy *„újülés”* a város régi sánczai helyén elterülő új telepítések voltak, melyek jó ideig még itt-ott meglevő óriási árokra néztek, ezért hívták őket *„árok ajjának”*. Szegényes, alacsony házak, kicsiny telkek jellemzik ezeket és adják meg a hatalmasan fejlődő Debreczennek ma is külvárosias jellegét. A Csapó utczai újsorokat *„töksornak”*, a czegléd utczait pedig *„czigánsornak”* nevezték. Ott a tök-, pereczsütők, itt a muzsikus- és tapasztóczigányok laktak nagy számmal.

6. A debreczeni világítóeszközök a legrégibb időtől a petróleum használatáig

Az ősember a világítás és a fűtés kérdését egyszerre oldotta meg. A szabad tűzhelyen kezdetben a czél csupán az utóbbi lehetett s csak később fűtött, illetve tüzelt csupán abból a czélból, hogy világítson. E természetes, egyszerű módszert a haladó kultúra ugyan megváltoztatta mielébb, de a természet ölén élő népek nagy számánál ma is romlatlan tisztaságában dívik. Debreczen ősi telepesei is nagyobbára barbár nomád népek lehettek s ősi egyszerű eszközeiket ezek hagyták hátra lakó- és temetkezőhelyeiken, alig kerül elő egy-egy római ildomos mécs, vagy más világítóeszköz.

14. kép A szabadkonyha

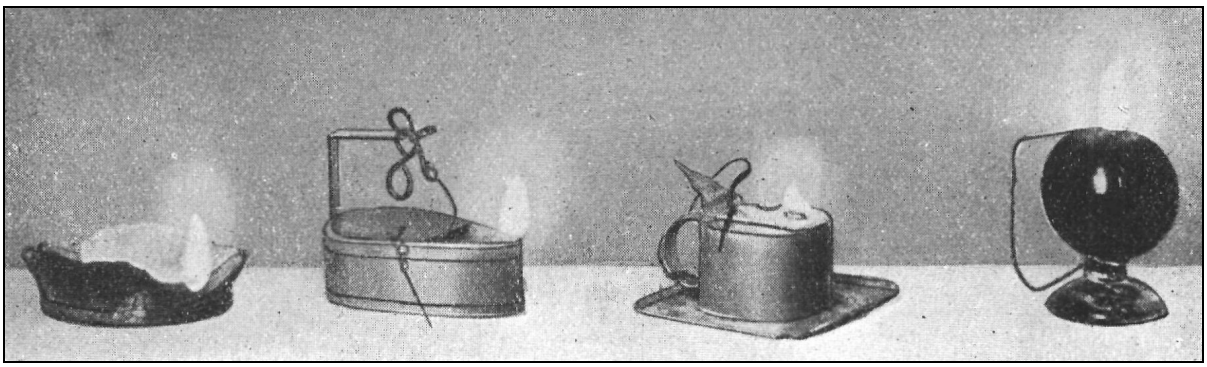
a. Szabadkonyha, b. kályha, c. edény a vaslábon, d. kétfülű vászonfazék, e. előte, f. a kemencze szája, g. gyalogszék, m. mázosfazék, k. konyhaköz, tökgyalu [49]

[49] ECSEDI ISTVÁN 1912: 175.

Debreczen ősi puritán, egyszerű lakója még a legutolsó századokban is használta az ősi világítóeszközt. A földbeásott kunyhók közepén a földre rakott tüzet e *„tüzelőnél”* főzött, fényénél világította be lakását s ez divatozik még ma is számos debreczeni tanyán. Később a lakosság szépészeti érzéke, vagyona, de főképpen az előbbi tűzveszélyessége arra bírta a módosabb polgárokat, hogy a tüzet egy emelkedettebb helyen gyújtsák fel és tartsák állandóan. így jött létre a kandalló a szobákban és a *„szabadkonyha”* a pitvarban.

A kandalló a szoba pitvar-, illetőleg kéményfelőli falához volt épitve. Magassága 80 cm, szélessége a szoba nagyságától függött. Az egész sáralkotmány, közepén a tűzhely. Ezen melegítettek, kolbászt, húst sütöttek, esetleg főztek. A füst felfogására egy garatszerű kürtő szolgált, mely megfelelő magasságban a konyha felett az egész tűzhely területére kiterjedt s a benne összegyűlt füst a falon kivágott lyukon távozott el a kéménybe. Ha tűz nem égett, a lyukat bedugták. (Lásd: 14. kép).

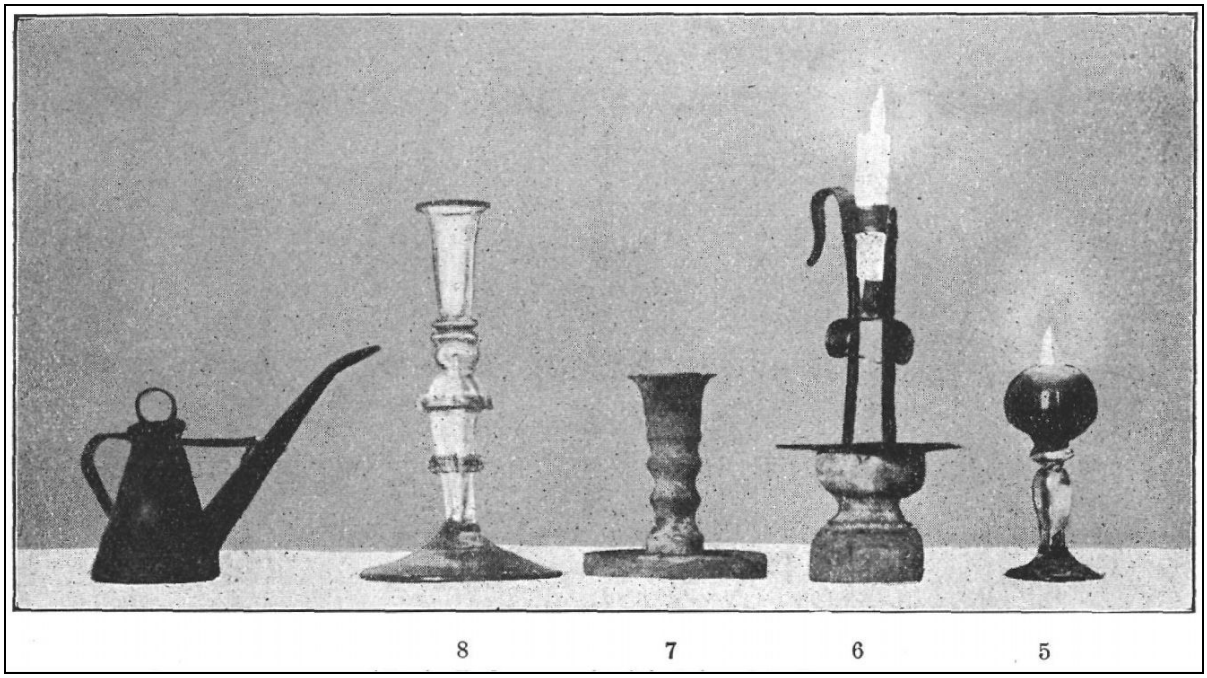
A legrégibb, tisztán csak világítási czélra rendeltetett eszköz a *„zsírmécses”* lehetett. E rendkívül primitív eszközt rossz fazékfenék és valami kanócz adta. A rossz fazékfenékbe egy jó hosszú megzsírozott *„kík velezrongyot”* [50] nyújtóztattak el és erre egy *„kanálfű”* disznózsírt tettek. A bél egy kis része lelógott a cserép szélén ezt meggyújtották, hogy pedig a vígan égő kanócz egyszerre végig ne gyúljon, egy jókora kősódarabot tettek akadályul a láng és zsír közé. Piszkálására egy drótot vagy szeget használtak. E világítóeszközt sokan *„pillancsnak”* nevezték. (Lásd: 15. kép).

15. kép Debreczeni világítóeszközök a petróleumlámpáig
1. zsírmécs vagy pillancs, 2. ruczamécs, 3. bádogmócs, 4. olajmécs üvegből [51]

[50] Megjegyzés: Eredetileg velencei kelme. Lásd még: VIRÁG GÁBOR 1986: 152.
[51] ECSEDI ISTVÁN 1912: 176.

A zsírmécs rendkívül füstölt és igen kellemetlen fojtó szagot árasztott, ezért már jókorán az *„olajmécs”* váltja fel. Az olajmécs régibb alakja a *„bádogmécs”* és újabb, ma is használt faja az *„üvegmécs”*. A bádogmécs áll egy olajtartóból és *„sípból”*, melybe a *„mécsbelet”* húzzák. A mécsbelet a kereskedőtől veszik, de szükség esetében ugyanazt a szolgálatot megteszi egy már régebben használt gatyamadzag is. Az üvegmécs csinosabb, itt az olajtartály üveg, a síp bádog, annak a fülére, ennek a nyakára madzaggal egy kis drótdarabkát kötnek, hogy legyen mivel piszkálni. Az olajat hozzá maguk *„üttettik”* a földjükön termelt repczéből, napraforgóból vagy tökmagból. Így a világítás mibe se került, ha tekintjük azt, hogy az egyszerű nép a nappal nyugszik, s a nappal kél. Az olajat a *„ruczából”* vagy *„pintyőkéből”* töltik a mécsesbe. (Lásd: 16. kép).

16. kép Debreczeni világítóeszközök
5. talpas olajmécses, 6. gyertyatartó, 7. gyertyatartó agyagból, 8. ugyanaz üvegből, 9. olajos bádog: pintyőke vagy rucza [52]

Mindamellett az olajjal való világítás sem volt kellemes, mert a környék tőle piszkos, füstölt és különösen a repczeolaj büdös. Ezért az olajmécsnek a városon hamar nagy riválisa lett az

[52] ECSEDI ISTVÁN 1912: 177.

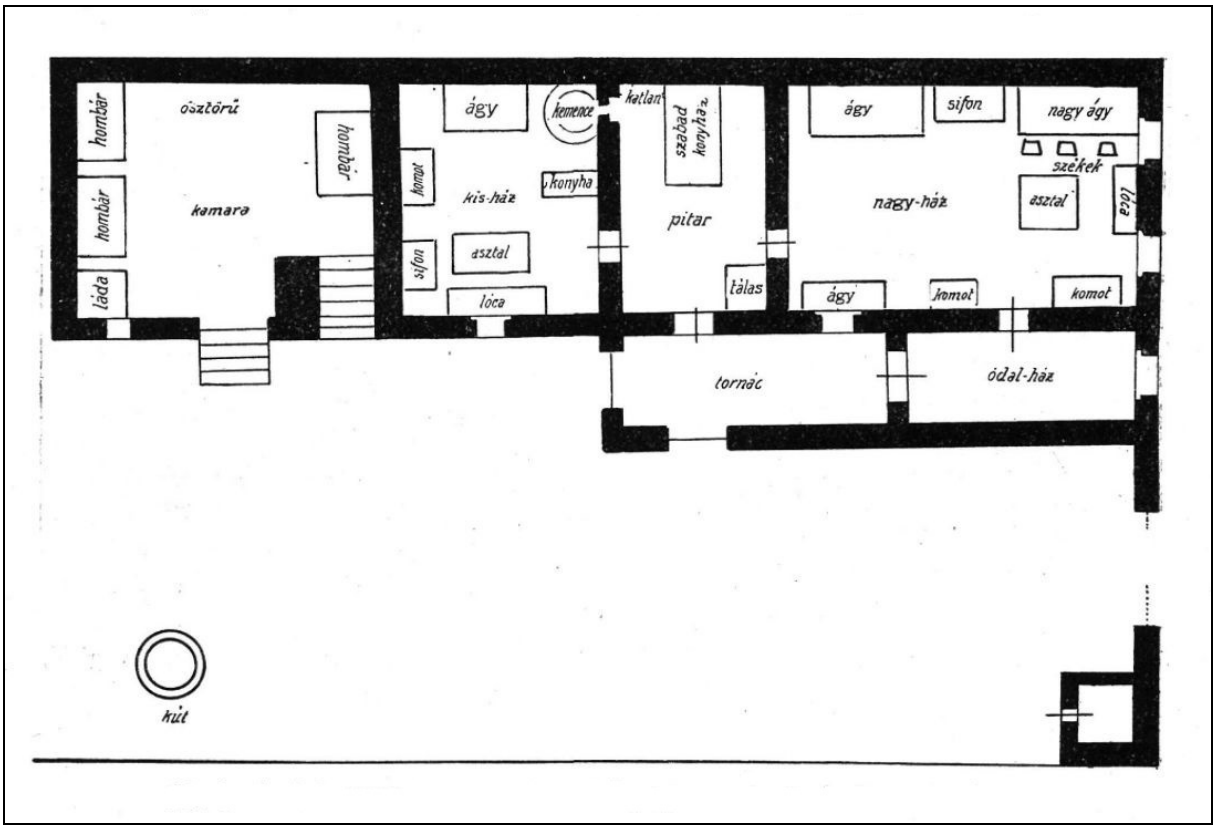
eddig csak uraknál használt *„gyertya”*. Ezt faggyúból szintén maguk mártották és sajátságos kis fagyertyatartóban égették. S ha sokáig égették, úgy rendesen a család legifjabb serdülő nőtagja a *„koppantóval”* szedegette a *„hamvát.”* A gyertya mindamellett költséges lévén a szegény nép megmaradt az olajmécs mellett. A petróleumtól nagyon félt a nép. A kevésbbé finomított kőolaj nem egy tudatlan áldozatot követelt magának. A lámpa tehát nagyon lassan ment át a használatba, úgy hogy egyes családok a pár évvel ezelőtt megindult villamosvilágításra a gyertya használatból mentek át egyenest. A petróleum olajjal keverve ma a tanyákon vagy a városban is az istálóban mindinkább tértfoglal. Míg nagy fénnyel berendezett lakásaiba nagy előszeretettel vezetteti be a czívis a *„menkű”* villanyt.

Érdekes, hogy Debreczen előljárósága a város világításával 1834-ben foglalkozik először és Piacz utcza éjjeli kivilágítását javasolja, persze olajjal. 1843-ban ezt kiterjesztik s évenkint hét hónapon át 54 lámpa ég a város területén.[53] Midőn az olajjal világítási vállalat határideje 1862 végén lejárt s a vállalkozók magas árt követeltek 1862-1863 évre, a város házi kezelésbe vette. E költséges kezelés eredménye a gázvilágítás lett, mellyel a város Riedinger augsburgi légszeszgyárost bízta meg s a gázvilágítás 1864 decz. 14-én megnyittatott.[54] 1910-ben már villamos világítással lépett be Debreczen a modern városok sorába.

7. A debreczeni czívisház belső berendezése

A debreczeni czívisház rendesen két részből állott. Az első házcsoport, mely az utcza felé nézett emberi lakásul szolgált, a másik házcsoport ettől kisebb vagy nagyobb távolságban állott, amint az udvar hossza megengedte, az *„audalak”* csoportja, mely a háziállatok elszállásolására szolgált. E két épületcsoportot, ha csak lehetett, nem építették össze azon gondos elővigyázatból, hogyha véletlenül tűz ütne ki, *„rocska gyűlís”* lenne, ne pusztítsa az egész udvart el a tűz. Ha a czívisnek újabb háromablakos tűzfalas házát tekintjük, a lakószobákban a következő elrendezést találjuk: két *„ház”* volt egy pitarra. Az utczára is két *„ház”* nézett úgymint a *„nagyház”* két ablakkal és az „audalház” egy ablakkal. A nagy ház ajtaja hátrafelé a pitarra nyílt s pitarból a *„kisházba”* vagy a tornáczon keresztül az udvarra lehetett jutni. A

[53] ZOLTAI LAJOS 1912.
[54] SZŰCS ISTVÁN 1873. III: 1053.

17. kép A debreczeni czívis-pógár kétszobás lakása és berendezése [55]

„kisház” mellett esetleg egy cselédház vagy egy *„katonaház”* volt, ha pedig ezek hiányoztak, a kamara, ezalatt esetleg egy pincze a bornak vagy a zöldségnek. (Lásd: 17. kép).

Az első ház a tulajdonos vizitszobája volt, rendesen földes, mint a többi. Ide *„kerülteti be”* vendégét ha jön, ide jönnek *„lyán kírni”*, itt van a *„kézfogó”*, *„lakadalom”*, *„keresztelő”* és a többi *„alkalom.”* Sajátságos bútorok elrendezése jellemző. A két *„ucczaji ablak”* között a mestergerenda alatt a falon függ a *„nagy tükör”*, háta megöl néhány avas írás, vagy a tavalyi *„kalandárijom”* kandikál ki, alatta a barnára festett *„kanapé”* vagy *„lócza”* nyújtózik, előtte a nagy asztal. A szoba fala körül, az ajtón belépve, balról egy ágy, amelyben hálnak, ezt egy „siffon”, a ruhák számára szánt szekrény követi, mely elválasztja a következő *„nagy ágytól”*, mely állandóan felvetve áll. Itt, a háziasszony azzal mutatja ki gazdagságát és takarékosságát, minél több, szebb párnát: *„deríkajja dunyhát”* tud ágyába tenni. A párnákban sajátnevelte rucza-, libatoll van; igaz, hogy a szegény emberek tyúktollal sem átallják megtölteni pár-

[55] ECSEDI ISTVÁN 1912: 178.

náikat, sőt nagy ritkán nem hiányzik az „ehetoll” – szalma – sem belőle. Páros számú 4-16-20 párna van egy-egy nagy ágyba *„bevetve”* és néha bizony a padlást éri. A debreczeni asszony este, ha le akar feküdni, *„megveti”* az ágyat mint a nóta mondja:

„Este van, nem látok,
Babám, gyúts világot;
Gyútok, gyútok, csak gyere be,
Az ágyam is meg van vetve.”

Reggel, felkelés után első gondja a gazdasszonynak az ágyakat *„bevetni”*. Csak azután fognak a sepregetéshez. A tisztaság főképp ott elsőrangú kérdés, ahol eladó lyán’ van, mert nem tudja, mikor jön a *„lyánnéző”* s könnyen úgy járhat, mint az egyszeri leány, kinek gavallérja igy mondta fel iránta való vonzalmát:

„Elmennék én ti hozzátok egy este,
De szemetes a házatok közepe.
Ránczos csizmám felszedi a szemetet:
Hogy kötném meg véled az íltemet.”

De nemcsak a legények, hanem az öreg asszonyok sem kímélik tisztaságra serkenteni a *„paslább”* eladókat:

„Pitarod, házad sepretlen,
Paplanos ágyad vetetlen:
Ki a fenének kénél?”

Így gúnyolódnak és a *„csepűtelegráfon”* mielőbb elszólják az ilyen leányt.

A szépen felvetett ágyat a szoba díszének tekintik, s nagyon vigyáznak rá, hogy valaki le ne „dengelje”, legfeljebb a bizalmasabb látogató teszi rá a kalapját, ha udvariasságból a szobaajtón kívül botjára akasztva nem hagyta, mint a nóta s mondja:

„Az a kislyán selyem ágyát
Magosra vetette,
Barna fattyú kis kalapját
Rajta felejtette”

A *„párnátokban”* van a toll, ez lehet színes, hasonlókép a *„dunyhalok”, „derikajtok”*, a tokra jön a *„haj”*, mely a használt ágyban színes, hogy ne keveredjen olyan könnyen, míg a nagy ágyban a fehér párnahajat kedvelik.

Az ágyat vásárból, asztalosboltból veszik. Hazaszállítván, összerakják. Két, újabban tornyos végét felállítják. Előbb jó magas *„hátúját”*, aztán az előbbinél jóval keskenyebb elejét teszik be. Ha az ágy lába a gidres-gödrös „ház fődgyín” billeg, egy fadarabot, egy negyedrész téglát tesznek alá. Ha ellenben az ágy valamelyik lába használhatatlanná válik, egy tökével kipótolják. Aztán szorosan egymás mellé ágydeszkákat raknak belé, erre szalmát, ezenfelül pedig tollal töltött *„deríkajjat”*, erre lepedőt terítenek, a dunyhát hosszában összehajtják és a párnákat hosszában reá egymás mellé rakják. Felül *„ágytakaróval”* betakarják és az ágy be van vetve. Újabban a *„gépelt szalma”* sokkal tisztább és szálasabb, kényelmesebb, mint a régi törekes *„nyomtatott”* szalma különben is a fekvés következtében folyton *„törődik”* és ösz-szébbmegy, no meg a *„tűzgyútásho’ ”* is elhasználnak naponként egy pár csóva szalmát belőle.

Ha az ágyat megvetik, akkor az ágytakarót leveszik, összehajtják, a karszékre teszik, a párnák közül kettőt keresztbe fordítva *„fűtül”* tesznek, a dunyhával takaródznak télen-nyáron; a paplan úrnak vagy úri parasztnak való. Az ágyak előtt a *„karszékek”* vannak, melyre a vendégek ülnek. A belépő vendéget bíztatják, hogy *„vegyen maga alá széket”*. A házunk baloldalában, *„fent az ablaknál a komót büszkélkedik”*, mely a hajdani mennyasszonyi ládának modern utóda. A fehérneműek tartására szolgál, mint amaz. A láda legősibb fajának teteje nyílott fel és úgy raktak bele ruhát. Később alul egy fiókja lett, még a teteje is felnyílt. Idővel három fiókja lett s teteje nem nyílt fel; ezt már komótnak nevezték, újabb időben a négyfiókos komótok a divatosak. A komóton a fíketőtartó áll, ebbe tartották a régen divatos *„fíketőket”* sajátságos állványon és a férfi ünneplő kalapját. A *„fíketötartó*” nem lévén olyan széles, mint a komót teteje s a még üres szélen a *„findzsaajjakra”* szájával leborított findzsák ragyognak, középütt a szimmetria kedvéért a fedett porczellán *„czúkortartó”* trónol. Még egy-egy ágyat vagy siffont tesznek be a házba. E bútorok mind szép tiszták és újabban funérosak. A falon körül képek jórészt kevés értékű vásári munkák, néhány a szabadságharcz köréből való, pl.

Batthyányi utolsó menete, Petőfi halála, Görgei álma. A mestergerendában a mosószappandarabok sorakoznak egymás mellé. A nagyház a czívis *„tisztaháza”*, míg neje a nappali munkáját a pitarban és a kisházban végzi el.

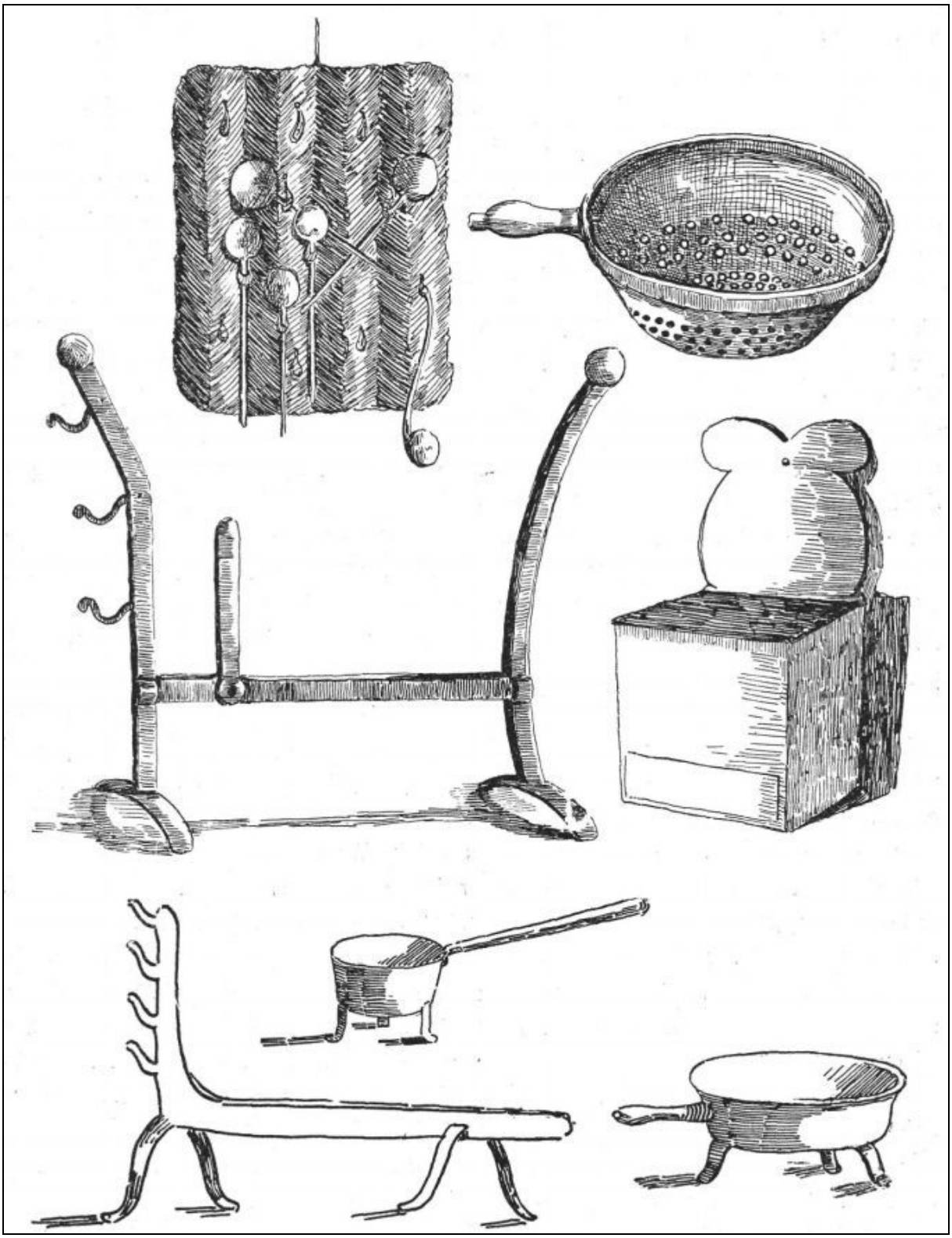
8. A pitar

A czívisek életében legfontosabb teendő a *„sütís”*, *„mosás”*, *„tisztacsinálás”* és a *„kikészítés.”* E foglalkozások a gazdasszony teendői egész heti idejét lefoglalják, részben a *„pitarban”*, részben ott, ahol két ház *„egy pitarra”* van, a kisházban folynak le.

A tornáczból a pitarba belépőnek szeme a hatalmas és szép fehérre meszelt *„szabad konyhán”* pihen meg s úgy tetszik neki, mintha az egész pitart e tégla-, illetőleg vályogóriás kedvéért építették volna. Nagysága házanként különböző, 1-1,5 m széles, 1-2 m hosszú, egy méternél valamivel magasabb vagy alacsonyabb sárból épült alkotmány, mely a pitar túlnyomó nagy részét foglalja el s a szabad kémény alá esik. Szélei felül falapokkal vannak védve, többi helyen legömbölyítve gyakorlati szempontból. A nép nem szereti a merev éleket. Kezdetleges eszközeivel képezni sem tudja, sőt az éles széleket is legömbölyíti, mert könnyen leverik és a fal mindig rongyos. A felső része s a tűzhely hajdan szintén agyagból volt, ma ez örökké felégett és omlott anyagot az állandóbb tűzhely foglalja el.

A szabad konyha hajdan nagy szerepet játszott a czívis háztartásában. A háziasszony tisztaságának mérvadója, a gazdasszony szemefénye volt. A kemenczében főzés korszaka letűnte után itt főttek a különféle ízes és terhes ételek, itt sült nyárson a kolbász, pecsenye, szárnyas. Ez utóbbiak emlékét már csak az itt-ott kegyelettel őrzött *„vasmacska”* vagy *„tűzkutya”* és az ehhez való *„vasnyárs”* őrzi (Lásd: 18. kép). A szabad konyhát is legtöbb helyt a konzervativizmus és a kegyelet tartják fenn, de porhanyós tűzhelyében az egerészni rest macska heverész, vagy teste sárját temeti el. A cserépfazekakban való főzés divatját múlta már, a *„cseréplábos”* és *„vasserpenyő”* helyét a *„vaskaszrolyok”* szorították ki, melyek kisebb-nagyobb méretben fejedelmi gőggel ülnek a hozzájuk való vaslábokon. Ámde a vasláb alá nem lehet többé fél szálfákat dugni, melyek egykoron a vasmacska izmos keresztvasára támaszkodtak félvégükkel és úgy égtek, hanem felhasogatják a *„ház víginél”* lévő *„favágítón”* [56]

[56] Megjegyzés: Favágító: favágó hely az udvarban; deszkabódé, illetve favágó tőke. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 229. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

18. kép Konyhaeszközök [57]

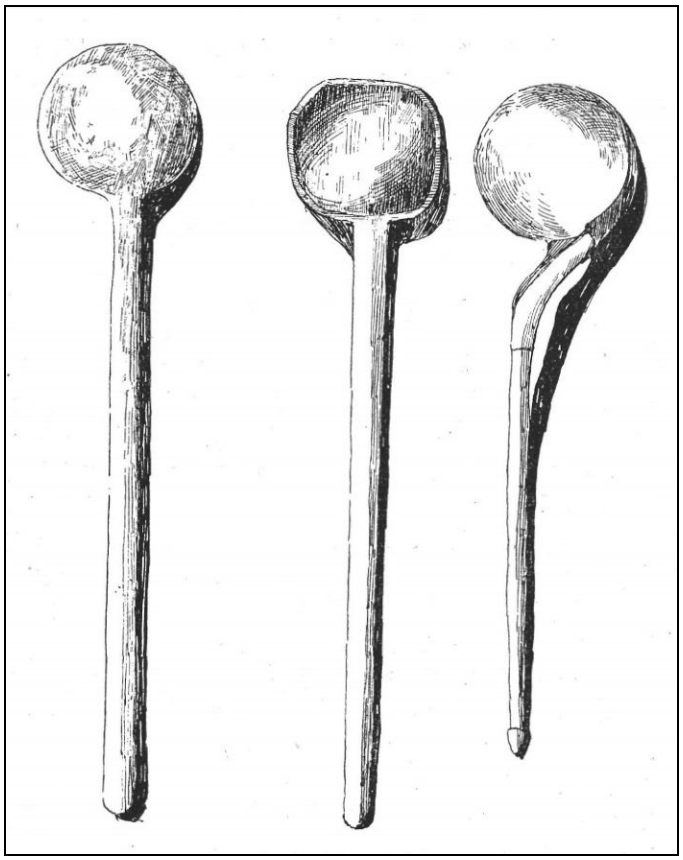
[57] ECSEDI ISTVÁN 1912: 179.

vagy gyorstűzű tengeri csutkával tüzelnek. Ha a konyhát nem használják, egy csinosabb cserépkályhadarab zárja el a tűzhelyet a pitarba lépő szemei elől. Ünnepre tetejét *„veres föddel”*, fapárkányát olajos festékkel barnára festik, oldalát megtapasztgatják és bemeszelik.

A szabadkonyha egész területén a konyhaközből uralkodik a gazdaasszony, míg a tüzelőanyagot, a fázékony vagy lusta háziállatokat az üreges konyhaalja fogadja be, hol most is a ház két leghűségesebb, de két legkevesebb hasznú háziállatja a kutya és a macska, örök barátságot fogadnak egymásnak, a tartózkodásuk idejére s fejüket egymásra hajtva mélyen alusznak. Az egyik sarok porában egy bejáró *„jércze”* tojik. A konyhaköznek a szabad konyhával átellenes oldalán padkák vannak s az egyik konyhaköznek falfelőli szegletében, rendesen, arról amerről a kemencze szája van, tehát ez esetben a kisház felől a *„katlan”* van sárból, ebbe rézüst jár, melyben vizet melegítenek nagy mennyiségben, vagy szappant és ruhát főznek. Itt van még a kemencze szája a füstfeljáróval s mindezekre a hatalmas *„téglakímin”* borul rá. A szabad konyha fallal összefüggő végénél látható a tömérdek cserépedény, felül a madaras, rózsás tálak, alantabb szép rendén sorjában a tányérok jönnek. Mindenik talpán az e czélra hagyott lyukakon fonal van áthúzva összekötve s így függ a tányér a falbavert szegen. Középütt a fal egész hosszában a fedő- és kanáltartó nyújtózkodik végig, fából ügyesen készített dolog ez, melyen a már említett tárgyakon kívül a *„vágókés”* is helyet talál magának. Itt a füstfogó, mely *„bécsi korommal”* kevert mészszel szürke színre van meszelve (Lásd: 14. kép).

Mindezek felett a már említett *„szabadkímin”* trónol, melynek közepén, a tűztől távol két vasrúd van elhelyezve. Ezek míg egyfelől a kéményt tartják szilárdabban, másfelől a húsfüstölés nemes czélját szolgálják. Itt konzerválja a czívis az egész évre szükséges disznóhúst. Néha majd leszakad a tömérdek hústól és kolbásztól a kémény, melyeket majd a tűznél pirítanak, majd még pár napig szikkadni hagynak a gyönge füstnél. A konyhában, az ajtó nyílása mellett a *„kemencze”* és *„tálas”* foglal helyet. Amabban a maradék élelmiszert tartják, ennek fiókjaiban pedig szebbnél szebb, különféle rendeltetésű tányérok vannak élükre állítva. Az ajtó sarkánál a falon különféle fazekak, csuprok, szilkék függnek, ott a *„szűrő”*, a *„tökgyalú.”* Az ajtó háta is ugyan népes (Lásd: 18. kép). Itt járja pokoli tánczát az ajtó minden mozdulatára a gyékényből font kanáltartó számos fa- és vaskanalával és az *„élesmosó.”* [58] Szörnyen kolompolnak, verődnek az ajtóhoz. E pokoli zenében csak a *„lágymosó”* erélytelen alakja húzódik meg egy nagy *„poczokszegen”* némán, mozdulatlanul.

[58] Élesmosó: zsurlóból összekötött súrolóeszköz

19. kép Fakanalak [59]

A szabad konyha előtt látjuk még a *„gyalogszéket”*. Ez egyike a leghasznosabb bútordarabnak. Tölgyfa az egész, alig 40 cm magas alkotmány. Négy lába erősen *„beékelve.”* E székre pihenni csak elvétve ülnek le. Hanem erre áll a gazdasszony, ha az asztalon *„tísztát nyút”*, vagy *„mangurúl.”* Ráteszi a lábát, ha szoptat, ha varr ha *„tollat foszt,”* vagy más ölbevaló, babra munkát végez. Ráül *„tiszta lisztet”* szitálni, hasonlóképp a gazda *„vaskót”* üt az egyik végébe, egy kés penge személyében, szétvetett lábakkal ráül és *„tengerit hánt,”* vagy lábával felfele fordítja s a *„fröstökre”* való *„ódalt”* vágja meg hosszában, az *„orját”* darabszámra s vagy éppen a pecsenyének szánt tehénhús csontját *„csapkodja meg”* rajta egy kicsit.

A pitarból a nagyház ajtajával szemben levő ajtón a *„kisházba”* jutunk. A módosabb czívisházaknál ez a mindennapi foglalkozás helye. Itt süt, mos, *„tísztát csinál”* a gazdasszony, itt vannak a gyerekek. Itt a berendezés egyszerűbb. Festett bútorok foglalják el a *„funéros”* bútorok helyét. A félházat a hatalmas boglyakemencze foglalja el, széles padkájával, a bő *„suttal”* (Lásd: 20. kép).

[59] ECSEDI ISTVÁN 1912: 181.

20. kép A boglyakemencze [60]

A kemenczét ugyanis nem a polgári hossz- vagy területmérték szerint, hanem 3-6-8 kenyérre csinálja a czigány, ami nem jelent mást, mint hogy ennyi kenyér megsül benne. Csinálja pedig nádra, cserépre – t. i. az oldala nád, vagy cserép –, fenekét *„megveri”* vagy téglával kirakja, oldalát betapasztja, *„szílit húz”* és kész a kemencze. A kemencze tetején a már ki-

[60] ECSEDI ISTVÁN 1912: 183.

terített kovász szárad. Ámde a kovász csak a következő tortúra után jut e magas polczra. A sütésnél a teknőben hagyott kovászt a gazdasszony *„begyúrja.”* Vagyis *„durva korpát”* tölt a teknőbe, elcsípkedi a tésztát és a korpában addig gyúrja, míg a tészta el nem oszlik, aztán szakasztókosárba nyomkodja, párna közé teszi és egy kisé melegedni engedi. Ha elég meleg, a kovásszárítóba kiborítja és a kemencze tetejére teszi, többször megkavarja, hogy száradjon és vigyáz, hogy valaki alá ne fűtsön. A padkának ajtónyílás felőli, végében van a *„kuczik”,* kiváltságos hely, csak az öreget illeti, ott szunyókál most is *„nagyapó egy ingbegatyába’ ”* fejét a meleg kemenczére hajtva, lába a padkán nyugszik. Kényelmes hely ez, ezért emlegette meg az egyszeri deák is ilyenformán:

„Mendikás koromba’
Ültem a kuczikba’,
Tanáltam egy bolhát,
A gatyám korczába’.
Megfogtam a nyakát,
Kilöktem a hóra:
Ucczu pékulus,
Nem vagy mán a korczba’.”

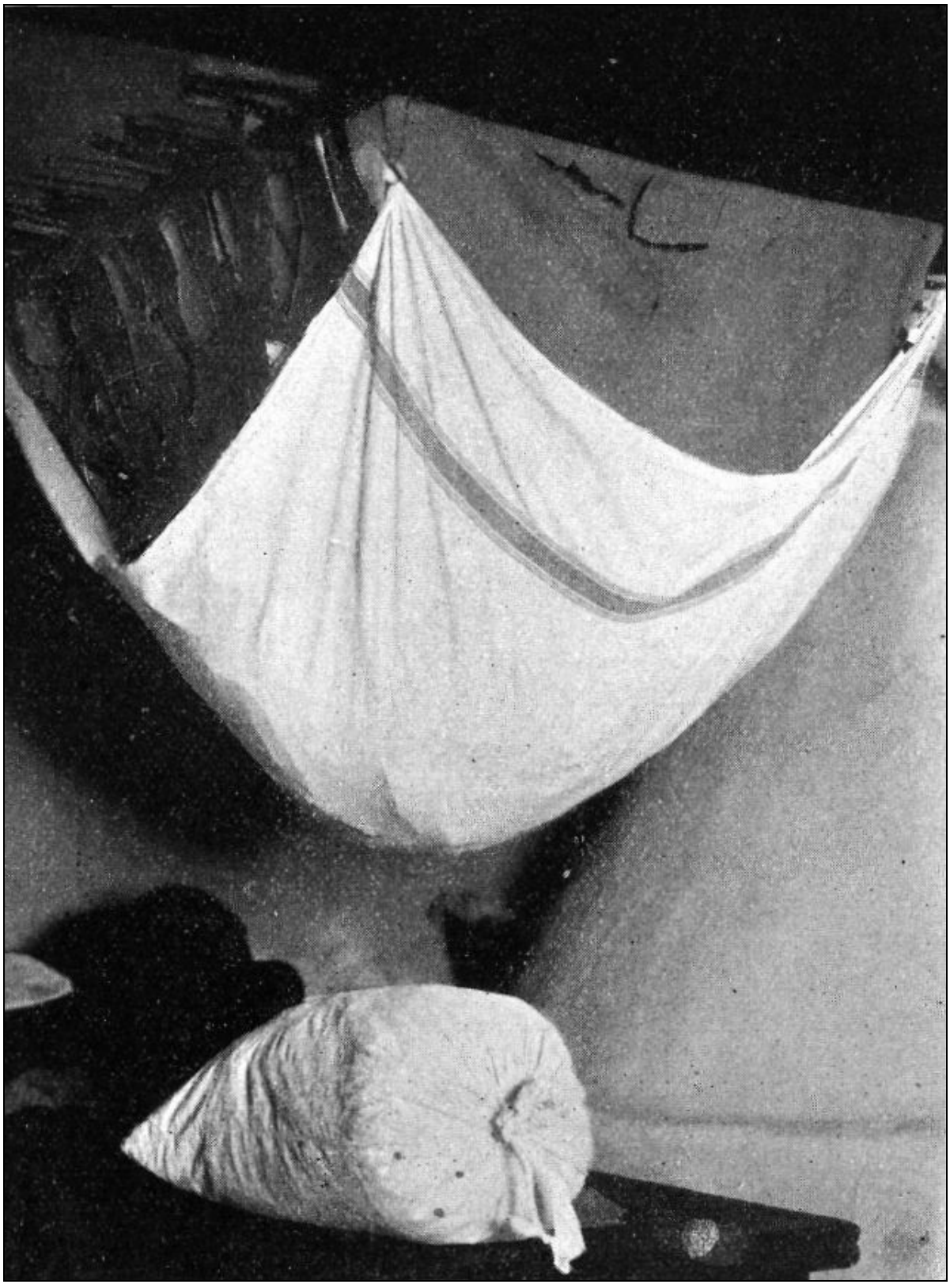
A kemenczén, jobban mondva a kemencze oldalán a hévíztől átjárt kapczák száradnak, émelyítő gőzt lehelvén gyors párolgásuk. Kevésbbé sürgős esetekben azonban a torkon aszalják csőregévé e jókora vászon, flanel-, vagy legtöbbször zsák vagy más vizes ruhadarabokat, melyről találó hasonlatot visznek át minden kiaszott tárgyra, sőt még személyre: *„Megszáradt, mint a torkon a ködmön.”*

A sutban ellenben a vidám csemeték *„handarikáznak”*, míg a széles padkán a komoly felnőttek beszélgetnek pipaszónál, a zenét a torkon ülő macska szolgáltatja. A legkisebb fiú anyja ruhájába ragad és lágy czipót kér, de az

„Sutra pulya,
Nincs még popa.”

szavakkal kényszeríti visszatérésre a lábatlankodót.

A kemencze közvetlen szomszédságában a *„tísztaszárító”* ereszkedik alá (Lásd: 21. kép). Négy darab méteres vasrúd lóg le félvégével egy-egy folyógerendához szegelve, alsó kampójában pedig két darab 2-2 méteres lécz van vízszintesen helyezve. E rudakon sorban egymás mellett könnyű bodzafa *„tísztaszárító rudak”* sorakoznak s mindegyiken egy-egy levél

21. kép Tésztaszárító. Egy zacskó tészta [61]

[61] ECSEDI ISTVÁN 1912: 185.

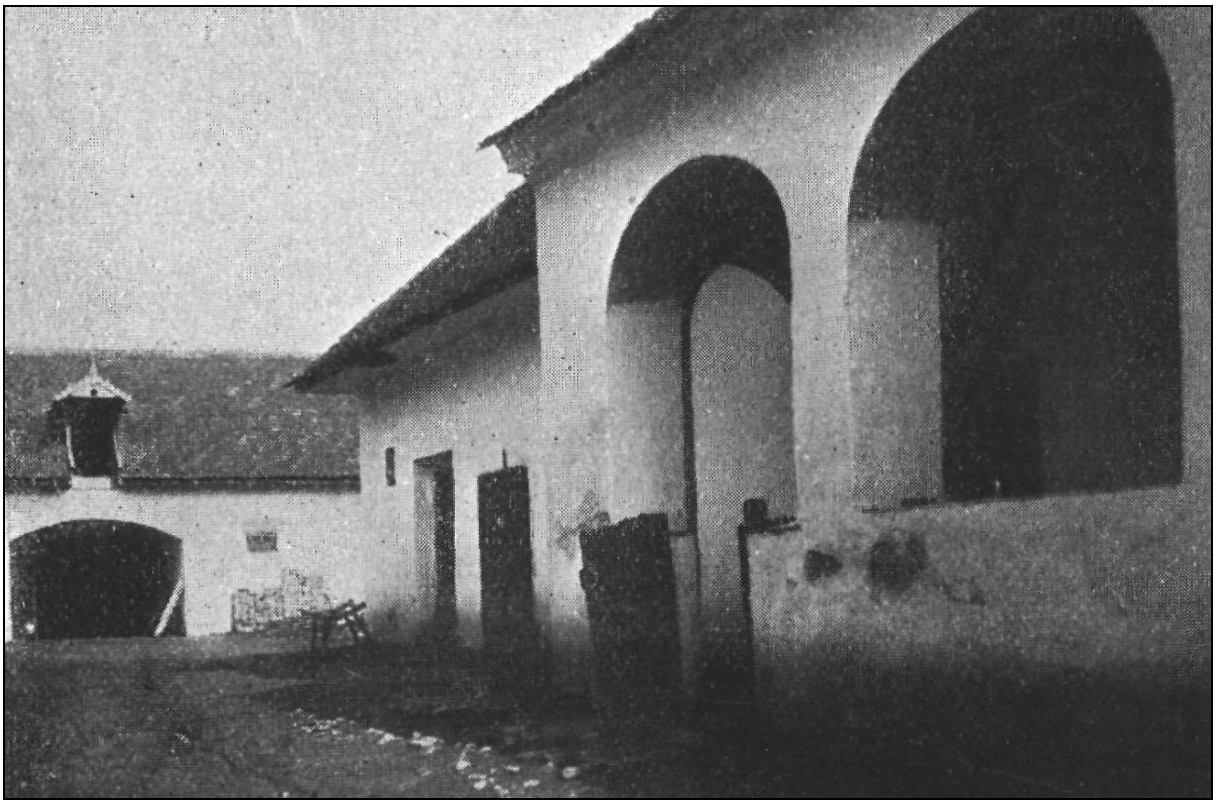
tészta függ, s hogy a száradás után le ne rogyjon, piroscsíkos fehér abrosz van alákötve. Egy-két napi száradás után abroszostól leveszik a tésztát, még jobban összetörik és egy fehér *„tísztászsacskóba”*, teszik, apránként kihordják a tanyára. Ezeken kívül egy ágy-, asztal-, szék-, kanapé-, siffonból áll a bútorzat s téli vendégnek még egy hordó káposzta búsul a félmázsás kő terhe alatt. Szeretnek minél nagyobb szabad tért nyerni az amúgy is szűk szobában. A falon több vásári kép függ és egy ódivatú óra unatkozik. Hosszú „inkőves-e” [62] lomhán sétál a rozsdától zöldelő sárgarézlánczon s földig ér 1,5 kg-os *„koloncza”*. Az *„ágymellyíbe”* tyúkuanyó tojik, mely tojását felszárítván, megvadult kotkodácsolással válik meg e puha helytől egy napra.

A régi rendes kétszobás lakáshoz – *két ház egy pitarra* – a XIX, század elejétől kezdve mind gyakrabban egy vele párhuzamosan haladó *„ódalházat”* is épitenek, mely a magas, téglatűzfalas czívisházaknak szinte elmaradhatatlan kelléke. Az *„ódalház”* 1,5-2 m széles, 4-5 m hosszú kis szobácska, melynek rendes körülmények közt egy ablaka az utczára néz s alkotja a tűzfalas házak jellegzetes harmadik ablakát, de néha vakablak éktelenkedik az utczán, vagy a mi ennél még jobb, egyáltalán nincs ablak az utczára s ilyenkor az udvarról kapja a világosságot. Ekkor az utczai fronton két ablak van, ami nem a módosabb czívis lakóhelye, aki a szerint értékeli társa gazdagsági viszonyait, hogy hány ablakos háza van, hány *„nyilas”* földje, *„humokon”* vagy *„fekete fődön”* van-e, *„újfőd”*, *„Ondód”* vagy *„tanyafőd-e”* az?

Hogy a fentemlített ódalház minő czélt szolgált azt nekünk, késő unokáknak ma nehéz megállapítani. Lehetséges, hogy a hajdani hosszú katonai beszállásolás hozta magával. Ez ellen szól azonban az, hogy az ódalháznak rendesen ajtaja van a nagyházra, már pedig a czívis bármennyire kedvezett is a *„német”* katonának, annyira bizalmába sohsem fogadta, hogy családja tagjául tekintette volna. Továbbá a gazdagabb czívisházaknál gyakran előfordul a tornácz végében az ú. n. *„katonaház”*, noha az ódalház itt is megvan. Ellenben általánosan tapasztalható, hogy az öreg szülék, mihelyt gyermekeik *„elszállanak”*, férjhez mennek, vagy megházasodnak, az ódalházban húzódnak meg s a többi házakat átengedik rendesen a legkisebb fiók családjának. Manapság ez ódalházak egymásután tűnnek el. (Lásd: 22. kép).

Az emberi lakások csoportját a *„tornácz”* ismertetésével fejezem be. A tornácz rendesen az ódalház folytatásában esik. Előszobául szolgál a pitarba belépőknek s más modernebb alakban ugyanazt a czélt szolgálja, mint egykor a gátor. A tornácz nyitott. Jellegzetes nagy ívei

[62] Inköves: sétáló, óra ingája

22. kép Debreczeni czívisház udvar felőli része. Az udvart a keresztépület két részre osztja. Tornácz a verészével, favágitó tőke, dagasztó láb [63]

hatalmas *„kűlábokon”* nyugszanak. A *„külábok”* közei körülbelül egy méternyire felfalazva s rajta állandóság és csin [64] kedvéért deszka nyúlik végig. A hosszabb részt *„folyosónak”*, a bejárat két oldalán eső rövidebb részeket *„könyöklőnek”* nevezik. Az udvarra két kijárata van, az egyik az utczáról belépőknek, a másik pedig az udvar hátuljára igyekvőknek esik útjában. Itt a kijáratot egy *„léczverécze”* zárja el a tolakodó háziállatok, a kutya, disznó, bornyú, bejáró tyúk, *„anyányi”* csirke stb. elől.

A verécze két fa *„czuláp”* között mozgó léczajtócska. Az egyik czulápban a verécze sarkai vannak verve, a másikra a bekapcsolásra szolgáló vas van erősítve, amelybe a *„verészeakasztó”* szolgál. Léczei felül rendesen ékalakú díszítésben végződnek s mosogatás után egy-egy tiszta tejescsuprot, szűrőt húznak rá száradni. A verécze, a folyosódeszka, könyöklő vagy fehérre vannak súrolva, vagy barnára festve. Fönn egy vasrúd fut végig, mely összeköti

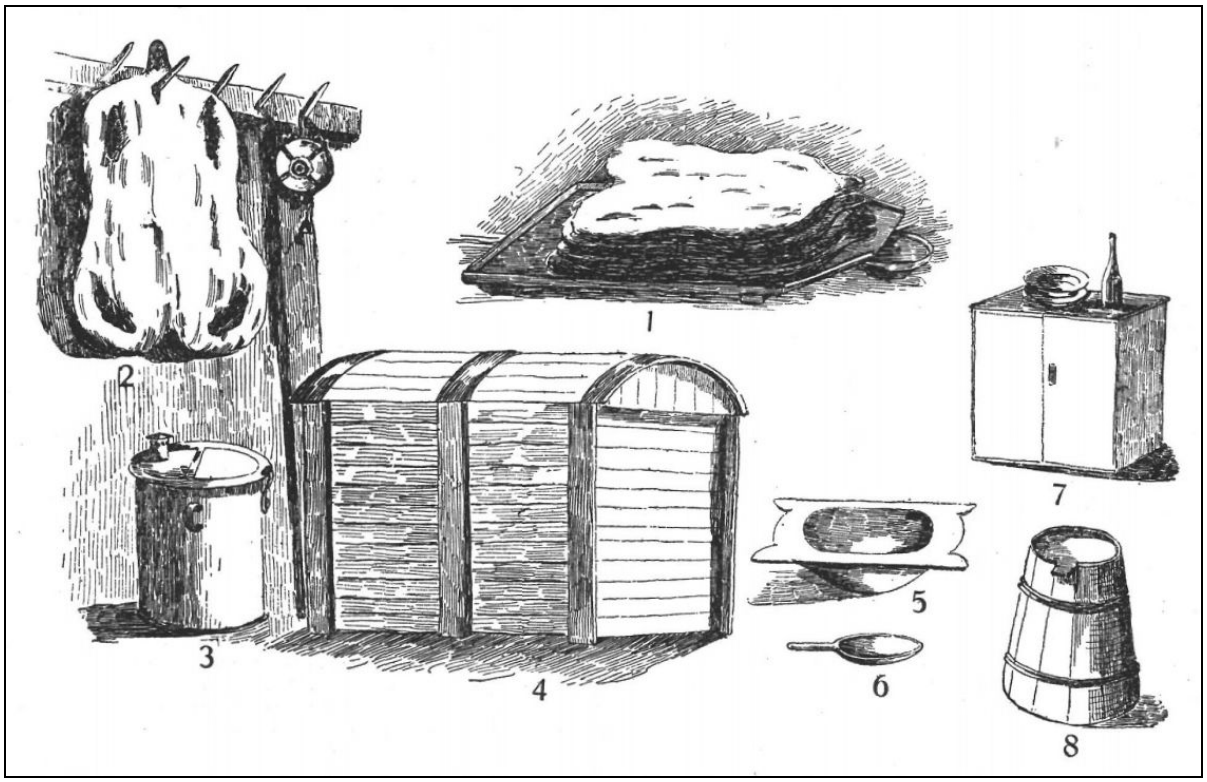
[63] ECSEDI ISTVÁN 1912: 186.
[64] Megjegyzés: külcsíny, csinosság. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

egyfelől a külábokat, másfelől erre aggatták fel hajdan a *„kötístengeriket.”* A tornáczba van a *„hászjalyuk”,* [65] ahol a falnak *„támított rajtoja”* [66] segítségével az ember a tornáczból a *„hászjára”* jut. A szobák feletti padláson szárad a kimosott ruha a *„ruhaszárító kötélen.”* Szétterítve pedig a *„csűstengeri”*, dió, használaton kívül helyezett s csak ünnepélyes alkalmakra szolgáló edények, füstölt disznóhús, kolbász rudakra rakva, egy-egy nemzetiszínű vagy fekete zászló, a nemzeti öröm, vagy gyász hazafiúi tolmácsolására.

A lakóházak mellékhelyiségekben sem szűkölködnek. A lakószobák közvetlen folytatásában esik, de különbejáratú a kamara, és a kamara, esetleg a szobák alatt is, a pincze van. Minden valamirevaló czívispógárnak volt és van ma is szőlője. Régen Székelyhíd, Diószeg környékén is voltak szőlőik, ma a város alatt fekvő valamely szőlőskertben tart mindaddig, míg a manapság gombamódra szaporodó telepek fel nem emésztik. Borral a czívis nem kupeczkedett. Megitta maga, megitatta másokkal. Ma a zsidók veszik meg tőle mustul. A bor és kisüstönfőtt pályinka befogadására szolgál a borospincze. A kisháztól a kamarához átmenetet, de nem átjárást a pinczegátor a pinczegrádicscsal szolgáltat, honnan egy ajtón át a pinczébe jutunk, hol az *„ászokfákon”* boroshordók pihennek, a *„vaklyukban”* a nagy *„pályinkásüvegek”* s a földön, a puha homokban zöldség, a szögletben pedig *„kolompír”*, a falba vert szegen pár *„koszorú vereshagyma”*, a grádicson a szappannak való zsiradék ócska fazekakban s egy pár *„cziku”* apróbb vereshagyma a *„kenyírszalonnához.”*

A kamarában van a czívis készített és készítetlen élelmiszere felhalmozva. Jórészét a *„pinczehát”* foglalja el, mely a pinczelejáratot, a „pinczetorkot” képezi. Kétoldalt a fal mellett *„hombárok”* nyújtózkodnak végig, tele *„ílettel”*, tengerivel, árpával. A pinczeháton a *„zsírosbodonok”* bádogból, a *„lisztesbódonok”* fából, terpeszkednek. Itt van még a *„gyúró-”, „sütőteknő”, „kovász fa”, „nyútótábla”, „vágódeszka.”* Szembe a belépővel kora tavaszszal a 6-8 egész szalonnával megterhelt *„sózó”* terül el a kamara közepén s midőn később a sózó kikerül (Lásd: 23. kép), a szalonnát a falnak támasztott, két vastag gerendalábon álló, fogakkal ellátott „ösztörűbe” aggatják s kifeszítik, ha egész s a faltól elszigetelik, ha kell. Az ösztörűben lóg még a kulacs, szájával lefelé, hogy jól kiszáradjon, a rosta, a kenyér- és fátyolszita s egy kötélen egy pár besózott háj. A mestergerendán félig átdugott rúdon pár *„csizsma”*, zsákok, dolgozóruha, szűr, stb. Télen ilyen rudakra *„rakják fel”* a macska orra elől a *„hurkát”* s ha még a mestergerendában elhelyezett ócska iratokat is számba vettük, megnéztünk a czívis

[65] Megjegyzés: Hászja: házhija, padlás. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 345. Dr. Horváth Péter (Szerk.)
[66] Megjegyzés: Rajtoja: lajtorja, létra. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

23. kép Kamaraberendezés: 1. sózó, 2. ösztörü, 3. zsiros bodon, 4. hombár, 5. gyúróteknő, 6. lisztmerítö fakanál, 7. tálas, 8. lisztes bodon [67]

első kamarájában mindent. Távozzunk tehát a czívisudvar másik, az előbbitől teljesen külön, távol álló, annál jóval rosszabb karban tartott részéhez, az ólakhoz. Közben megtekintjük az udvar átellenes részén fekvő *„szabad-”*,. vagy *„káváskutat.”*

9. A kút

A debreczeni czívis házánál egész a legújabb időkig a káváskút volt használatban. A czívis mindig gyanús szemmel nézte, szemenszedett szidalmakkal illette a *„szivárványos kutat”*, a víz olajos, vasízű volt neki, a kút meg drága. Kút azonban minden czívisháznál szükségképpen volt. Tömérdek jószág az udvarban. *„Hámos lú”*, csikó, fejőstehenek, *„bornyúk”*, *„hízó”*, még kutya is 5-6 ezek mellett a nagyszámú aprómarha tömérdek vizet fogyasztottak el.

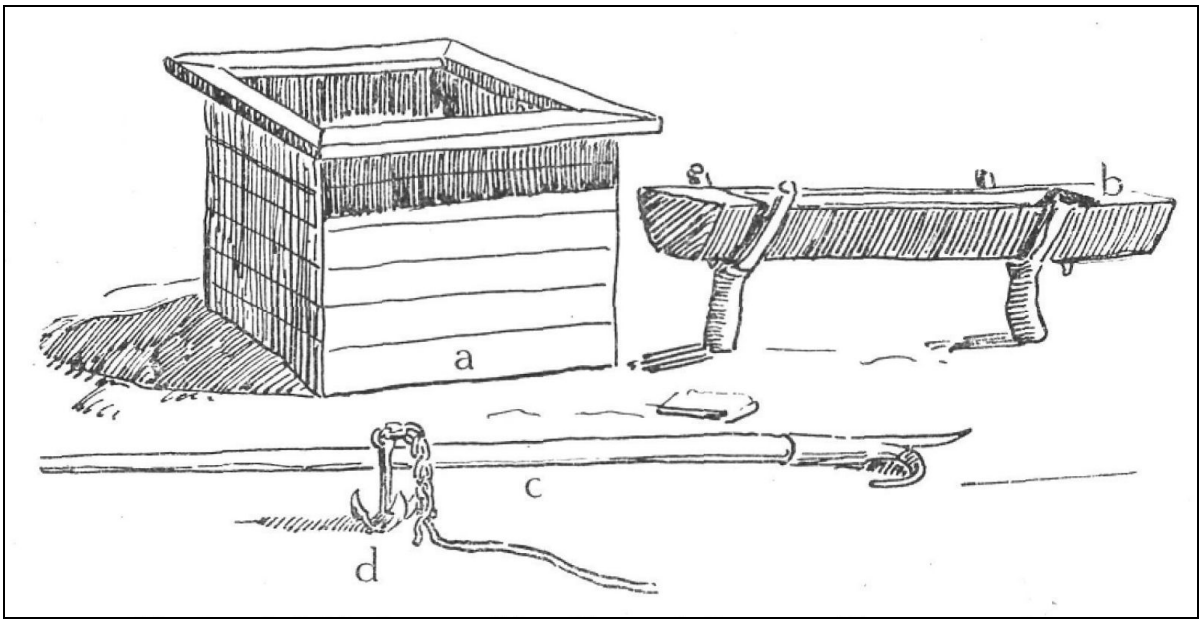
[67] ECSEDI ISTVÁN 1912: 187.

Ezek számára is készültek az udvari kutak, főzni, inni *„rossz víz”* volt, Debreczen felső talajvize nem is jó e czélra. Ezért ott, ahol jószág nem volt, az újsorok szegényebb házánál vagy egyáltalán nem volt az udvaron kút, vagy pedig két szomszéd ásatott telkük határán egy kutat s meregettek belőle békességesen.

Az ásott vagy nyitott kutaknak legkezdetlegesebb fajtái a *„sírkutak”* voltak. Egyszerűen egy kisebb átmérőjű gödröt ástak a vízig s minden biztosítás nélkül kötélre kötött vedren meregették belőle a vizet mindaddig, míg *„be nem rogyott”*. E hitvány alkotmányból azonban hamar kimerték a vizet s folytonos veszély fenyegette tulajdonosát, hogy beomlik, így már jó korán mélyebb és tartósabb kutat kezdenek készíteni. A kutak átmérőjét a gazda a vízfogyasztás és erszényéhez mérte s fala állandóságát előbb fa- később téglabélelettel biztosítja. A kutak után történeti sorrendben *a „fa- vagy ládáskutak”* következnek, melyeknek belvilágúk kerek vagy négyszegletes, oldalfaluk fával vagy deszkával bélelt. A bélelés legkezdetlegesebb fokának azt a módot kell tartanunk, a mikor egy hatalmas tölgyfatörzsnek a közepét kivájták és az így keletkezett hengeralakú bodont leeresztették a kút *„gödribe.”* Később a kút belvilágát négyszegletesre alakítják s a négy sarkába függőlegesen egy-egy gerendát helyeznek s ehhez szegezik a kitűnő *„tölgyfadeszkát.”* A téglaégetés fellendülésével a *„kőkutak”* jöttek divatba. Ezek mindig kerek alakúak s ki van rakva belsejük vastéglával. Itt a tégla közét mohával töltik ki.

A moha jobbá teszi a kútban a vizet s megakadályozza a homok befolyását. Az ilyen kutak már állandóbb jellegűek s a víz kiemelése is már nagyobb teknikával történt. A kútbaeséstől mind a járókelő állatot, embert, mind a *„vízhúzót”* a *„kútgárgya”* [68] védte meg. (Lásd: 24. kép). A *„kútgárgya”* nem egyéb, mint egy 80-95 cm élhoszszal bíró koczka, melynek alul és felül egy fedőlapja hiányzik. E gárgyát a gödörre helyezik, környékét feltöltik. A vizet egy kétkarú emelős szerkezettel húzzák. E szerkezet áll az *„ágosból*”, a kútgémből, a kútostorból. Az ágas egy 3-5 m magas fatörzs, mely kezdetben felül kétfelé ágazó úgy, hogy gyakran fenn kétágú élő fára is tették a gémet. Később nagyobb művészettel ácsok faragták ki, a megfelelő magasságban és méretben kivésték és ezen húzták át a gémet, a mely keresztül van fúrva és egy vastag vasszeg átdugva, amelyen ismét a gém mozog. A gémnek első, kút felé eső faragott végére jő a kútostor, mely vagy egy aprószemű lánczczal vagy kötéllel van a gémre erősítve. A hátsó vége a *„kút farka.”* A kút farkára, ha az ácsmester nem találta el az

[68] Megjegyzés: Kútgárgya: kútkáva. Lásd még: ASBÓTH OSZKÁR 1900: 226. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

24. kép a. kútgárgya, b. vályú, c. horog, d. vasmacska [69]

egyensúlyozást, a kút nehezen jár, *„kolonczot”* tesznek rá vagy egy felülről szépen rásimuló nehéz fa alakjában, vagy egy jó csomó tapaszt raknak fel rá, vagy pedig kolonczot kötnek rá olyanformán, hogy tégla- vagy *„természkű”* darabot kötnek fel egy kötélre vagy ócska lánczra, melynek bizonytalan helyzete folyton veszélyezteti a lakók életbiztonságát. A kút farkán hajtották végre adandó alkalommal a halálos ítéletet a vétkes kutyákon és macskákon kötél által. A kútostor, épp úgy, mint a kútgém, gyengébb fenyőfa. A kútostor egész gömbölyű rúd, alsó végén a *„kankarik”* vasból, melynek ravasz zárja biztosan tartja az erős tölgyfavedret.

A gémeskút annyira egyensúlyozva van, hogy a vedret mindig le kell meríteni, mert különben felszalad a *„vedér.”* Ha a *„vedér”* a kútba esnék, előkerül a *„horog”* egy hatalmas szál léczen, ezzel kipuhatolják, ha lehetséges, könnyű szerrel ki is húzzák, de komolyabb esetben már a háromágú *„vasmacskát”* kell egy hosszú kötélen lebocsátani, melynek éles körme mielőbb kimenti a vízbe valót. Hajdan, a gyufaoldat és *„zsíros zódány”* feltalálása előtt hány csalódott szerelmes leány talált vigasztalást e kutakban. Kötőjüket kődarabokkal szedték tele és úgy *„ugrottak”* a kútba. Napokig hordták a hulláról a vizet, mígnem valaki a kora reggeli órákban a csendes vízben meg nem látta. Hogyha a veder nem érte már a vizet, a kutat *„silyesztették.”* A kútcsináló lement a kútba s kiásta a fenekén a földet, ezt a *„nagy csebekkel”*

[69] ECSEDI ISTVÁN 1912: 189.

felhúzták, aztán a tégla vagy fa alá ásott s a végső pillanatban egy kapával erősen alávagdalt a téglafalazatnak, mire ez szép lassan csúszott lefelé a tetejétől az *„ajjáig."* Ez volt a *„silyesztett"* kút. A *„silyesztés"* azonban nem ment a végtelenig. Vagy a föld szilárdsága, vagy a kőburkolat vastagsága – fél tégla, egy tégla, másfél tégla – nem engedte meg. Ilyenkor a kútcsináló azzal vigasztalta meg a gazdát: *„bodon kell ebbe', gazduram!"* A gazda a pintérhez megy s vállaltat vele egy deszkabodont. Miután e feneketlen hordóalakú otromba alkotmány elkészült, megjelenik a kútcsináló napszámosaival, egy lemegy s a kút fenekén körülbelül a tégla- vagy faburkolat belső széléig ás vagy két méterig lefelé s mikor már a víztől nem tud dolgozni, belehelyezik a bodont. A burkolat marad a helyén változatlanul, a bodon csupán arra szolgál, hogy a beomló földet visszatartsa. A ládás kutakat még ilyen esetben nem ritkán alágerendázták és *„padmajt"* ástak alá. Az ilyen kutakat *„bodonos kutaknak"* nevezik.

Ivóvízért hajdan a közönség a város szélein ásott hatalmas kutakra járt. Bent a városban egész 1838-ig nem volt jóvizű kút, vagy mint röviden mondták *„jó kút."* A lakosság a város alatt levő hatalmas kutakra járt ivóvízért. Sajátságos társadalmi szokás, mely a restséget különösen a fiataloknál üldözi, az öregeknek elkésését is aggkorukkal igyekszik menteni. A tyúkkal fekszenek, de a tyúkkal is kelnek a régi czívisháznál. A kakas szavára ébrednek és *„setít hajnalba' "* állanak munkába. Az utczasarkon pislogó olajmécs már útban talál pár fiatal menyecskét, kik korsóival a hátukon a hosszú Mester utczán, a kietlen Rabkert mellett, a Köntösgátra sietnek az egész napra való jó vízért. Az óriás káváskút mellett erős kötelüket mázatlan korsóik fülére kötik s a sötétben, lámpásaik gyér fénye mellett eresztik le, vigyázva a kútba, a megmerült korsót még óvatosabban húzzák fel, hogy a kút téglaoldalához ne ütődjék. Ők az elsők: még nem szorgos a kút. Távolról más lámpás fénye pislog s felharsan a reggeli ének az áhítatos kálvinista ajkon:

„Óh Isten! ki e reggellel,
Napodat visszaadtad,
Jóságod egy újabb jellel,
Iránt unk megmutattad:
Azért el nem mulasztjuk,
Mi is kötelességünket,
Ím, neked bemutatjuk,
Reggeli tiszteletünket."

– *„Eredj lányom, mán mennek, te is a kútra!"* – szól az anya serdülő lányához, ki két üres kantával éppen *„veri a kíszülőt."*

Maga egy darab frissen sült parázs tököt majszolgat, kötényében még pár darab, melyet társnőinek szán. Ma ő a soros útravalót vinni. Veszi lámpását, megy ő is az éneklők után. Senki se látott lányt nappal menni a kútra. De ha ilyen történt, örök szégyen volt a családra és a lány örökre otthon maradt.

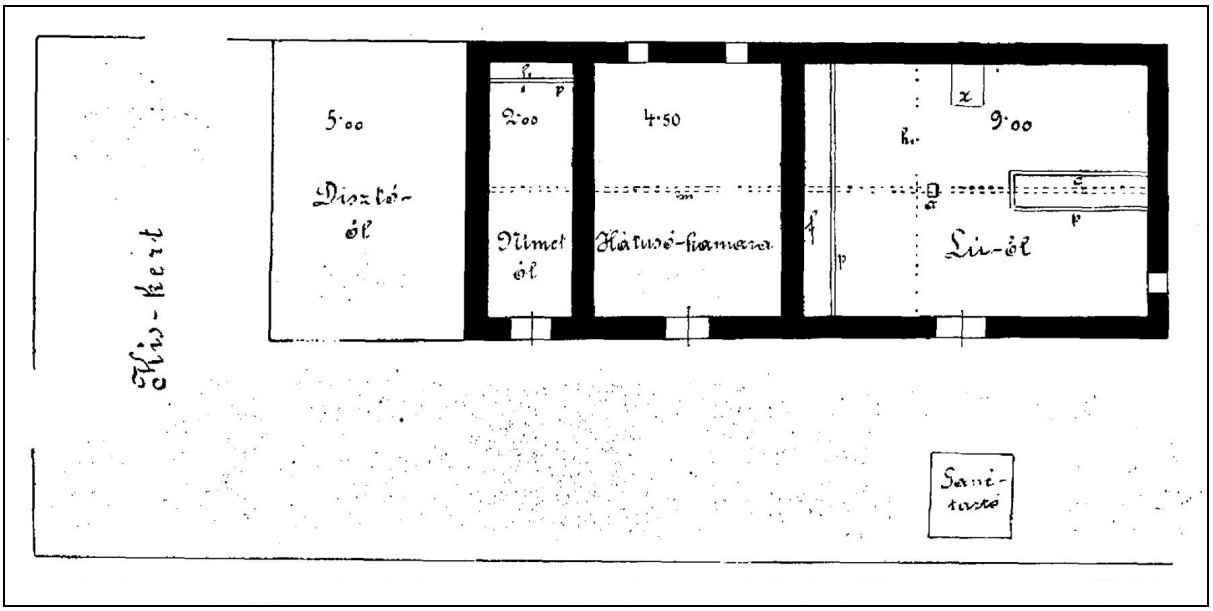
A város elöljáróságát s vagyonosabb jobb polgárait sűrűn foglalkoztatta a lakosságnak jó ivóvízzel való ellátása de tudván azt, hogy a városnak közelmúltban mocsaras területén a kis mélységű ásott kutakból iható vizet nem lehet kapni, 1835-ben a nagyfontosságú közegészségügyi kérdés megoldását *„ártézi”* kutak fúratásával akarják megoldani. E czélra Némethy Lajos polgár végrendeletileg, 1000 frt is hagyott. E pénzből az elöljáróság a kollégiummal együtt az *„ártézi”* kutak fúrásához szükséges eszközöket szerez s 1836-ban a kollégium udvarán és a Piacz utczán egy székesfehérvári kútfúrómester hozzá is fogat a kút fúrásához. Az első szivattyúval felszerelt kutat csak három év múlva, 1839-ben adták át a használatnak. Később a város mind több utczai kutat fúratott, sőt az udvarokból is egyre szorította kifele a *„szivárványos jó kút”* a rossz kutakat s íme, ma már építik a vízvezetéket.

10. Gazdasági épületek

Debreczenben hajdan, a szerfölött gyakori tüzesetek miatt sohasem építtette a gazda a maga lakását az istállókkal össze. A két épületcsoport közt 20-50 méter távolság van még akkor is, hogyha a második épületcsoport az elsőnek éppen a végébe szolgált. Néhol az istállóépületek csoportja keresztbe van építve és külön nagykapun jut az ember a hátulsó udvarra. Rendesen azonban udvar hosszában van építve és a roppant térség előtte és mögötte kihasználatlanul.

Udvarunk az utóbbi rendszerű. Alacsony, nádas épület eléggé széjjelnyílt deszkatűzfallal büslakodik előttünk. Fejét félrehajtotta búvában, tetejét megrugdosta az idő s a fél oldalán levő *„szelelőlyuk”* az igaz ablaknak hitvány korcsa, mint félszemű aggastyán néz reánk. A serényét alkotó jobb nád vagy venyige *„szegíse”* már csaknem lehullott: nádja az ereszen néhol földig lecsúszott, nincs felverve s az egészséges nádszálakat összetörte a sárkánycsinálás mesterségét kultiváló házi és szomszédos gyerekség. Mindazáltal törmelékes felszínén dúsan tenyészik a *„fülbe cseppentő”*[70] gyógynövény, mely egy pár jó lapát tehéntrágya köze-

[70] Sempervivum Tectorum. L. Megjegyzés: Kövirózsa. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

25. kép A debreczeni cívis-pógár házának hátulsó, az elsőtől különálló része az állatok számára: a. ágas, c. arczaljászol, p. hidlás, f. félszerjászol, z. szénatartó, h. körömrúgó, m. mestergerenda [71]

pén büszkén kevélykedik, mellette még néhány mohafaj talál nem éppen mostoha otthont. A *„girinczet”* a macska méregeti egyenletes hosszú léptekkel, ma húst akarván ebédelni, egér helyett a nádban fészkelt verebekre les. (Lásd: 25. kép).

Ez épületcsoportnak legfőbb része a *„lúaul.”* Az emberek és állatok az *„aulajtón”* jutnak az *„aulba.”* Primitív egy alkotmány ez. Fakilincse régen elveszett s most egy izmos *„esträng”* darabja szolgálja e czélt, melyet egy az ajtófélfába vert hatalmas *„poczokszegre”* akaszt az az ember, aki legutoljára távozván az ólból, az ajtót *„behúzza.”* Ha pedig mindnyájan benn vannak s az idő viszontagságától meg akarják magukat védeni, vasvillával *„támítják”* be belülről. Most előttünk a tehén beszállásolására is berendezett *„lúaul.”* Jobbra, az emberi lakhely felé eső részében, egy az ól közepére állított *„arczaljászol”* foglalja el az istálló felét, mely pontosan a mestergerenda alá esik és három méter hosszú, felül 80 cm, alul 60 cm széles. Ujabban lábakon nyugszik és alja nem éri a földet. A jászol mindkét oldalára tehát egymással szemben kötnek lovakat, ezért hívják arczaljászolnak. A lovak a hídlásdeszkán állanak, melyet a hídlásgödör fölé fektetett erős *„hídlás-”* – foszni – deszkák alkotnak. A jószág hátsó lábánál a *„körömrugónak”* nevezett keményfa van, mely hathatósan óvja a sárfalat a lovak rugdosásától.

[71] ECSEDI ISTVÁN 1912: 191.

A lovak *„kötőfíkkel”* a jászol prémfájához vannak kötve. Az ajtótól balra szintén hídlás és a fal mellé épített *„félszerjászol”* látható a fejőstehenek számára. A szép nagy csákószarvú teheneket u. i. nem lehetne egymással szembe kötni, mert kivernék egymás szemét. E jászol keskenyebb mint amaz, alja közelebb esik a földhöz azért, hogy a szilaj marha alá ne dugja s így le ne törje a szarvát, de nagyon alacsony sem lehet, mert megesnék, hogy az egyik tehén addig szurkálná a másikat, míg azt bele nem *„lökné”* vagy bele nem ugratná. A tehenek kötéllel vannak a jászol prémfájához kötve, úgy hogy a kötél egyik végén levő hurkot ráhúzzák a tehén egyik szarva tövére, a másik szarván pedig kétszer körülcsavarják. A kicsi, vagy félszarvú teheneknek *„kötőfíket”* csatolnak a *„fejibe.”* Ha nem jól kötik meg, a fürgébb tehén elszabadul, akkor aztán találgatják, hogy ki volt, mi volt, aki eleresztette? Valami rossz lílek?... Talán éppen *„píz”* van ott elásva, melyet *„meg kell álmodni”*: hiszen *„Szent György nap icczakáján úgyis felveti magát, kik lánggal íg, aki odafekszik a baloldalára, meglátja.”* A jászlak fenekén a jószág több, kevesebb *„ízíket”* hagy, úgy hogy főleg csutka, haj után minden nap kell *„ízíkelni.”* A jászol fenekén maradt *„színaízíkbe”* jár tojni a tyúk, míg azok, amelyeknek szárnyuk el van vágva, a jászol alatt *„kovártélyóznak.”* Ezekhez szegődik még a házőrző kutya és a restebb macska déli álmot aludni, míg a serényebb tyúkok élükön a *„kokassal”* a hídláson, az *„ajjban”* keresik élelmüket, fáradságos munkával kaparnak.

Az ajtóval szemben a *„színatarló”* foglalja el központi helyét, honnan egyaránt könynyen lehet vinni mindkét jászol felé a *„takarmányt.”* Négy ágas, egymástól körülbelül egy méternyi távolra, alul körülbelül egy méternyi magasan körüldeszkázva, a falnak támasztva áll. Ágasai a padlásig érnek, hol az aljának megfelelően egy négyszegletes lyuk van vágva a takarmány lehányására. A *„színatartó”* egyik *„ágosához”* egy tarka *„bornyú”* van kötve *„peczkes kötélre”*, mely a csordán legelésző anyját naphosszat kesergi kitörő jajjal. A *„színatartó”* előtt a földön, vagy a *„jászol vígibe’ ”* alszik a kocsis, szénából készítvén magának puha vaczkot, míg felső ruhájával – szűr, guba, ritkán bunda – betakaródzik. Most pedig ahelyett, hogy az udvar felől, a *„hászjalyukhoz tanított rajtoján”* mennénk, rövidebb úton, a kocsis rendes feljáróján, a színatartón másszunk fel és nézzünk széjjel a *„hászján.”* Az út mindössze csak két méter, s ha leesünk sem ütjük meg magunkat a puha szénában.

Sajátságos félhomályba jutottunk, melyet csak a lyukakon és a deszkatűzfal hasadékain beszűrődő napfény táplál. A *„nádfedőlik”* belső része világosszürke, a takarmány erősen zöld, a gyönge napfényben homályos szürke színben olvad fel. A padlás szerkezete olyan, mint az előbbi, persze gyengébb, primitívebb s a léczekre a náddróttal gúzszsal van felkötve.

Köröskörül takarmányban járunk. Itt egy jó szekér illatos *„anyaszína”* van egész a *„girinczig”* felhalmozva. Ott az elkülönített *„sarjú”* áll, amott egy kis *„csihe luterna”*, másik részen egy *„szekérderík tengeri fija”* és *„mishing”* van. Nem hiányzik egy kis *„tengerihaj”*, mondjuk *„csuhaj”* s néhány *„kíve avas csutka”* sem, még tavaly télről, néhány ponyva szalma *„ajjnak”* vagy az ágyba.

E sajátságos környezetnek is megvan a maga állatvilága. Az eresz alján itt a fecske helyett a veréb fészkel, az eresz aljában pedig az ügyesebb tyúkok bújnak el és rejtik el tojásaikat a gazdasszony elől. Fajuk jövendőjéről gondoskodnak ezáltal. Ámde gazdaasszonyunk sasszeme fölkeresi az elrejtett kincset, összeszedi, csupán egyet hagy ott a czélból, hogy a tyúkok másszor is e tojáshoz járjanak tojni. Az itt hagyott, rendesen mindig ugyanazon tojást *„palizsna”* néven ismerik Debreczenben. Vannak ugyan a tyúkok közt is ravaszok s ezek túljárnak a gazdasszony eszén. Az ilyen tyúk elbúvik az eresz alá, mélyen leássa magát a szénában. Összerakja tojásait, *„elkotlik”* és ráül. Ettől kezdve 21 napig nem látja a háziasszony, keresi, kutatja a jó tojós tyúkot. Hiába. Enni, inni is csak éjjel, vagy kora reggel jár le, mikor még mindenki alszik s gyorsan visszamegy, mígnem egyszer sok apró csirkéivel előjön rejtekhelyéből. Most kicsinyeit lehányja a színatartóba, végül maga is roppant *„vartyogás”*, kortyogás közepette leröpül. Van öröme a gazdasszonynak, midőn a szép eleven, de fölötte félénk *„orozva kött”* csirkéket meglátja. Enni adna nekik, de eltűnnek, elbújnak a jászol alá. Éppen az az érdekes, hogy az így orozva kött csirkék bámulatosan kevés, úgyszólván minden gondozás nélkül felnőnek, *„nem satnyulnak el”*, nem *„szárnyasodnak”*, nem *„tetvesednek el.”*

Amott a széna tetején két-három házi és idegen macska heverész, itt fűzték az éjjel szerelmi andalgásaikat. Utunkban egy szilaj egér szalad el s még többet is elüthetnénk, ha a luczernát megforgatnánk. Az a néhány veréb csak rövid lakója a nádszegésnek s a nádakban lakó méhfaj nádi mézet készít a gyermekek számára. Míg a padlás az egész épületcsoporton összefüggő, addig az alsó része el van választva egymástól. A nagy ólat egy „sukkos” [72] sárfal választja el a *„hátusó kamarától”*, amelybe a *„tűzrevaló”*, használatból kivont *„félfenekű hordó”*, szekér és bútordarab várják az utolsó ítéletet, mely lészen tűz által. Egy-két *„kamaralyukon”* gyér világosság szűrődik be s rozoga ajtajánál már régen megsült a *„lágy czipó.”* Még csak az egyetlen fallal körülvett helyiséget kell megtekintenünk, ez a *„németaul.”* Hajdan, amikor még

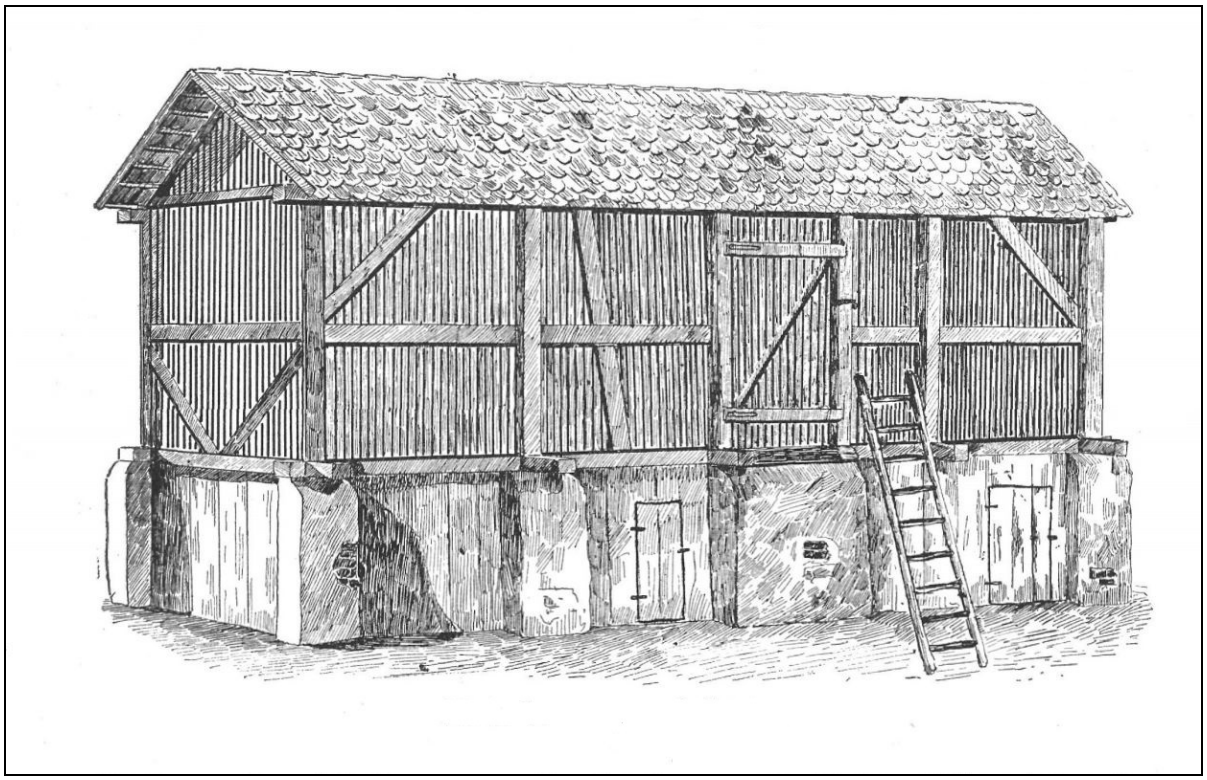
[72] Megjegyzés: Sukk, sukkos: A két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza, kb. 30 cm. Sukkos fal: a régi nagyméretű – 30 cm – tégla hosszának megfelelő szélességű fal. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 736. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

a paraszt és a polgárság katonai beszállásolással rótta le az állam iránt való számos tartozása éppen nem csekély részét, Debreczennek is jutott belőle egész a legújabb időkig. Régen a katona hat, aztán három, két hónapig volt, ma csak pár hétig van. A katonának jó volt az *„ódalház”*, vagy pedig ha ezt a tulajdonos használta a *„katonaház”*, lovának pedig a *„németaul.”*

Tudvalevő dolog, hogy hajdan a magyar huszárt külföldre vitték s hozzánk idegeneket hoztak. Előbb a *„vasasnímet”*, később a polyák *„holányos”* katonát kellett a debreczeni czívisnek tartani, neki pedig *„német”* volt a polyák is, ezért nevezte el lovának szállását *„németaulnak.”* Ez az ól igen keskeny, egy lóra való, benne félszer jászol volt. Ezzel a jobb állandóbb épületek megszüntek, még a *„disztauaul”* sajátságos faoszlopokkal, méter magasan deszkakerítéssel ellátott, a többi épülettel egy tető alá vont padlástalan épületről kell megemlékeznünk. A czívisházaknál mindaddig, míg csürhe járt a nyomásra *„magló-”* és *„hízódisztót”* egyaránt tartottak. Később a csürhe megszűnvén, a *„maglódisztót”* a tanyán tartották, mint *„nyarga*lót”, csak a hízókat tartották a háznál s ezek számára volt szükséges a szellős istálló. Porában a disznók ásták el magukat, míg tartógerendáin, a *„kokasüllőkön”* a tyúkok háltak.

A *„kokas*” és a merészebb tyúkok a legfelső üllőn ülnek, a szárnyaszegettek és a csirkék az alsóbb gerendákon. Fent énekelte a *„veres kokas”* hangos vigiliáit éjjel 9, 12 órakor és 2 órától reggelig, miközben nagyszámú feleségei pedig egymással elegyednek csöndes suttogásba. A kalandosabbak ugyan a csöndes nyári estéken a minden kiskertben otthonos fekete- vagy tüdőszín eperfa, vagy akáczfa tetejében, zöld lombok közt, nyaralnak s csak a tél hideg fuvallata szólítja fedél alá őket e szellős tanyáról. A gazdasági épületeken túl még egy jókora szabad terület, nem megvetendő terjedelemben, nyúlik 3-4 *„vígső szomszídra”*, mely, ha el van *„rekesztve”* az udvar többi részétől, kiskertnek neveztetik, ha nincs, úgy megmarad *„udvarhátújának.”* Szemünkbe, a szomszédberenához simulva még néhány *„klopter kompetencia”*[73] vágatlan fa, míg mellette egy hatalmas boglya avas vágott fa hirdeti a tüzelőanyag bőségét. Hajdan minden polgárnak volt erdeje s midőn a város ezt kisajátította, minden háztulajdonosnak, háztelkének nagyságához mért mennyiségű fát adott kedvezményes áron. Bár volt fa bőven, még sem használták, hanem *„tőzekkel”*, vagy szalmával fűtöttek. A fa mellett nagy ritkán egy-egy „góré” is megkerül a lim-lom tengeri tartására. (Lásd: 26. kép).

[73] Megjegyzés: Klopter: Tüzelőnek való hasábfából egy öl, vagyis négy köbméter. Lásd még: KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 469. Dr. Horváth Péter (Szerk.)

26. kép Városi góré faólakkal [74]

A boglyafa mellett a ganétartó áll, egyik kulturális és tisztasági, egészségügyi vívmány Debreczenben. Régen u. i. nem volt még ilyen szemétgyűjtő, hanem az összekerült szemetet, trágyát kivitték tőzegnek, később pedig ehelyett vagy elásták az udvar hátuján, vagy szétterítették ugyanott. Nedves időben járhatatlan volt éppen emiatt a tájék, mert a pocsolya *„szárhegyig”* ért, sőt még be is csapott a csizmaszáron, másfelől ezer betegség csiráját hordta magában. A kapufélen, a szomszéd falához támasztva áll a hasonló intézmény, a *„budi, buda, perváta,”* mely a város csatornázása óta került előre, most az új csatornázás újra hátra szorítja.

A debreczeni népies építkezés az utolsó évtized alatt rohamosan pusztul. A város szédületesen gyors átalakulásában vagy az ősi jó szokásokat már nem szívlelő, vagy a nagyvárosi élet nyomorától ijedten menekülő ősi fajmagyar lakosság a törvényes hatalommal karöltve, a hatóság közegeinek kényszere alatt végzi a lelkiismeretlen munkát, mely rövid időn belül az ősi intézmények gyökeres kiirtására vezet. Nekünk csak a mentési munkálat jutott, sajnos, épp a tizenkettedik órában.

[74] ECSEDI ISTVÁN 1912: 189.

Irodalomjegyzék

ASBÓTH OSZKÁR

1900 *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora II.* Nyelvtudományi Közlemények a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából. XXX. kötet I. füzete. In: SZINYEI JÓZSEF (Szerk.): Budapest. 209-230.

ECSEDI ISTVÁN

1912 *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 157-194.

ERDA GIS DTTTA 1870

2018 *A város társadalmának foglalkozásra vonatkozó megoszlása 1869-ben földművelőkre és gazdálkodókra vonatkoztatva a számítógépes statisztikai vizsgálatok fényében.* http://gis.erda.hu/erda/html/projects/orvaros/main.php?language=hungrian Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE

2018 *Alluviális jelentése* https://idegen-szavak.hu/alluvi%C3%A1lis Az oldal utolsó megtekintése: 2018. VII. 31.

KARÁCSON IMRE

1908 *Evlia Cselebi Török világutazó Magyarországi utazásai. 1664-1666.* Török-Magyarkori Történelmi emlékek IV. Második osztály: Írók. Kiadja: Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1-272.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

2005 *Debreceni cívis szótár.* In: JAKAB LÁSZLÓ (Szerk.): A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. Debrecen. 1-830.

KOMORÓCZY GYÖRGY (Szerk.):

1970 *Hajdú-Bihari kéziratos térképek.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 1. Debrecen. 1-343.

RÓMER FLÓRIS

1868 *A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról.* Archaeologiai Közlemények. A hazai műemlékekismeretének előmozdítására. VII. kötet (Új folyam V. kötet.) II. füzet. Kiadja: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottmánya. Pest. 110-145.

TOWNSON., ROBERT

1800 *Voyage en Hongrie.* II. kötet. Publié a Londres en 1797. De l'Imprimerie de Poignée, rue de Sorbonne. Paris. 1-333.

VIRÁG GÁBOR

1986 *A kishegyesi családnevek jelentéstani rendszere.* Hungarológiai közlemények 18. évfolyam 66-67. szám. (1986. március-június) 145-155.

WOSINSKY MÓR

1885 *Leletek a lengyeli őskori telepről.* Kiadó, nyomda: Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága, Franklin Társulat Nyomdája. XX tábla. 1-50.

ZOLTAI LAJOS

1912 *Debreczen város történelmének nevezetesebb eseményei. VII. közlemény 1826-1847.* Debreceni Független Ujság Képes Naptára

Képjegyzék

A DEBRECZENI CÍVIS-PÓGÁR HÁZÁNAK HÁTULSÓ, AZ ELSŐTŐL KÜLÖNÁLLÓ RÉSZE

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 191.

A DEBRECZENI CZÍVIS-PÓGÁR KÉTSZOBÁS LAKÁSA ÉS BERENDEZÉSE

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 178.

A FŐDKUNYÓ ALAPRAJZA

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 163.

A SZABADKONYHA

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 175.

DEBRECZEN ÉS KERTSÉGEI VALAMIKOR 1857. UTÁN

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 158.

DEBRECZENI CZÍVISHÁZ UDVAR FELŐLI RÉSZE

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 186.

DEBRECZENI VILÁGÍTÓESZKÖZÖK

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 177.

DEBRECZENI VILÁGÍTÓESZKÖZÖK A PETRÓLEUMLÁMPÁIG

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 176.

EGYSZOBÁS FŐD-KUNNYÓK A TÉGLAGYÁRNÁL

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 164.

FAKANALAK

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 181.

FENNÁLLÓ BERENA

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 171-172.

FŐD-KUNNYÓ: EGY SZOBA, KONYHA, ÉS GÁTOR

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 162.

HEGYESTETEJŰ KUNNYÓ ÉS ALAPRAJZA

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 165.

KAMARABERENDEZÉS

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 187.

KONYHAESZKÖZÖK

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 179.

KÚTGÁRGYA, VÁLYÚ, HOROG, VASMACSKA

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 189.

NÉHÁNY FÖLDALATTI PUTRI KERESZTSZELVÉNYE A VÁROSI TÉGLAGYÁR MELLETT

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 160.

RÉGIBB FAJTA KAROSKAPU UTCZAAJTÓVAL

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 174.

SZINI Z.

1912 *A boglyakemencze.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 183.

TÉSZTASZÁRÍTÓ

1912 *A boglyakemencze.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 185.

ÚJABB DESZKAKAPU A KERÍTÉSEN

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 173.

VÁROSI GÓRÉ FAÓLAKKAL

(é. n.) ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 189.

ZOLTAI LAJOS

1904 *Régi polgári házak Debreczenben I.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 166.

Régi polgári házak Debreczenben II. ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 167.

1908 *Földház Debreczen alatt.* ECSEDI ISTVÁN: *A debreczeni népi építkezés.* A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. SEMAYER VILIBÁRD. (Szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadása. Budapest. XIII. évfolyam (Új sorozat VIII.) 3-4. füzet. 1912: 161.

http://www.civisporta.hu

civisporta@gmail.com

